

ΤΕΥΧΟΣ 2.

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 1900

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΣΥΝΤΑΞΙΣ: ΟΔΟΣ ΟΜΗΡΟΥ 9

ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ: ΟΔ. ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 53

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 2^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

Ἄττικόν λαϊκὸν ἡμερολόγιον, ἢ ζωοφόρος τοῦ Ἄγ. Ἐλευθερίου, ὑπὸ Ἰω. Σβορώνου (μετὰ πινάκων) . . .	Σελ. 65
Αἱ πανηγύρεις τῆς Μέκκας. (Μετάφρ. ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ ὑπὸ Κ. Χ. Κ.)	» 83
Φιλοσοφικαὶ νύξεις περὶ τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ὑπὸ Ἰω. Μάμου	» 92
Ῥδὴ Πινδάρου, μετάφρ. ὑπὸ Στ. Βάλβη	» 96
Περὶ τῆς σχέσεως τῶν κομνητῶν πρὸς τὰς βολιδὰς καὶ τοὺς διάττοντας ἀστέρας, ἐπιστολὴ τοῦ Ῥ. Φάλμπ. (Μετάφρ. ἐκ τῆς Γερμανικῆς)	» 105
Ἄγνωστος ἐν Ἀθήναις λοιμὸς κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὑπὸ Μ. Κ. Κωνσταντοπούλου	» 110
Ἐπιστολὴ ἀνέκδοτος Πανούτζου Νοταρᾶ	» 121
Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ ἔτη 1826—1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ Καρ. βαρώνου Ἄϊδεκ)	» 121
Βιβλιοκρισία	» 132
Νέα βιβλία	» 134
Ὀλίγαι λέξεις περὶ πρακτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι, ὑπὸ Ὁ. Ρουσοπούλου	» 136

ΕΙΚΟΝΕΣ ΕΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΙ

Πίνακες 5'—H' : Ἄττικόν λαϊκὸν ἡμερολόγιον.

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς «Ἀρμονίας» εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δευτέρον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῆ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γνώσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἔνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ «Ἀρμονία» μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀνα-

πτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πως δημοσιεύματος, ν' ἀναγγεῖλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ «Ἀρμονία» θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον συσταθείσης ἐδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ «Ἀρμονία» ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δ' ἐξάμηνος συνδρομῆ δραχ. 5 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 5) καὶ ἡ ἐτησίᾳ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Εἰς τοὺς καταβάλλοντας τὴν ἐτησίαν συνδρομὴν αὐτῶν μέχρι τῆς 1 Φεβρουαρίου 1900 παρέχομεν τὸ

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΙΚΟΝ ΛΕΞΙΚΟΝ

ἀποτελούμενον ἐξ 6 μεγάλων τόμων ἤτοι 5760 σελ. μετὰ 180 πινάκων ἐν παραρτήματι,

ὅπερ ἐτιμᾶτο ἀρχικῶς δραχ. 162,

*ἐν μὲν τῇ Ἑλλάδι ἀντὶ δραχμῶν 78,
ἐν δὲ τῷ Ἐξωτερικῷ ἀντὶ φρ. χρ. 60.*

Πρὸς μείζονα δὲ εὐκολίαν τῶν συνδρομητῶν μας τὸ ποσὸν τοῦτο δύναται νὰ διαيرهθῆ εἰς 6 δόσεις ἐκ δραχ. 13 (διὰ τὸ ἐξωτερικὸν ἐκ φρ. χρ. 10) ἐκάστην. Ἐπὶ τῇ λήψει ἐκάστης δόσεως πέμπεται εἰς τόμος τοῦ Λεξικοῦ, ἢ δὲ ἀποστολὴ ἀρχεται ἀπὸ τοῦ 5' τόμου. Πάντως ὅμως ἡ ἀποπληρωμὴ τοῦ ὅλου ἀντιτίμου πρέπει νὰ τελειώσῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους 1900, μετὰ τὴν λῆξιν τοῦ ὁποίου οἱ ἕκτακτοι οὗτοι ὄροι ἀκυροῦνται καὶ δὲν ὑποχρεοῦμεθα πλέον νὰ παρέχωμεν τοὺς τόμους ἀντὶ τῆς εἰρημένης τιμῆς.

Διὰ τῆς προσθήκης δρ. 4 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 3) εἰς τὴν τιμὴν ἐκάστου τόμου δύναται ὁ συνδρομητῆς νὰ λαμβάνῃ αὐτοὺς δεδεμένους.

Πᾶν τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν σύνταξιν τῆς «Ἀρμονίας» ἀπευθυντέον πρὸς τὴν *Σύνταξιν τῆς Ἀρμονίας*, ὁδὸς Ὀμήρου 9, πᾶν δὲ τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν διαχείρισιν πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΛΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ὁδὸς Πανεπιστημίου 53.

ΑΓΓΕΛΙΑ

Ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀσχολούμενος περὶ τὴν μελέτην τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐξέδωκα κατὰ καιροὺς συλλογὰς τινὰς γλωσσικῆς ὕλης καὶ πραγματείας. Καὶ πρῶτον ἐν Ἀθήναις τῷ 1857, φοιτητικῆς ὄν τῆς φιλολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ, συλλογὴν λέξεων τῆς πατρίδος μου Πάρου ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Φιλομαθῶν τόμ. 5, ἀριθ. 275, σελ. 357 καὶ ἐξῆς· ἔπειτα τῷ 1860 τὴν περὶ τῆς παρ' ἡμῶν ταύτης πραγματείας· τῷ δὲ 1862 ἄλλην συλλογὴν ἐν τῷ Φιλίστορι τόμ. 4, τεύχ. 3, σελ. 222 καὶ ἐξ· τῷ δὲ 1860 ἐν Σμύρῃ, καθηγητικῆς ὄν ἐν τῷ ἐκεῖ γυμνασίῳ, τὰ ἰδιωτικά τῆς νεωτέρας Ἑλλ. γλώσσης ἐκ σελ. 96· καὶ τέλος τῷ 1880 ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηναίῳ τόμ. Η', τεύχ. Δ', σελ. 273 καὶ ἐξῆς ἄλλην γλωσσικὴν συλλογὴν. Ἀπὸ δὲ τοῦ 1880 μέχρι σήμερον οὐδόλως διέκοψα τὴν προσφιλεῖ μοι διὰ τοῦ χρόνου γενομένην ἐργασίαν ταύτην συλλέξας τοσαύτην ὕλην, ἥτις ἐκτυπούμενη θὰ ἀποτελέσῃ βιβλίον ἐκ 50 τυπογραφικῶν φύλλων ἄνευ τοῦ προλόγου καὶ τῶν ἐν τέλει πινάκων. Τοῦ βιβλίου τούτου τὴν ἐκδοσὴν ἀναγγέλλω διὰ τῆς ἀγγελίας ταύτης.

Καὶ ἡ μὲν καταγραφή τῆς ὕλης πρὸς εὐκολίαν εἶναι ἀλφαβητική, ἡ δὲ ἔρευνα ἱστορική, γραμματική, ἐτυμολογική καὶ σημασιολογική ἤτοι λεξικογραφική. Πλὴν τούτων ὅσα τῆς φυσικῆς ἱστορίας ἀναγράφονται ὅσον πτηνὰ, ὄφεις, μύκητες, φυτὰ, ἰχθύες, μαλάκια, ὀστρακόδερμα κτλ. ταῦτα πάντα περιγράφονται ἀκριβῶς καὶ ἐξ αὐτοψίας, καὶ σπανίως ἐκ πληροφοριῶν ἄλλων καὶ τούτων μετὰ ἀκριβοῦς βάσανον. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐπέστησα τὴν προσοχὴν μου, διότι εἶναι σφόδρα παρημελημένον. Πανταχοῦ τῆς ἐρέυνας γίνεται πάντοτε παραβολὴ τῶν νέων πρὸς τὰ παλαιὰ μετὰ τῶν προσπικόντων μαρτυριῶν. Τὸ ποικίλον τῆς ἐρέυνας ἀπαιτεῖ, ἵνα ἔχη τὸ βιβλίον καὶ ἀνάλογον τίτλον διὰ τοῦτο ἐπέγραψα αὐτὸ

ΣΥΜΜΙΚΤΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ

ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Ἐκάστον ἀντίτυπον θὰ τιμᾶται δρ. 10

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Ἰανουάριον 1900.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΡΩΤΟΔΙΚΟΣ

καθηγητής

ΑΤΤΙΚΟΝ ΛΑΪΚΟΝ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ

Η ΖΩΟΦΟΡΟΣ ΤΟΥ ΑΓ. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ¹

Ἐν τῶν περιεργότερων καὶ σπουδαιότερων ἀρχαίων μνημείων τῶν Ἀθηνῶν εἶναι βεβαίως ἢ ἐν τῷ βυζαντιακῷ μητροπολιτικῷ ναΐσκῳ Θεοτόκου τῆς Γοργοπηκούου (νῦν Ἀγ. Ἐλευθερίου) ἐντετειχισμένη καὶ μοναδικὴ μέχρι τοῦδε εἰς τὸ εἶδος τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ζωοφόρος, ἢ ἀποτελούμενη ἐκ περιεργοτάτης σειρᾶς πολυαριθμῶν παραστάσεων. Ἄν καὶ τὸ μνημεῖον τοῦτο οὐδέποτε ἐκάλυψεν ἡ γῆ, μάλιστα δ' ἡ σῶτειρα τύχη ἀνεστήλωσεν αὐτὸ ἀπὸ μιᾶς ἤδη χιλιετηρίδος διὰ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῶν τόσον ὑπὸ τῶν ἀρχαιολόγων κακολογουμένων χριστιανῶν εἰς τὸ κεντρικώτερον, γνωστότερον καὶ καταφανέστερον μέρος τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τούτοις αἱ πάντως μοναδικαὶ τοιοῦτου εἶδους παραστάσεις δὲν ἔτυχον εἰσέτι ἐρμηνείας ὀριστικῶς ἀποδεκτῆς, ἂν καί, ὡς ἦτο ἐπόμενον, πλείστοι περὶ αὐτὰς ἠσχολήθησαν.

Ἄγνωστον τυγχάνει, τίνα τῶν ἀρχαίων ναῶν τῆς πόλεως ἐκόσμηε ἡ ζωοφόρος αὕτη, ὡς ἐπίσης ἀμφίβολος εἶναι καὶ ὁ χρόνος καθ' ὃ ἐκτίσθη ὁ περικαλλέστατος βυζαντιακὸς ναῖσκος ἐφ' οὗ ἀνεστηλώθη ἡ περὶ τῆς ὀλόγος ἑλληνικῆς ζωοφόρος. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἀρίστου γνώστου τῆς ἱστορίας τῶν ἐν Ἀθήναις χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν κ. Νεραούτσου οὗτος εἶναι κτίσμα οἰκίῳ τῆ Αὐγούστα Εἰρήνης τῆ Ἀθηναίᾳ (775—802) καὶ δὴ ἐκκλήριον τῆς Παναγίας Γοργοπηκούου, ἀνήκον «ἐξ ἀρχιτεκτονικῶν καὶ ἱστορικῶν λόγων» εἰς τὸν μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων χρόνον (787), κτισθὲν δὲ πιθανῶς ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀθήναις οἰκούντων καὶ εἰς πρωτοσπαθαρῖους τιμηθέντων παρὰ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας συγγενῶν

¹ Βλ. τοὺς συνημμένους πίνακας Σ'—Η', ὡς καὶ τὸν προηγούμενον Ε'.

της, τῶν *Sarantapíχων* καλουμένων. Ῥυθμὸς αὐτοῦ εἶναι ὁ βυζαντιανὸς τῆς μετὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἐποχῆς¹.

Ὅπως ποτ' ἂν ἦ, ὁ ναῖσκος οὗτος ἐκτίσθη σχεδὸν ἐξ ὀλοκλήρου ἐκ λειψάνων ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν ναῶν καὶ δῆ, ὡς ἄριστα σημειοῖ ὁ Boetticher, οὐχὶ μόνον κατεσκευάσθησαν οἱ τοῖχοι αὐτοῦ ἐκ μαρμάρων ἀπερ ἀνήκον ἄλλοτε εἰς ἄλλα οἰκοδομήματα, ἀλλὰ καλύπτονται καὶ πρὸς τὰ ἔξω ὑπὸ πολυαριθμῶν λειψάνων ἀρχαίων ἔργων τῆς γλυπτικῆς, ἀπερ κατὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ ναοῦ συνελέγησαν ἀπανταχόθεν καὶ πρὸς κόσμον αὐτοῦ συνηρμολογήθησαν κατὰ σειρὰς ὀλοκλήρους πλησίον γλυπτικῶν ἔργων τῆς χριστιανικῆς τέχνης τῶν τότε χρόνων. Πασῶν τῶν περιόδων τῆς Ἀθηναϊκῆς γλυπτικῆς, ἀπὸ τοῦ αὐστηροῦ ἀρχαϊκοῦ ρυθμοῦ μέχρι τῆς παρακμῆς μετὰ τὸν Ἀδριανόν, ὑπάρχουσιν ἐνταῦθα παραδείγματα. Τὸ δὲ σπουδαιότατον καὶ περιεργότατον τούτων εἶναι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ζωοφόρος, ἐντετειχισμένη ἐπὶ τῆς προσόψεως τοῦ ναοῦ².

Εἶνε φυσικὸν ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο, περὶ οὗ ὁ Boetticher ἔγραφεν ἐν ἔτει 1860 μετὰ προφανοῦς ἐνθουσιασμοῦ, ὅτι ἡ ἀξία αὐτοῦ ἰσοφαρίζει πρὸς τὴν περιεκτικωτάτης ἐπιγραφῆς καὶ ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο ὑπερτερεῖ πασῶν τῶν ἐν Ἀθήναις ἀρχαιοτήτων, ἐξήγειρε τὴν περιέργειαν καὶ ἔρευναν τῶν ἀρχαιολόγων, ὧν πάντες οἱ τὰς Ἀθήνας ἐπισκεφθέντες πολλάκις ἔστησαν πρὸ αὐτοῦ ἐν ἀπορίᾳ, ἂν καὶ ὀλίγοι εἶναι σχετικῶς οἱ τὴν γνώμην αὐτῶν δημοσιεύσαντες. Πρῶτος δὲ ὁ περίφημος Carrey ἐσχεδιαγράφησε τὸ μνημεῖον, ὡς μανθάνομεν παρὰ τοῦ Laborde³. Ἐδημοσίευσεν ὁμοῦ πρῶτος εἰκόνα τοῦ μνημείου μόλις ὁ Lebas⁴ ἐν ἔτει 1848, ἂν καὶ ἄνευ περιγραφῆς τινος ἢ ἐρμηνείας τῶν παραστάσεων, ἃς ἀπλῶς ἐπέγραψε «Zodiaque». Ἐρμηνείας συστηματικῆς τοῦ μνημείου πρῶτος ἀπεπειράθη ἐν ἔτει 1865 ὁ C. Boetticher, δημοσιεύσας ἐν τῷ Philologus μακρὰν μελέτην, ὑπὸ τὸν τίτλον «Der antike Festcalender an der Panagia Gorgopico zu Athen», δι' ἧς ἐφρόνει ὅτι αἱ παραστάσεις σύμπασαι ἀναφέ-

¹ Χριστιαν. Ἀθήναι, ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ. τ. Γ' (1889) σ. 30 κέ. καὶ 77 κέ. Πρβλ. Δ. Καμπούρογλου Ἰστ. τῶν Ἀθην. τ. Β' σ. 275 κέ. Gailhabaud Denkm. d. Baukunst IV, καὶ Bursian Geogr. von Griechenl. I σ. 295 κέ.

² Philologus τ. XXII σ. 386 κέ.

³ Athènes I σ. 166.

⁴ Voy. archéol. Monuments figurés πίν. 21.

ρονται εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν Ἀθηναίων καὶ δῆ ὅτι ἀποτελοῦσιν ἀπόσπασμα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἡμερολογίου» παραλειφθεισῶν πλείστων ἐορτῶν καὶ δῆ ἐκείνων τριῶν ὀλοκλήρων μηνῶν. Εὐθύς ὁμοῦ τότε ἐτέθησαν ἐν ἀμφιβόλῃ τὰ συμπεράσματα αὐτοῦ, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς λεπτομερείας, ὑπὸ τοῦ C. Bursian¹, ὅστις ἀναγνωρίζει μὲν ὅτι ὁ συγγραφεὺς πάνυ δικαίως ἀναγνωρίζει εἰς τὰ ζῳδία τοὺς ἀντιπροσώπους ἐκάστου μηνὸς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ ἔτους καὶ εἰς τὰς παραστάσεις τὰς μεταξὺ ἐκείνων τὰς εἰκόνας τῶν ἐν τοῖς σχετικοῖς μηνσὶν τελουμένων ἐορτῶν, διὸ καὶ τὸ σύνολον καλεῖ «ἀθηναϊκὸν καλενδᾶριον τῶν ἐορτῶν»· ἀλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν διαφόρων ἐορτῶν ὡς καὶ ἐν τῇ κατατάξει τοῦ ὅλου δὲν συμφωνεῖ ὁ Bursian τῷ Boetticher, ἀντιπροτείνει δὲ ἰδίαν ἐρμηνεῖαν τείνουσαν ν' ἀποδείξῃ ὅτι οὐδεὶς τῶν μηνῶν ἐλλείπει καὶ ὅτι τὰ δύο τεμάχια τῆς ζωοφόρου ἐσφαλμένως ἐτέθησαν ὑπὸ τοῦ Boetticher πρωθυστερώς. Κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἠσχολήθησαν περὶ τινὰς τῶν λεπτομερειῶν τοῦ μνημείου οἱ Γερμανοὶ H. Dettmer (1869)², A. Mommsen (1883)³ καὶ Nissen (1885)⁴. Νέαν περιγραφὴν καὶ ἐρμηνεῖαν τῶν μνημείων ἐδημοσίευσεν ἐν ἔτει 1885 ὁ κ. P. Wolters⁵, ἐνῶ οἱ Ruelle (1887)⁶ καὶ Strzygowski (1888)⁷ περιγράφοντες τὸ μνημεῖον ἀντέγραψαν ἀπλῶς καὶ κατὰ λέξιν ἅπασαν τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Boetticher. Ὁ δὲ S. Reinach (1888)⁸ περιγράφων τὸ μνημεῖον σημειοῖ ἐν γένει ὅτι l'ensemble est moins un zodiaque qu'un calendrier liturgique, où les différents mois sont indiqués par les signes du zodiaque, et les fêtes ou autres événements périodiques par des figures et des scènes appropriées, καὶ ὅτι malheureusement, cet important monument n'a pu encore être expliqué qu'en partie, ἀκολούθως ὀνομάζει τινὰς μὲν τῶν μορφῶν διὰ νέων ὀνομάτων, τὰς δὲ πλείστας ὡς οἱ πρὸ

¹ Litt. Centralbl. 1886 σ. 1144 κέ.

² De Hercule attico σ. 27 κέ.

³ Chronologie σ. 222 κέ.

⁴ Ueber Tempelorientirung ἐν Rhein. Mus. LX, σ. 331.

⁵ Friederichs-Wolters Gipsabgüsse σ. 755 κέ. ἀρ. 1909, 1910.

⁶ Μετὰ νέας ἀπεικονίσεως ἐν Daremberg et Saglio Dict. des antiquités ἐν λ. Calendarium σ. 822 κέ.

⁷ Kalenderbilder des Chronographen v. 354, σ. 48 κέ.

⁸ Ἐν Le Bas Voy. archéol. σ. 58, πίν. 21—22.

αὐτοῦ, πρωθυστερώς ὅμως καὶ ἀπροσέκτως, προσθέτων ἐν τέλει ὅτι il reste encore un bon nombre des figures à déterminer¹.

¹ Ακολουθῶς ἠσχολήθησαν ἕτεροι ἀρχαιολόγοι ὡς οἱ L. Heuzey² καὶ F. Hauser³ περὶ τινὰς μόνον τῶν μορφῶν καὶ τέλος κατὰ τὸ παρὸν ἔτος συστηματικώτερον περὶ τὸ ὄλον μνημεῖον οἱ A. Mommsen⁴ καὶ Thiele⁵, ὅστις ἐδημοσίευσεν καὶ καλὴν φωτοτυπικὴν εἰκόνα τοῦ μνημείου.

Ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ θέλομεν πραγματευθῆ περὶ τῶν λεπτομερειῶν ἐκάστης τῶν ἐρμηνειῶν τῶν ἀνωτέρω σοφῶν. Ἐκ δὲ τῆς μερίστης διαφορᾶς τῶν γνώμων οὐ μόνον ὡς πρὸς τὸ ὄνομα ἐκάστης τῶν μορφῶν ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν διαίρεσιν τῶν εἰς ἕκαστον μῆνα ἀνηκουσῶν θέλει κατῖδει ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀνάγκην νὰ ἐξετασθῆ ἐκ νέου τὸ ἔξοχον τοῦτο μνημεῖον.

Ἡ ζωφόρος, μετὰ τοῦ ἐπίσης διασωθέντος ὑπεράνω αὐτῆς θριγκοῦ, συνίσταται, ὡς νῦν εὐρηται ἐντετειχισμένη, ἐκ δύο τεμαχίων πεντηεσίου μαρμαροῦ⁶. Εὐθύς δ' ἐξ ἀρχῆς ἠγέρθη τὸ ζήτημα ἂν τὸ πάλαι ἀπετελεῖτο ἐξ ἐνὸς μονολίθου ἢ ἐκ δύο τεμαχίων καί, ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει, ἂν ὀρθῶς τὰ τεμάχια ταῦτα ἐντετειχίσθησαν ἐπὶ τοῦ Βυζαντικοῦ ναΐσκου καθ' ἣν σειρὰν ὀρῶνται νῦν, ἢ πρωθύστερον. Ὁ Boetticher ἐφρόνει ὅτι τὸ μνημεῖον ἀνέκαθεν ἀπετελεῖτο ἐξ ἐνὸς μονολίθου καὶ ὅτι τὰ τεμάχια ἐντετειχίσθησαν πρωθύστερον. Τῆς ἀντιθέτου γνώμης ἦτο μόνος ὁ Bursian, λέγων ὅτι «τοιουτοτρόπως θὰ ἐλαμβάνομεν ἔτος ἀρχόμενον διὰ τοῦ Πυανεψιδῶνος μηνὸς καὶ ζωδιακὸν ἀρχόμενον διὰ τοῦ σκορπιῶνος». Πάντες οἱ λοιποί, A. Mommsen, Wolters καὶ Thiele, συνεφώνησαν τῷ Boetticher, δικαίως δέ, διότι ὁ Wolters

¹ Δυστυχῶς δὲν εἶχον πρόχειρον Riegl Die mittelalt. Kalenderillustr. (ἐν Mitt. d. Inst. f. öst. Geschichtsforsch. X (1889)). Κατὰ τὸν Thiele (σ. 57) ὁ Riegl κυρίως ἀναφέρει τὰς γνώμας τῶν ἄλλων, φρονεῖ ὅμως ὅτι ὑπόκειται ταῖς παραστάσεσι νόημα βαθύτερον.

² La danseuse voilée d'Auguste Titeux ἐν Bull. Corr. Hell. 1892 (XVI) σ. 84.

³ Philologus 1895 σ. 390.

⁴ Feste σ. 51, 54, 160, 162, 281, 513, 531.

⁵ Antike Himmelsbilder (1898), σ. 57—64: Tierkreis im Attischen Bilderkalender.

⁶ Μῆκος τοῦ μὲν 2,74, τοῦ δὲ 3 μ., ὕψος 0,53. Ὑψος τῶν ἀναγλύφων 0,23.

παρατηρεῖ πάνυ ὀρθῶς ὅτι εἰς τὸ δεξιὸν τέρμα τοῦ πρώτου τεμαχίου ὑπάρχει μέρος τι ἀποδεικνύον ὅτι ἐνταῦθα προσηρμύζετο ἄλλος λίθος καθέτως πρὸς τὸ ἐπίπεδον, ὅτι δὲ κατ' ἀκολουθίαν τὸ δεξιὸν τέρμα τοῦ πρώτου τεμαχίου ἀπετέλει γωνίαν· ὅθεν ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ παραστάσεις τοῦ δευτέρου τεμαχίου ἔπονται μετὰ τὰς τοῦ πρώτου, τότε ἐξ ἀνάγκης ἐκεῖναι εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ ὀρθογωνίως προσκειμένου τοίχου ἢ ἴσως ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι κειμένου. Εἰς ἀμφοτέραις τὰς περιπτώσεσι ταύταις ἢ ἐν σύνολον ἀποτελοῦσα ζωφόρος διακόπτεται κατὰ δυσάρεστον τρόπον. Ὅθεν τὸ πάλαι τὸ νῦν πρῶτον τεμάχιον πιθανῶς ἀπετέλει τὸ τέρμα τοῦ ὄλου. Τέλος ὁ Thiele παρετήρησεν τὰ ἐξῆς: 1) Ἡ ζωφόρος συνδέεται μετὰ τοῦ ὑπεράνω αὐτῆς θριγκοῦ τοῦ ἐκ διαφόρων μερῶν (κυματίου κλ.) συνισταμένου καὶ κάτω φέροντος ἐξέχουσαν γραμμὴν, οὕτως ὥστε ἀναμφιβόλως ἐχρησίμευσεν τὸ ἀνάγλυφον ὡς ζωφόρος πρὸς κόσμον οἰκοδομήματος. 2) Πρὸς τούτοις τὴν τὸ πάλαι συνέχειαν τῶν τεμαχίων ἀποδεικνύει ἡ συνέχεια τῶν δι' ἀμφοτέρων διερχομένων ῥηγημάτων. Ἡ συνέχεια αὕτη ὑπάρχει ἀναμφιβόλως, οὐχὶ ὅμως ὡς ὁ Thiele (σ. 60) περιγράφει αὐτήν, ἀλλ' ὡς ἱχνογράφησεν αὐτήν ὁ κ. Gilliéron εἰς τὸν συνημμένον πίνακα.

Εἰς ταῦτα προσθέτομεν ὅτι καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ μνημείου θέλει ἀποδείξει ὅτι πράγματι ἐλλείπει τεμάχιον ἴσον σχεδὸν πρὸς τὰ $\frac{2}{12}$ τοῦ ὄλου, ἀπολεσθὲν εἴτε διότι ἐπίτηδες ἀπεκόπη κατὰ τὴν νέαν χρησιμοποίησιν τῆς ζωφόρου, ἵνα τὸ μῆκος τῶν δύο τεμαχίων συμφωνήτῃ πρὸς τὸ μῆκος τῆς προσόψεως τοῦ νέου ναοῦ, εἴτε διότι ἐθραύσθη ὅτε τυχαίως κατέπεσεν ἢ σκοπίμως ἀφῆρέθη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῆς θέσεως. Εὐτυχῶς δὲ ἡ φύσις τῶν παραστάσεων τοῦ μνημείου εἶναι τοιαύτη ὥστε, ὡς θὰ ἴδωμεν, δυνάμεθα μετὰ μαθηματικῆς σχεδὸν ἀκριβείας νὰ υπολογίσωμεν τὸ μῆκος τοῦ ἀπολεσθέντος καὶ νὰ συμπληρώσωμεν τὰς ἐλλειπούσας μορφάς, ὡς ἂν ἐπρόκειτο περὶ τεμαχίου ἐπιγραφῆς τῶν στοιχηδῶν γεγραμμένων καὶ στερεοτύπους φράσεις περιεχουσῶν!

Ἐπιχειροῦντες νῦν καὶ ἡμεῖς νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὸ μνημεῖον ἐν τῇ συνόλῳ αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερειαῖς τῶν πολυαριθμῶν αὐτοῦ μορφῶν ἀρχόμεθα ἀπὸ τῶν χαρακτηριστικωτέρων καὶ εὐνοητοτέρων πασῶν τῶν μορφῶν, ἧτοι ἀπὸ τῶν σημείων τοῦ ζωδιακοῦ, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὄλον μνημεῖον ἐχαρακτήρισθη παρὰ τινῶν ὡς ζωδιακὸς καὶ περὶ τῶν ὀνομάτων καὶ θέσεως τῶν ὁποίων ὀλίγα μόνον ἀμφισβητήσεις ὑπάρχουσι.

Α'. Τὰ 12 ζώδια.

Ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ζωοφόρου ὁρμώμενοι καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ βαινόντες εὐρίσκωμεν πρῶτον τὸν Σκορπιὸν (ἀρ. 5), δεύτερον τὸν Τοξότην ἢ Κένταυρον (ἀρ. 10) καὶ τρίτον τὸν Αἰγόκερον (ἀρ. 14), τεθειμένους εἰς ἴσας σχεδὸν ἀπ' ἀλλήλων ἀποστάσεις, ἀπεικονιζομένους δὲ ὑπὸ τὸν πασίγνωστον αὐτῶν τύπον. Τὸ κατὰ τὴν ἀστρονομικὴν σειρὰν ἀναγκαίως ἐπόμενον ζῶδιον, ἦτοι ὁ Ὑδροχόος, κατὰ μὲν τὸν Boetticher ἐντελῶς παρελείφθη, κατὰ δὲ τοὺς Bursian, Wolters καὶ Reinach εἰκονίζεται ἢ ὑπ' ἀρ. 16 μορφῇ παριστώσα τὸν Ὑδροχόον ὡς τὸν ἐπὶ τοῦ κριοῦ ὀχούμενον Φρίξον μετὰ φιάλης ἐν τῇ ἀριστερᾷ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐσφαλμένον, διότι ὄχι μόνον οὐδέποτε παρίσταται ὑπὸ τοιοῦτον τύπον τὸ ζῶδιον τοῦ Ὑδροχόου, ἀλλὰ καὶ μυθολογικῶς οὐδέποτε ἐταυτίσθη ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μυθογράφων ὁ Ὑδροχόος πρὸς τὸν Φρίξον, ἂν καὶ πολυτρόπως ἐκλήθη, ὡς π. χ. Γανυμήδης, Δευκαλίων, Ἀρισταῖος ἢ Κάνωβος. Τοῦ Ὑδροχόου ἄλλως κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ὑδρία, ἐξ ἧς καὶ κάλην ὑπὸ τινῶν τῶν ἀρχαίων ἐκλήθη, ἐνῶ ὁ ὑπ' ἀρ. 16 παῖς κρατεῖ στέφανον καὶ (ὅπερ οὐδεὶς μέχρι τοῦδε παρατήρησε) λαμπάδα, καὶ ἄλλως δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἐνταῦθα (ἴδε κατωτέρω). Ἡ ἐντελῶς ἀμαρτύρητος ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν ταύτισις τοῦ Φρίξου πρὸς τὸν Ὑδροχόον ἐγενήθη, ὡς ἐνόησα, ἐξ ἀπλῆς ἀπροσεξίας τοῦ Bursian. Ὁ Boetticher δηλαδή, ὅστις ἐφρόνει ὅτι ὁ μὴν Γαμηλιῶν, οὗ ζῶδιον ὁ Ὑδροχόος, παρελείφθη ὑπὸ τοῦ ποιήσαντος τὸ μνημεῖον τεχνίτου, ἐνόμιζε δὲ πρὸς τούτοις ὅτι ὁ ἐπὶ τοῦ κριοῦ παῖς ἀνῆκεν εἰς τὰς παραστάσεις τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός, ἐταύτισε τὸν ἐπὶ τοῦ κριοῦ παῖδα πρὸς τὸν κριὸν ἦτοι τὸ ζῶδιον τοῦ Ἀνθεστηριῶνος, ἐξηγήσας τὸν παῖδα ὡς τὸν Φρίξον, καὶ τοῦτο διότι πράγματι ἐλέγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων μυθογράφων ὅτι ὁ ἐν τοῖς ζῶδιοις κριὸς ἦτο «ὁ Φρίξον διακομίσας καὶ Ἑλληνα», ἐξ οὗ καὶ Phrixia ovis ἢ Pecus Athamantides Helles ὑπὸ τῶν Λατίνων ἐκαλεῖτο. Ἄλλ' ὅτι ἐμυθολογεῖτο περὶ τοῦ κριοῦ δὲν ἐφαρμόζεται καὶ ἐπὶ τοῦ Ὑδροχόου, ὡς ἐκ προφανοῦς παραδρομῆς ἐνόμισεν ὁ Bursian καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτῷ.

Τί πράγματι εἰκονίζεται ὁ ἐπὶ τοῦ κριοῦ παῖς, θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐπομένη μορφή, ἡ τελευταία τοῦ πρώτου τεμαχίου, εἶναι βεβαίως γυναικεία (ἴδε κατωτέρω), ἔπεται ἀναγκαίως ὅτι ὁ Ὑδροχόος, ὡς καὶ τὸ ἀστρονομικῶς ἐπόμενον ζῶδιον, οἱ ἰχθύς, οἵτινες ἐπίσης

ἐλλείπουσιν, εὐρίσκοντο ἐπὶ τοῦ ἀποκοπέντος καὶ ἀπολεσθέντος τεμαχίου τῆς ζωοφόρου, δι' ὃ καὶ ἀπεικονίσσαμεν αὐτὰ ἐπὶ ἰδίου πίνακος (πίν. Η'), ἐφ' οὗ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὸ ἀπολεσθὲν μέρος τοῦ μνημείου.

Περὶ τῶν ἀμέσως κατὰ σειρὰν ἐπομένων πέντε ζῶδιων ἦτοι τοῦ Κριοῦ (ἀρ. 28), Ταύρου (τὸ πλεῖστον καταστραφέντος ὑπὸ τοῦ μεταγενεστέρου βυζαντιανοῦ σταυροῦ) (31), Διδύμων (34), Καρκίνου (37) καὶ Λέοντος (41) οὐδεμίαν ἀμφισβήτησιν δύναται νὰ ὑπάρξῃ οὐδὲ ὑπῆρξε ποτέ, ἀφ' οὗ καὶ ὑπὸ τὸν πασίγνωστον αὐτῶν τύπον παρουσιάζονται καὶ ἐν τῇ σταθερᾷ αὐτῶν ἀστρονομικῇ ἀκολουθίᾳ εὐρίσκονται.¹

Τὸ μετὰ τὸν Λέοντα (41) ἐπόμενον ἀστρονομικῶς ζῶδιον τῆς Παρθένου, σύμβολον τοῦ μηνός Μεταγειτινῶνος, ὁ μὲν Boetticher νομίζει ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐπὶ τοῦ μνημείου ἡμῶν, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν ὁ μὴν οὗτος ἀνέκαθεν δὲν περιελήφθη ἐν τῇ ζωοφόρῳ, πάντες δὲ οἱ λοιποὶ σοφοὶ φρονοῦσιν ὅτι παρίσταται ὑπὸ τῆς ἀμέσως μετὰ τὸν Λέοντα εἰκονιζομένης πτερωτῆς γυναικείας μορφῆς (ἀρ. 43) καὶ τοῦτο ἐπειδὴ ἡ οὐρανία παρθένος παρίσταται συνήθως πτερωτή. Κατὰ τῆς ἐξηγήσεως ὅμως ταύτης ἀντιτάσσομεν πρῶτον μὲν ὅτι ἡ Παρθένος οὐδέποτε παρίσταται ἢ λέγεται φέρουσα κάνιστρον ὀπωρῶν (ἐπομένως καὶ ἡ παρὰ τοῦ Thiele συνταύτισις αὐτῆς πρὸς τὴν ὥραν Ὀπώραν εἶναι ἐντελῶς ἀθαίρετος), δεύτερον δὲ ὅτι οὐδέποτε ἐπὶ τῆς ζωοφόρου ἡμῶν παρίσταται δύο σημεῖα τοῦ ζῶδιακοῦ τὸ ἐν παραπλευρῶς τοῦ ἄλλου, ἀλλ' εὐρηναται πάντα εἰς ἴσας σχεδὸν ἀποστάσεις ἀπ' ἀλλήλων, παρεντιθεμένων τῶν λοιπῶν μορφῶν, τῶν χαρακτηριζουσῶν τὸν μῆνα ὃν ἕκαστον τῶν ζῶδιων ἀντιπροσωπεύει. Ἐνῶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ἂν δηλαδὴ ἡ πτερωτὴ μορφή ἦτο ἡ Παρθένος, θὰ εἶχομεν δύο ζῶδια πλησίον ἀλλήλων, μάλιστα δὲ ἂν λογίσωμεν καὶ τὸν ἐκτός τοῦ ζῶδιακοῦ ἀλλὰ πάντως ἀστέρᾳ ὄντα Σείριον (ὃν παριστᾷ ὁ ὑπ' ἀρ. 42 κύων), θὰ εἶχομεν τρία ἀστρονομικὰ σημεῖα ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνηγμένα, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἀντέβαινε ἐντελῶς πρὸς τὴν ἐν ἀπάσῃ τῇ λοιπῇ ζωοφόρῳ παρατηρουμένην σταθερὰν διάθεσιν.

Ἡμεῖς ὡς Παρθένον ἀναγνωρίζομεν τὴν ὑπ' ἀρ. 46 γυναικείαν

¹ Μόνον ὁ Boetticher παρεγνώρισεν, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, τὸν κριόν, ἐκλαβὼν ὡς τοιοῦτον τὸν ἐπὶ τοῦ κριοῦ παῖδα (ἀρ. 16), ἐνῶ τὸν ἀληθῆ κριὸν ἐξέλαβεν ὡς ζῶον πρὸς θυσίαν ἀγόμενον ἐν τῇ ἑορτῇ τῶν μεγάλων Διονυσίων.

μορφήν, ἣν ὁ μὲν Boetticher καλεῖ Ἡβὴν καὶ σύζυγον τοῦ παρακειμένου Ἡρακλέους, ὁ Thiele ἀπλῶς θεάν, πάντες δὲ οἱ λοιποὶ θεωροῦσιν ὡς ἀνεπίδεκτον ἀνεξηγήσεως, ὡς μὴ μετὰ βεβαιότητος δυναμένου νὰ ἀναγνωρισθῆ τοῦ συμβόλου ὅπερ κρατεῖ ἐν τῇ δεξιᾷ. Ἀλλὰ περὶ ταύτης θὰ εἴπωμεν τὰ δέοντα κατωτέρω. Ἐπὶ τοῦ παρόντος σημειοῦμεν ὅτι ἡ μορφή αὕτη εὐρίσκεται, κατ' ἀπόστασιν τοῦλάχιστον, ἐν θέσει ἐντελῶς ἀναλόγῳ πρὸς τὴν τῶν λοιπῶν ζωδίων τῆς ζωοφόρου ἦτοι ἀκριβῶς ἐν ἡ θέσει ἔπρεπεν — ἐκ τῶν λοιπῶν κρίνοντες — νὰ ἀναμένωμεν τὴν Παρθένον.

Τῇ Παρθένῳ ἔπεται ἀστρονομικῶς ἐν τῷ ζωδιακῷ κύκλῳ τὸ ζῳδίου *χηλαί*, ὅπερ ἀπὸ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π. Χ. μετεμορφώθη εἰς τὸν *ζυγόν*. Ἐν τῇ θέσει ἐνός τούτων πάντες οἱ πρὸ ἡμῶν ἔθεσαν παραδόξως τὸν ἀστερισμὸν *στέφανον*, ὃν ἐταύτισαν πρὸς τὴν ὑπ' ἀρ. 49 μορφήν, τὴν καὶ τελευταίαν τῆς ὅλης παραστάσεως. Λέγω δὲ *παραδόξως* ὅχι μόνον διότι ὁ στέφανος οὐδέποτε ἀπετέλεσε μέρος τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου, ὅχι μόνον διότι ἡ πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐνταῦθα παρουσίας τοῦ στέφανου ὑπόθεσις τοῦ Thiele (σ. 61) ὅτι ἐλήφθη ἐκ παλαιότερων εἰκόνων τοῦ ἡμερολογίου ἐν χρήσει οὐσῶν πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τῶν ζωδίων εἶναι ὅλως ἀστήρικτος, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ ὑπ' ἀρ. 49 σημεῖον δὲν παριστᾷ στέφανον οὔτε «κυκλοτερές διάδημα», ἀλλ' εἰκονίζει *σαφεστάτα* — ὡς πᾶς ἐξετάζων αὐτὸ τὸ μνημεῖον δύναται νὰ πεισθῆ—*δύο χηλὰς σκορπιοῦ!* Ἐχομεν ἐπομένως πρὸ ἡμῶν ὅ,τι καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν, ἦτοι τὸ ζῳδίου *χηλαί σκορπιοῦ*, δηλαδὴ τὸ πρόσθιον ἡμισυ τοῦ δύο ἀστερισμοῦ περιλαμβάνοντος σκορπιοῦ (πρβ. Ἰγίνου περὶ ἀστ. Γ', 4). Οὕτω δ' ἐξηγεῖται καὶ τὸ περίεργον, ὅσον καὶ ἀπαρατῆρητον παραμείναν γεγονός ὅτι ὁ ἐπόμενος ἐπὶ τῆς ζωοφόρου *σκορπιός* (ἀρ. 4) παρίσταται *ἀνευ* *χηλῶν*, τοῦθ' ὅπερ δὲν συμβαίνει ἐπὶ πάντων τῶν λοιπῶν μνημείων, ἐφ' ὧν ἡ ζυγὸς φαίνεται ὅτι ἐσχηματίσθη ἐκ τῆς ζυγοῦ τῆς Παρθένου καὶ οὐχὶ ἐκ τῶν χηλῶν τοῦ σκορπιοῦ, ὅστις ὄντως διεφύλαξεν αὐτάς.

Β'. Διαίρεσις τῆς ζωοφόρου εἰς 12 μῆνας.

Ἡ ἐπὶ τοῦ μνημείου παρουσία τῶν ζωδιακῶν τούτων σημείων, ὁ τόπος τῆς εὐρέσεως αὐτοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἡ τριτῆρος τῆς ἑορτῆς τῶν Παναθηναίων (ἀρ. 40) καὶ ἡ σαφεστάτη παράστασις τῶν ἀττικῶν Βουφονίων (ἀρ. 36) ἔπεισαν πάντας εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι πρόκειται περὶ

Ἀττικῶν ἡμερολογίου, ἐπομένως ὅτι πᾶσαι αἱ παραστάσεις τῆς ζωοφόρου δέον νὰ ἐξηγηθῶσιν ἐπὶ τῇ βάσει αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ ἐξήγησις αὕτη κατὰ πολλῶν προσέκρουσε δυσχερειῶν.

Ἀληθῶς γνωστοῦ ὄντος ὅτι ἕκαστον τῶν ζωδίων εἶναι τὸ ἀστρονομικὸν σύμβολον ἐνός τῶν δωδεκα μηνῶν τοῦ ἔτους, τίθεται τὸ ζήτημα, τίνες τῶν πλησίον ἐκάστου ζωδίου μορφῶν τῆς ζωοφόρου ἀνήκουσιν εἰς τὸν μῆνα ὃν τὸ ζῳδίου τοῦτο ἀντιπροσωπεύει.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο μεγίστη ἀμφιβολία καὶ διχογνωμία ἐπικρατεῖ παρὰ τοῖς διαφόροις ἐρμηνευταῖς, ἄλλων ἄλλα φρονούντων. Ἀλλ' ἂν ἡμεῖς ἐξετάσωμεν τὴν ἐν τῇ ζωοφόρῳ θέσιν ἐνός ἐκάστου τῶν ζωδίων, χωρὶς νὰ ἐπηρεασθῶμεν ὑπὸ τῶν διαφορῶν γνωμῶν, παρατηροῦμεν α') ὅτι αἱ *χηλαί*, τὸ *τελευταῖον* τῶν ζωδίων (ἀρ. 49), εὐρίσκεται εἰς τὸ τέλος τοῦ τελευταίου μηνός τῆς ζωοφόρου· β') ὅτι τούναντιον δὲ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ζωοφόρου, ἐπομένως ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ πρώτου μηνός, δὲν *ὑπάρχει* ζῳδίου, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἀριθμὸν μορφῶν κατεχουσῶν χώρον ἴσον σχεδὸν πρὸς τὸ $\frac{1}{12}$ ἦτοι πρὸς ἓνα μῆνα τῆς ζωοφόρου, ἵνα εὐρωμεν τὸ πρῶτον ζῳδίου τοῦ σκορπιοῦ· γ') εἰς τοὺς μῆνας, ὧν ὡς πρὸς τὴν ἔκτασιν τοῦ χώρου, ὃν καταλαμβάνουσιν ἐπὶ τῆς ζωοφόρου, συμφωνοῦσι πάντες οἱ ἐρμηνευταί, δηλαδὴ τὸν Πυανεψιδῶνα, Μαίμακτηριῶνα, Ποσειδεῶνα καὶ Ἐκατομβυχιῶνα, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ ζῳδίου κατέχει πάντοτε τὴν *τελευταίαν* θέσιν.

Αἱ τρεῖς αὗται παρατηρήσεις ἄγουσιν ἡμᾶς ἀναγκαιῶς εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ζῳδία ἐτέθησαν εἰς τὸ τέλος τοῦ μηνός ὃν ἀντιπροσωπεύουσιν, οὕτω δὲ λαμβάνομεν βέβαιον ἕδαφος ἐφ' οὗ νὰ στηρίξωμεν τὴν ἐρμηνείαν τῶν διαφορῶν μορφῶν τῆς παραστάσεως¹.

Ἐχόντες τοῦτο ὑπ' ὄψιν, ὡς καὶ τὰ ἤδη ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης κεκτημένα περὶ τῶν μηνῶν καὶ ἡμερῶν τοῦ Ἀττικῶν, τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ Γρηγοριανοῦ ἡμερολογίου εἰς ἃς ἀναλογεῖ ἕκαστον τῶν ζωδίων τοῦ ζωδιακοῦ, κτώμεθα τὸν ἐξῆς πίνακα, ἐφ' οὗ δέον νὰ στηριχθῆ πᾶσα ἐρμηνεία τῶν καθ' ἕκαστον μορφῶν τῆς ζωοφόρου, ἀποκλειομένης ἐκ τῶν προτέρων ὡς ἐσφαλμένης πάσης ἐκτὸς αὐτοῦ λαμβανομένης—καὶ τοιαῦται εἶναι δυστυχῶς αἱ πλείστα τῶν προταθειῶν.

¹ Ὁ κ. Thiele εἶναι ὁ μόνος ὅστις κατέληξεν, ὡς εὐχαρίστως παρετήρησα, εἰς τὸ αὐτὸ ὡς ἡμεῖς συμπέρασμα, ἂν καὶ δι' ἄλλων συλλογισμῶν, ἀπατηθεὶς μόνον ὡς πρὸς τοὺς δύο τελευταίους μῆνας ἕνεκα τῆς παραγνωρίσεως τοῦ ζωδίου τῆς Παρθένου.

Μορφαι τῆς ζωοφόρου	Ζώδιον	Ἀττικὸς μῆν	Ἰουλ. καὶ Γρηγ. ἡμερολόγιον
N ^ο 1 — 5	Σκορπιός	Πυανοψιών	$\frac{2}{14}$ Ὀκτωβ. — $\frac{31}{12}$ Νοεμβρ.
» 6 — 10	Τοξότης	Μαιμακτηριών	$\frac{1}{13}$ Νοεμβρ. — $\frac{29}{11}$ Δεκεμβρ.
» 11 — 14	Αἰγόκερως	Ποσειδεών	$\frac{30}{12}$ Νοεμβρ. — $\frac{29}{10}$ Δεκεμβρ. $\frac{1}{10}$ Ἰανουαρ.
» 15 — 18	Υδροχόος	Γαμηλιών	$\frac{9}{21}$ Ἰανουαρ. — $\frac{7}{19}$ Φεβρουαρ.
» 19 — 24	Ἰχθύς	Ἀνθεστηριών	$\frac{8}{20}$ Φεβρ. — $\frac{8}{20}$ Μαρτίου
» 25 — 28	Κριός	Ἐλαφηβολιών	$\frac{9}{21}$ Μαρτίου — $\frac{7}{19}$ Ἀπριλίου
» 29 — 31	Ταῦρος	Μουνιχιών	$\frac{8}{20}$ Ἀπριλ. — $\frac{6}{18}$ Μαΐου
» 32 — 34	Δίδυμοι	Θαργηλιών	$\frac{7}{19}$ Μαΐου — $\frac{5}{17}$ Ἰουνίου
» 35 — 37	Καρκίνος	Σκιροφοριών	$\frac{6}{18}$ Ἰουνίου — $\frac{4}{16}$ Ἰουλίου
» 38 — 42	Λέων	Ἐκατομβαιών	$\frac{5}{17}$ Ἰουλίου — $\frac{3}{15}$ Αὐγούστου
» 43 — 46	Παρθένος	Μεταγειτινιών	$\frac{4}{16}$ Αὐγούστ. — $\frac{2}{14}$ Σεπτεμβρ.
» 47 — 49	Χηλαί	Βοηδρομιών	$\frac{3}{15}$ Σεπτεμ. — $\frac{1}{13}$ Ὀκτωβρ.

Γ'. Αἱ ὥραι τοῦ ἔτους.

α') Οἱ ἐξάμηνοι καιροί. — Χειμῶν καὶ θέρος.

Ἐνῶ πάντες οἱ πρὸ ἡμῶν παρεδέχθησαν ὅτι ἡ ζωοφόρος αὕτη ἐχρησίμωσεν ἵνα δεικνύη εἰς τὸν Ἀττικὸν λαὸν διὰ μὲν τῶν ἀστρονομικῶν ζωδίων τοὺς μῆνας, διὰ δὲ τῶν λοιπῶν μορφῶν τὰς ἐορτάς καὶ αὐτὰς τὰς πρὸς τὰς διαφοροὺς ἀσχολίας τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καταλλήλους ἡμέρας τοῦ ἔτους, ὡς πάντα τὰ μεταγενέστερα κаленδάρια, εἶναι περιεργον ἀληθῶς ὅτι οὐδεὶς ἐσκέφθη ὅτι ἦτο ἐκ προοιμίων πιθανώτατον, ὅτι ἡ ζωοφόρος θὰ ἐδήλου πρὸ παντὸς διὰ σαφειστάτων προσωποποιήσεων τὰς διαφοροὺς ὥρας τοῦ ἔτους, ἦτοι τὸν χειμῶνα, τὸ ἔαρ, τὸ θέρος, τὴν ὀπώραν καὶ τὸ μετόπωρον. Ὅτι δὲ πιθανὸν νὰ ἐσφάλησαν οἱ σοφοὶ τὸ καιριώτατον τοῦτο παραλιπόντες, καθιστᾷ πιθανὸν τὸ ὅτι

μέχρι τοῦδε πλείσται τῶν ἐπ' αὐτῆς μορφῶν παραμένουσιν ἄνευ εὐπροσδέκτου τινὸς ἐξηγήσεως.

Πράγματι δὲ ἂν ζητήσωμεν ἐπὶ τῆς ζωοφόρου ἡμῶν δῆλωσιν τινα τοῦ χειμῶνος, εὐρίσκωμεν ἀκριβῶς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἀπὸ τῆς 1/13 Νοεμβρίου ἀρχομένου ἱ Μαιμακτηριῶνος μηνός, ὅτε ἀκριβῶς (3/15 Νοεμβρ.) ἤρχετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους (Ἡσίοδον κλπ.) ὁ χειμῶν, τὴν ὑπ' ἀριθ. 6 μορφήν, ἣτις καθ' ἡμᾶς εἶναι αὐτὸς ὁ **Χειμῶν**.

Ὁ Boetticher (σ. 394) ἂν καὶ θεωρῇ τὴν μορφήν ταύτην ὡς θνητὸν τινα παριστάμενον εἰς τὴν ἱεροτελεστίαν τῆς ἀρατριάσεως καὶ σπορᾶς κατὰ τὸν Μαιμακτηριῶνα μῆνα, ὅμως φαίνεται ὅτι ὑπόπτεισεν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς μορφῆς, περιγράφας ὡς ἄριστα τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς: «Ὁ Μαιμακτηριῶν, λέγει, καλεῖται οὕτω, ὑποθέτω, ἀπὸ τοῦ Διὸς Μαιμάκτου, τοῦ ἐν σφοδρῷ ἀνέμῳ ὀρμῶντος. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ κατὰ τὰ μέσα τοῦ Νοεμβρίου οἱ πρῶτοι ψυχροὶ ἄνεμοι ἐνσκήπτουσιν ἤδη εἰς τὴν Ἀττικὴν οἱ ἄνθρωποι χειμερινὰς ἐμβάδας ὑποδύονται καὶ καλύπτουσι πρόσωπον καὶ σῶμα δι' ἐριούχου ἱματίου καὶ ἀντερεῖδονται κατὰ τοῦ διαπεραστικοῦ ἀνέμου, ὅστις τὰ ἐνδύματα ἀναπετᾷ καὶ ἀπειλεῖ νὰ καταρρίψῃ τοὺς διαβάτας. Ταῦτα ἐπιτυχέστατα ἀπεικονίζονται ἐν τῇ κατακεκαλυμμένῃ μορφῇ ὑπ' ἀρ. 6 τῆς ζωοφόρου, ἣτις προσβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἀνέμου μόλις κατορθοῖ νὰ ἴσταται ὀρθία».

Ποῦ ἐστηρίχθη ὅμως ὁ S. Reinach ἐρμηνεύων τὴν μορφήν ταύτην ὡς «danseuse voilée» ἀγνωῶ βεβαίως ὄχι ἐπὶ τοῦ καταφανεστάτου μύστακος καὶ τοῦ ἀγρίου ἂν μὴ γεροντικοῦ ἤδη προσώπου τῆς μορφῆς! Αὐτὸς ὁ L. Heuzey, ὅστις θεωρεῖ τὸν S. Reinach ὡς τὸν μόνον ὅστις ἐπλησίασεν εἰς τὴν ἀλήθειαν², προσθέτει: «En réalité cette danseuse est un danseur. . . C'est bien un homme travesti en femme, qui contrefait à sa manière les poses de la danseuse voilée (!). Πλησιάζει ὅμως, λέγει, μεγάλως εἰς τὴν ἀλήθειαν φρονῶν ὅτι πρόκειται περὶ «une danse voilée qui représentait surtout l'Heure hivernale». Ἄλλ' ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης, ἡ μορφή δὲν χορεύει, ἀλλ' ἀπλῶς παρίσταται μετὰ μεγάλης δυσκολίας βαδίζουσα ἐναντίον τοῦ ἰσχυροῦς πνεύματος χειμερινοῦ ἀνέμου.

¹ Mommsen, Chronologie σ. 16.

² Bull. de Corr. Hell. 1892 (XVI) σ. 84.

Τέλος ὁ κ. Thiele κάλλιστα μὲν περιγράφει (σ. 63) τὴν μορφήν ταύτην, «ἥτις παρίσταται φέρουσα ἐνδυμασίαν κατάλληλον διὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ ῥιγῶσα. Ὁ ἀνὴρ βαδίζει ἢ πηδᾷ ἐν ὑπερβολικῶς (;) σφοδρῇ κινήσει πρὸς τὰ πρόσω (ἕνα θερμάνη τοὺς πόδας ἢ ἕνα νικήσῃ τὴν ὄρμην τοῦ ἀνέμου;). Φέρει ἐνδρομίδας μετὰ μεγάλων πετερυγίων καὶ τυλίσσειται εἰς ἱμάτιον στενωῶς προσκολλῶν μετὰ «κουκκουύλας», οὗ τὰ ἄκρα κυμαίνονται ἐν τῷ ἀνέμῳ. Ὁ ὑπὸ τοῦ ἱματίου καλυπτόμενος βραχίων τσοῦτον ὑψοῦται ὥστε νὰ προφυλάσσεται τὸ κατακεκλεισμένον στόμα, τὸ δὲ πρόσωπον, ἐρρυτιδωμένον, λιπόσαρκον, σκυθρωπόν, εἶναι τὸ ἡλικιωμένου ἀνδρός, ὅστις πολεμεῖ πρὸς αἴσθημα ἄλγους. Διὰ τὴν μορφήν ταύτην, ἐπιλέγει ὁ Thiele, πρέπει νὰ ζητήσωμεν ἀναλογίας εἰς τὰς παραστάσεις τῶν ὥρων τοῦ ἔτους». Ἄλλ' ὅμως τὸ συμπέρασμα (σ. 64) τοῦ Thiele ὅτι ἡ μορφή παριστᾷ τὴν προσωποποίησιν τοῦ ψυχροῦ μηνὸς Μαιμακτηριῶνος εἶναι ἐσφαλμένον. Ἀποδειξὴν δὲ τούτου ὡς καὶ τῆς ἀληθείας τῆς γνώμης ἡμῶν ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ χειμῶνος¹ παρέχει τὸ ἐν τῇ ζωοφόρῳ πάρισον αὐτῆς, ἢ προσωποποίησις τοῦ θέρους.

Ἡ ὥρα τοῦ **θέρους** ἤρχετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἡμέραν καθ' ἣν καὶ ὁ μὴν Ἰουλιῶν τῶν Ἀθηναίων (7/19 Μαΐου)². Ἀκριβῶς δὲ ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τοῦ Ἰουλιῶνος μηνὸς εὐρίσκουμεν ἐπὶ τῆς ζωοφόρου ἡμῶν τὴν ὑπ' ἀρ. 32 παράστασιν, ἥτις, παρὰ πάντων (ἴδε Πίνακα) ἐξηγεῖται ἐσφαλμένως ὡς λαμπαδηφόρος καὶ νομίζεται ὡς δηλοῦσα τὴν ἐορτὴν τῶν Λαμπαδηδρομίων.

Ἀληθῶς ὄχι μόνον τὸ πρὸς τὸν θεατὴν ἐστραμμένον καὶ οὐχὶ πρὸς τὰ ἐμπρὸς τεταμένον πρόσωπον δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὰς γνωστὰς στάσεις τῶν Λαμπαδηδρομίων³, ἀλλὰ καὶ ἡ λαμπὰς ἥτις ἐτέθη εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐν τῷ σχεδιαγραφῆματι τοῦ Bötticher οὐδέποτε ἐπῆρξεν. Ἐξετάσας τὸ πρωτότυπον εἶδον ὅτι σαφέστατα ἡ μορφή κρατεῖ δρέπανον πρὸς τὰ ἐμπρὸς καμπυλούμενον. Τὸ περίεργον δ' εἶναι, ὅτι καὶ ἡ παρὰ Lebas εἰκὼν καὶ ἡ ἐν τῷ Dictionnaire des Antiquités παρὰ τοῦ

¹ Ἐτέρας προσωποποιήσεις τοῦ χειμῶνος ἴδε ἐν Ovid. *Metam.* 2, 30, 15, 212 καὶ 4, 436, καὶ 4, 436. — Cumont, *Le culte de Mithras II* σ. 496, εἰκ. 433.

² A. Mommsen, *Chronologie* σ. 16.

³ Πρὸς. *Journal of Hell. Stud.* τ. XVIII (1898) σ. 300.

Ruelle δημοσιευθεῖσα εἰκὼν, σαφῶς ἐδήλωσαν τὸ δρέπανον τοῦτο. Μόνη ἄρα ἡ ἐπιθυμία τοῦ Boetticher τοῦ νὰ συσχετίσῃ διὰ παντὸς τρόπον τὴν μορφήν ταύτην πρὸς τὴν ἐν μηνὶ Ἰουλιῶν ἐορτὴν τῶν Λαμπαδηδρομίων καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς πηγᾶσαν ἐσφαλμένον σχεδιογράφημα τῆς παραστάσεως ἐγέννησαν τὸν ψευδῆ Λαμπαδηδρομὸν. Παρατηροῦμεν ἄλλως τε ὅτι ἡ λαμπὰς τοῦ Ἰουλιῶνος, ἢ ἐπὶ τῇ ἐορτῇ τῶν Βενδιδίων ἀγομένη, ἦτο λαμπὰς ἀφ' ἵππων¹, ἐπομένως ὅτι ἂν ἐπρόκειτο νὰ δηλωθῇ ἐπὶ τῆς ζωοφόρου ἡ ἐορτὴ αὕτη, ἔπρεπε ὁ Λαμπαδηδρομὸς νὰ εἰκονίζετο ἐπιππος. Ἄλλως τε ἡ κατ' ἐξοχὴν λαμπὰς ἦν ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν ἐπὶ τῆς ζωοφόρου ἡμῶν, ἂν αἱ μορφαὶ αὐτῆς συνεφώνουν πρὸς τὸ ἐρμηνευτικὸν σύστημα τοῦ Boetticher, ἤγετο κατὰ τὸν μῆνα Πυανοψιῶνα καὶ οὐχὶ τὸν Ἰουλιῶνα².

Τί δὲ παριστᾷ ὁ θεριστὴς ἡμῶν ἀρκεῖ, φρονῶ, νὰ ἀποδείξῃ ἡ ἐνταῦθα παρεντιθεμένη εἰκὼν νομίσματος τοῦ Κομμόδου³ παριστῶντος τὰς τέσσαρας ὥρας τοῦ ἔτους ὑπὸ μορφήν παιδῶν μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς **TEMPORUM FELICITAS**. Ὡς ἀμέσως βλέπει τις, ἡ τρίτη τῶν μορφῶν, ὁ τὸ θέρους εἰκονίζων παῖς, εἶναι πανόμοιος κατὰ στάσιν καὶ σύμβολον πρὸς τὸν ἄνδρα τῆς ζωοφόρου, ὃν ἡμεῖς ἐπίσης ὡς εἰκόνα τοῦ θέρους θεωροῦμεν. Μόνον ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον ὅπερ κρατεῖ ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὁ ἀνὴρ τῆς ζωοφόρου, περὶ οὗ ὁ Boetticher (σ. 405) γράφει τὰ ἀληθῶς βεβαιωμένα διὰ λαμπαδηφόρον: «Τὴν χλαμύδα τὴν ἐμποδίζουσαν αὐτὸν ἐν τῇ κινήσει του, περιετύλιξε διὰ τοῦτο ἐν ἀμόρφῳ ὄγκῳ περὶ τὸν ἀριστερὸν ἐπίσης πρὸς τὰ πρόσω ἐκτεινόμενον βραχίονα», παρατηρῶ ὅτι ἐξετάσας τὸ πρωτότυπον ἐπέισθην ὅτι οὐχὶ περὶ χλαμύδος ἀλλὰ

¹ Πλατ. Πολιτ. σ. 328: Λαμπὰς ἔσται πρὸς ἐσπέραν ἀφ' ἵππων τῇ θεῶ (Βένδι) — Λαμπαδία ἔχοντες διαδώσουσιν ἀλλήλοις ἀμιλλώμενοι τοῖς ἵπποις. Πέλλ. A Mommsen *Feste* σ. 488.

² Mommsen *Feste* σ. 340 κέ.

³ Κατὰ Froehner *Les médailles de l'Empire romain* σ. 111 (εἰκ.) — Cohen *Monnaies rom.* τ. III σ. 169 (S. Verus καὶ Commodus), σ. 325 (ὁ Κόμμοδος μόνος) καὶ σ. 381 (Κόμμοδος καὶ Μαρκία).

πιθανώτερον περί δέματος σταχύων πρόκειται, ὅπερ θερίσας κρατεῖ ἤδη ἐν τῷ ἀριστερῷ βραχίονι.

Ὑπὸ τοιαύτην ἀνδρὸς καὶ οὐχὶ παιδὸς (τμήματος τοῦ ἔτους) ἢ γυναικὸς (ὥρας τοῦ ἔτους) μορφήν παριστᾷ τὸ θέρος καὶ νόμισμα Ἀλεξανδρινὸν κοπὲν ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς¹, ἐφ' οὗ ἐκόπησαν καὶ τὰ φέροντα, ὡς ἡ ζωφόρος ἡμῶν, τὰ 12 ζῶδια τοῦ ἔτους καλενδαρικὰ νομίσματα. Ἡ μόνη διαφορὰ ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἐντελῶς γυμνός, ὡς ἐπὶ τῆς ζωφόρου. Ὅτι δ' ὁ τύπος οὗτος τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ νομίσματος, ὁ βεβαίως ἐκ τοῦ

Ἀττικῷ ἐκπηγάσας, ἀπέβη διάσημος ἐν τῇ ὀψίμῳ ἀρχαιότητι, δεικνύει πλὴν ἄλλων ἢ ἐξῆς παρὰ Εὐσταθίῳ τῷ Φιλοσόφῳ ἀπαντῶσα περιγραφή τοῦ «καιροῦ τοῦ θέρους», ἢ ἀκριβέστατα συμφωνοῦσα πρὸς τὸν Ἀλεξανδρινὸν τύπον. «Γηπόνος περὶ μέσους κεκνηῶς τοὺς ἀσιάχνας δρέπανον ἔχει τῇ δεξιᾷ, τῇ δὲ λαίᾳ ξυλλέγει τὰ δράγματα. Ἐπικάλυμμα φέρει τῇ κεφαλῇ **πίλον ἀσκητὸν** καθ' Ἡσίοδον οὐ γὰρ γυμνῇ ταύτη δοκεῖ τὴν θέρμην ἀνέχεσθαι. Τὸν πάντα χιτῶνα περὶ τὴν ὄσφιν διεζώσαιο καὶ τὸ πᾶν τοῦ σώματος πλὴν τῆς αἰδοῦς ἐξεγύμνωσεν». Ὅτι δ' ἡ εἰκὼν αὕτη τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ νομίσματος εἰκονίζει τὸ θέρος, ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἐνταῦθα ἀπεικονιζόμενον χαλκοῦν Ἀλεξανδρινὸν νόμισμα τῆς ἐν τῷ Ἐθνικῷ ἡμῶν Νομίσματ.

Μουσεῖῳ συλλογῆς Ἰωάννου Δημητρίου, ἐφ' οὗ ἐφ' ἑνὸς παρίσταται ὁ αὐτὸς θεριστὴς ἐφ' ἑτέρου δὲ τὸ ζῶδιον τοῦ Καρκίνου, ὅπερ ἀντιπροσωπεύει, ὡς γνωστόν, τὴν θερμοστάτην ὥραν τοῦ ἔτους².

Ὑπάρχουσι δὲ καὶ δακτυλιόλιθοι ἐξ Ἀλεξανδρείας, ῥωμαϊκῶν χρόνων, φέροντες ἐφ' ἑνὸς τὸν αὐτὸν τύπον τοῦ θεριστοῦ καὶ ἐφ' ἑτέρου τὸ ὄνομα θέρος κοπτιστί³.

¹ Καταλ. Βρετ. Μουσ. Alexandria, σ. LVII, 129 Πιν. τοῦ XII, 1092. Δύο ἀντίτυπα ἐν τῷ Νομίσμ. Μουσ. Ἀθηνῶν.—Drexler ἐν Wochenschr. f. kl. Philol. 1895 ἀρ. 4, στ. 29—30 (ὁ Δ. ἐρμηνεύει τὴν μορφήν ὁρθῶς ὡς προσωποποίησιν τοῦ θέρους ἢ τοῦ θερισμοῦ.

² Πρβ. Σχολ. Ἀράτου στοιχ. 149.

³ Drexler ἔ. ἄ. Κατὰ τὸν αὐτὸν χριστιανικὰ τοιχογραφία (Martigny Dict. des ant. chrét. σ. 587 [?] παριστῶσι τὸ θέρος ὡς θερίζοντα ἄνδρα.

Ἐρωτᾶται νῦν, διατί ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἡμῶν ὁ χειμῶν καὶ τὸ θέρος ἐπροσωποποιήθησαν ὑπὸ μορφᾶς ἀνδρῶν καὶ οὐχὶ γυναικῶν (ὥρῶν), ὡς ἔπρεπε νὰ ἀναμείνη τις ἐπὶ Ἀττικῷ μνημείου (πρβλ. τὰς Ἀττικὰς ὥρας Αὐξῶ, Θαλλῶ, Καρπῶ) ἢ παιδῶν (τμημάτων τοῦ ἔτους), ὡς ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν νομισμάτων, ἢ διατί δὲν ἐπροσωποποιήθησαν συμφώνως πρὸς τὸ γένος τῶν λέξεων ὁ μὲν χειμῶν ὡς ἀνήρ, τὸ δὲ θέρος ὡς παιδίον.

Ἡ ἀπάντησις ἐγκείται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῆς ζωφόρου.

Ὡς ὁ ἀναγνώστης θέλει πεισθῆ ἐκ τῆς ὅλης ἐξηγήσεως ἡμῶν, πᾶσαι αἱ μορφαὶ τῆς ζωφόρου παριστῶσι τὰς προσωποποιήσεις τῶν διαφόρων χρονικῶν τμημάτων τοῦ Ἀττικῷ ἔτους, ἀπὸ τῶν μεγίστων μέχρι τῶν ἐλαχίστων, ἤτοι τὰς ἐτησίας ὥρας, τοὺς μῆνας καὶ τοὺς κατ' ἐξοχὴν καιροὺς τοῦ ἔτους ὡς πρὸς τὸν βίον τῶν Ἀθηναίων. Παρίστανται δὲ αἱ προσωποποιήσεις αὗται ὑφ' ὃ γένος ἐκφέρεται ἡ λέξις ἣτις ἐκφράζει τὸ τμήμα ἐκάστου χρονικοῦ διαστήματος.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὸ ἔτος (ὁ ἐνιαυτός) — ὅστις ὡς γνωστὸν ἐπροσωποποιεῖτο ὡς ἄρρην δαίμων (ὁ Ἐνιαυτός)¹ — ἐχωρίζετο ἀστρονομικῶς καὶ φυσικῶς ἀπὸ παλαιωτάτων χρόνων εἰς δύο μεγάλα ἐξάμηνια τμήματα, ὧν ἕκαστον ἐκαλεῖτο ὁ ἐξάμηνος², διὰ τοῦτο ἀμφότεροι οἱ ἐξάμηνιοι οὗτοι ἐπροσωποποιήθησαν ὡς ἄνδρες καὶ ἐτέθησαν ὁ μὲν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐξ χειμερινῶν μηνῶν (Μαιμακτηριῶν — Μουνυχιῶν), ὁ δὲ ἐν τῇ ἀρχῇ τῶν ἐξ θερινῶν μηνῶν (Θαργηλιῶν — Πυανοψιῶν).

β') Ὀπώρα, Μετόπωρον, Ἔαρ.

Οἱ ἐξάμηνιοι ὑποδικαιροῦνται εἰς μικρότερα τμήματα, ἤτοι ὁ μὲν θερινὸς εἰς τὸ κατ' ἐξοχὴν θέρος, τὴν Ὀπώραν καὶ τὸ μετόπωρον, ὁ δὲ χειμερινὸς εἰς τὸν κυρίως χειμῶνα καὶ τὸ ἔαρ. Ἐπειδὴ δὲ αἱ εἰκόνες τῶν ἐξαμηνίων ἐπήρκουν καὶ πρὸς δῆλωσιν τοῦ κυρίως χειμῶνος (μῆνες Μαιμακτηριῶν, Ποσειδεῶν καὶ Γαμηλιῶν) καὶ τοῦ κυρίως θέρους (μῆνες Θαργηλιῶν, Σκιροφοριῶν καὶ Ἑκατομβαιῶν), ἐν ἀρχῇ τοῦ ὁποίου ἐτέθησαν, ὑπολείπεται νὰ ζητήσωμεν ἐπὶ τῆς ζωφόρου ἡμῶν τὰς προσωποποιήσεις τῆς Ὀπώρας, τοῦ μετοπώρου καὶ τοῦ ἔαρος.

¹ Ἀθην. 1984. — Ὀρφ. Ἔγν. Α', 18.

² Mommsen Chronologie, 18 κέ., 21.

α') Ἡ Ὀπώρα.

Τὴν Ὀπώραν δέον νὰ ζητήσωμεν ἀμέσως πρὸ τῆς ἀρχῆς (=4/16 Αὐγούστου) τοῦ Μεταγειτνιωῶνος μηνός, ἐπειδὴ αὕτη ἤρχετο τὴν 1/13 Αὐγούστου¹. Ἐνταῦθα λοιπὸν εὐρίσκομεν τὴν ὑπ' ἀριθ. 43 παράστασιν, τὴν ἐσφαλμένως, ὡς εἶδομεν, ἐρμηνευθεῖσαν ὡς τὸ ζῶδιον τῆς Παρθένου. Τὸ κἀνίστρον τῶν ὀπωρῶν ἅς φέρει ἡ μορφή αὕτη² καὶ ἡ ὡς σπευδούσης ὥρας ζωηρὰ στάσις αὐτῆς, οὐδεμίαν, φρονῶ, ἀφήνουσιν ἀμφιβολίαν περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης ἡμῶν. Ὅσον δ' ἀφορᾷ τὰς πτέρυγας, ἅς αὕτη—ἐν ἀντιθέσει πρὸς πάσας τὰς λοιπὰς ὥρας τῆς ζωοφόρου—φέρει, φρονῶ ὅτι κάλλιστα ἐξηγοῦνται ὑπὸ τοῦ γεγονότος ὅτι μετὰ τὰς ὀπώρας ἤρχοντο οἱ τόσον εὐνοϊκοὶ πρὸς τοὺς καρποὺς περιφρημοὶ ἐτησίαι ἄνεμοι, ὧν σύμβολον εἶναι ὁ παρακείμενος τῇ Ὀπώρα κύων Σείριος (ἀρ. 42), ὅστις δὲν ἐτέθη, ὡς φρονεῖ ὁ Thiele, ἵνα καταστήσῃ γνωστότερον τὸ ζῶδιον τοῦ λέοντος, ἀλλὰ πρὸς δῆλωσιν τοῦ καιροῦ τῶν ἐτησίων ἀνέμων καὶ τῶν κυνικῶν καυμάτων³. Τὴν ὀπώραν δὲν ἐταύτισε πρὸς τὴν Παρθένον μόνος ὁ Boetticher, ὅστις ὠνόμασεν αὐτὴν Καρπῶ, δηλαδὴ μίαν τῶν τριῶν Ἀττικῶν ὥρῶν, πλησιάσας οὕτω μεγάλως πρὸς τὴν ἀλήθειαν. Ἄλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν, αἱ ἀρχαῖαι αὗται Ἀττικαὶ ὥραι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν ἐν τῇ κατασκευῇ τῆς ζωοφόρου ἡμῶν, ἥτις ἀνήκει εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, καθ' οὓς ἐπεκράτουν ἄλλαι, κοινότεραι ἐν τῇ Ἑλλάδι, διακρίσεις τοῦ ἔτους. Τοῦ δὲ Thiele ἡ ἐξήγησις ὅτι εἶναι «παράστασις τῆς Παρθένου χρησιμεύουσα συγχρόνως πρὸς προσωποποίησιν τῆς ὥρας τῆς Ὀπώρας» εἶναι κατὰ μείζονα λόγον ἀπορριπτέα ὡς στηριζομένη ἐπὶ μίξεως ἐντελῶς ἀμαρτυρήτου.

β') Τὸ Μετόπωρον.

Τὴν μετὰ τὴν Ὀπώραν (ἥτις καὶ νέα ὀπώρα ἐλέγετο) ἀκολουθοῦσαν ὥραν, ἥτοι τὸ Μετόπωρον (ἄλλως Φθινόπωρον ἢ φθινάδα ὥραν καρπῶν ἐτησίων), ὅτε συνεκομίζοντο οἱ ὄριμοι καὶ ξηροὶ ἤδη καρποὶ τῆς

¹ Mommsen Chronologie S. 2.

² Ἴδε καὶ τὴν ἐπὶ ἀγγεῖου ΟΠΩΡΑΝ παρὰ Heydemann, 5tes Hall Winkel. Programm S. 6.

³ Πρὸς τοὺς περὶ Ἀρισταίου καὶ Σειρίου μύθους ἐν Κέφ, κτλ. παρὰ Roscher Lex. Myth. ἐν λ. Aristaios, S. 549 κέ.

ΠΥΑΝΟΥΣΙΩΝ

ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ

ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ

ΓΑΜΗΛΙΩΝ

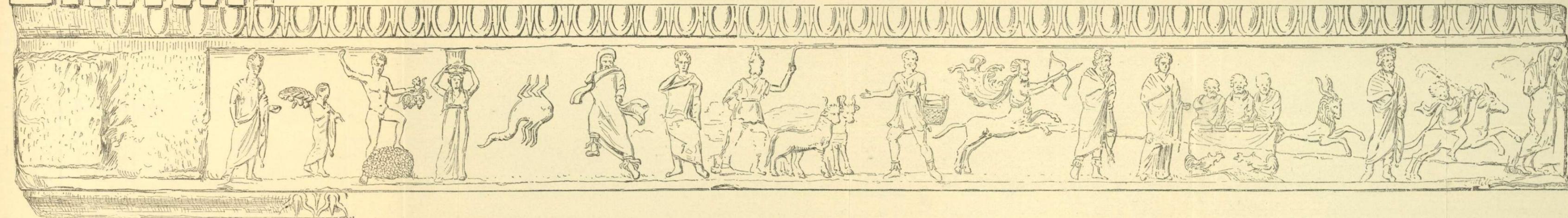
ΜΕΤΟΠΩΡΟΝ ΤΡΥΓΗΤΟΣ ΦΕΡΟΥΣΑ ΣΚΟΡΤΙΟΣ*

ΧΕΙΜΩΝ ΜΑΙΜΑΚΤΗΡΙΩΝ ΑΡΟΤΟΣ ΣΠΟΡΟΣ

ΤΟΞΟΤΗΣ*

ΠΟΣΕΙΔΕΩΝ ΓΥΜΝΑΣΤΙΚΗ ΑΓΩΝΕΣ ΑΙΓΟΚΕΡΩΣ*

ΓΑΜΗΛΙΩΝ ΓΑΜΟΣ ΑΚΜΗ ΚΥΠΡΙΑΔΟΣ

(ΠΥΑΝΟΥΣΙΩΝ) 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17

ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ

ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ

ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ

ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ

ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ

ΣΠΟΝΔΗ ΤΡΑΓΩΔΟΣ ΚΡΙΟΣ*

ΜΟΥΝΙΧΙΩΝ ΑΡΤΕΜΙΣ ΤΑΥΡΟΣ*
(ὡς κωνιακείας ὄρα)

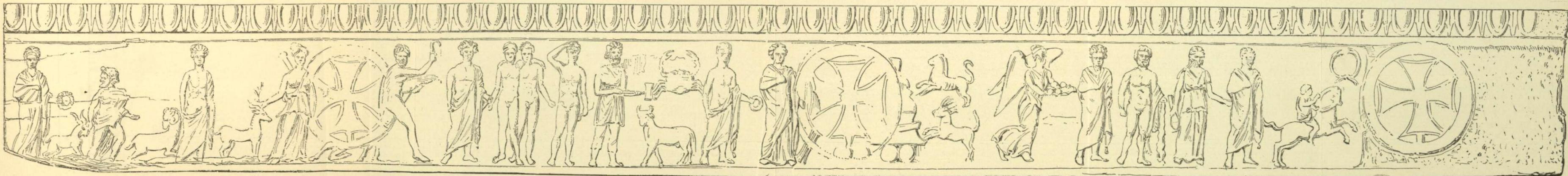
ΘΕΡΙΤΟΣ ΘΑΡΓΗΛΙΩΝ ΔΙΟΣΚΟΥΡΟΙ*
(ὡς πλόων καιρός)

ΣΚΙΡΟΦΟΡΙΩΝ ΒΟΥΦΟΝΟΣ ΚΑΡΚΙΝΟΣ*
(καύσων)

ΕΚΑΤΟΜΒΑΙΩΝ ΤΕΛΕΤΗ ΠΑΝΑΘΗΝΑΙΑ ΛΕΩΝ ΣΕΙΡΙΟΣ*
(ἔτησιαι)

ΟΠΩΡΑ ΜΕΤΑΓΕΙΤΝΙΩΝ ΗΡΑΚΛΗΣ ΠΑΡΘΕΝΟΣ*
(μήλων καιρός)

ΒΟΗΔΡΟΜΙΩΝ ΙΠΠΑΣΙΩΝ ΧΗΛΑΙ*

26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41-42 43 44 45 46 47 48 49

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΠΙΝΑΞ Η'

ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

ΥΔΡΟΧΟΟΣ

ΕΑΡ

ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΩΝ

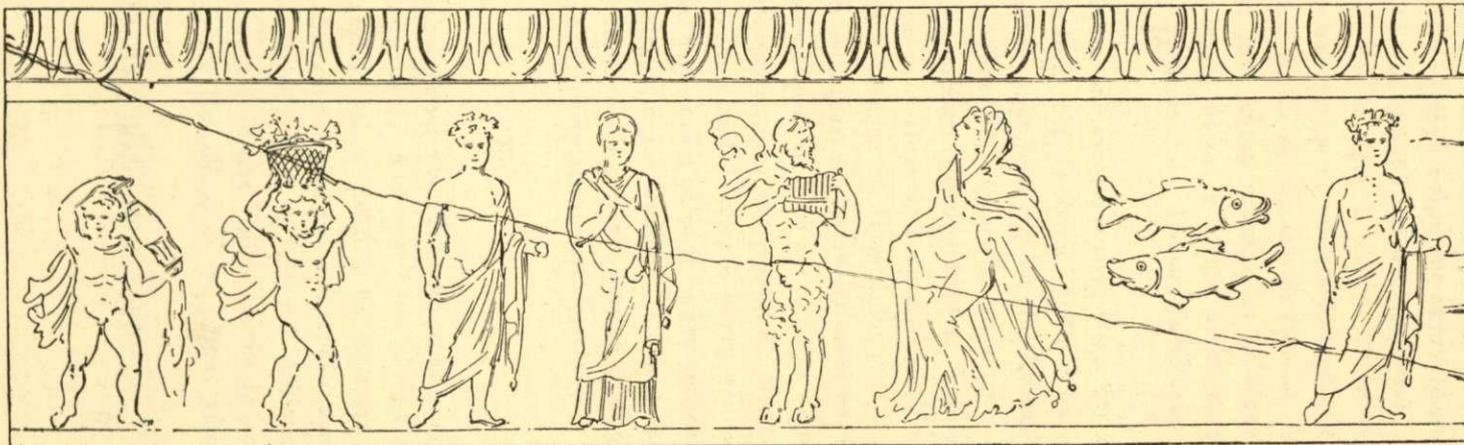
ΜΟΥΣΙΚΗ

ΠΑΝ (ὡς νομοῦ κατὰς)

ΟΡΧΗΣΙΣ

ΙΧΘΥΣ

ΕΛΑΦΗΒΟΛΙΩΝ

18

19

20

21

22

23

24

25

Ὁπώρας, δέον νὰ ζητήσωμεν ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐκ τῆς καταναλώσεως τῶν ξηρῶν καρπῶν ἔχοντος τὸ ὄνομα μηνὸς Πυανοψιδῶνος (πύανα, ὄψον). Πράγματι δὲ εὐρίσκωμεν ἐκεῖ τὴν ὑπ' ἀριθ. 2 μορφήν τοῦ παιδός, ἣν καλῶ τὸ *Μετόπωρον*. Ὁ τὸν κατάφορτον ἐκ παντοειδῶν ξηρῶν καὶ ὠρίμων καρπῶν κλάδον φοίνικος φέρων καὶ ὡς ἀσθενῆς (φθίνων) ἢ ῥιγῶν ἐν ἱματίῳ περιτετυλιγμένος παῖς οὗτος προσαρμόζει κάλλιστα πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ μετοπώρου, ἐπίσης δὲ καὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ πρὸς δεξιὰ συμφωνεῖ πρὸς τὰ συνήθη σχήματα τῶν ἀενάως βαδιζουσῶν ὠρῶν τοῦ ἔτους.

Ὁ Boetticher, ὅστις ἤγετο ὑπὸ τῆς ἐσφαλμένης ιδέας, ὅτι ἅπασαι αἱ παρὰ τὰ ζῴδια παραστάσεις τῆς ζωοφόρου ἡμῶν ἦσαν εἰκόνες ἑορτῶν Ἀττικῶν, ἠρμήνευσε τὴν μορφήν ταύτην ὡς εἰκονίζουσαν παιδα περιφέροντα τὸν γνωστὸν κλάδον τῆς εἰρεσιώνης κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Πυανοψιδῶν· πάντες δ' οἱ κατόπιν αὐτοῦ γράψαντες ἀπεδέχθησαν ὡς βεβαίαν τὴν ἐξήγησιν ταύτην. Παρατηρῶ ὅμως ὅτι α') ἡ περιφορὰ τῆς εἰρεσιώνης δὲν ἦτό τι *ἰδιαίτον* τῷ Πυανοψιδῶνι μηνί ἵνα τεθῆ ἐνταῦθα τῆς ζωοφόρου, διότι γνωρίζομεν ὅτι ἐφέρετο καὶ κατὰ τὰ Παναθήνια (μηνὶ Ἑκατομβαιῶν—Αὐγούστῳ, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα «εἰρεσιώνη *σῦκα* φέρει») καὶ ἐν τοῖς Θαρρηγλίαις (μηνὶ Θαρρηγλίῳ). β') Κύριον γνώρισμα τῆς εἰρεσιώνης — ἣτις ἦτο «*θαλλὸς ἐλαίας ἢ δάφνης*» ἢ «*κλάδος ἀπὸ τῆς Μορίας ἐλαίας*» καὶ οὐχὶ κλάδος φοίνικος — ἦτο «*στέμμα λευκὸν καὶ φοινικοῦν*», ὅπερ «*ἀνήρητο τοῦ θαλλοῦ*», ἢ ἄλλως ἔρια καὶ ταινίαι ὑφασμάτων λινῶν¹. Ἄλλ' οὐδὲν τοιοῦτον στέμμα φέρει ὁ κλάδος τοῦ ὑπ' ἀρ. 2 παιδός. Ἄρα δὲν πρόκειται περὶ εἰρεσιώνης.

γ') Τὸ Ἔαρ.

Τὸ Ἔαρ ἤρχετο κατὰ τοὺς ἀρχαίους τὴν 12/24 Φεβρουαρίου, ἧτοι ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Ἀνθεστηριῶνος μηνός. Δυστυχῶς ὁ μὴν οὗτος εὐρίσκετο ἐπὶ τοῦ ἀπολεσθέντος τεμαχίου, ἐρ' οὐ βεβαίως θὰ εὐρίσκετο καὶ ἡ προσωποποιήσις τοῦ ἔαρος. Διὸ καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ πίνακος ἀναπαραστάσει τοῦ ἀπολεσθέντος τεμαχίου ἔθεσα ἐν ταῖς ἀρχαῖς τοῦ Ἀνθεστηριῶνος (πίν. Η' ἀρ. 19) παράστασιν τοῦ Ἔαρος, λαβὼν αὐτὴν ἐκ τοῦ ἤδη μνημονευθέντος νομίσματος τοῦ Κομμύδου, οὐ αἰ μορφαὶ τῶν ὠρῶν

¹ Mommsen Feste, S. 57; 144; 194,5; 279 κέ.; 481.

τοῦ ἔτους φαίνονται μοι εἴπερ τινες καὶ ἄλλαι τελοῦσαι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν τύπων τῆς ζωοφόρου ἡμῶν.

Οὕτω πλὴν τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ζωδίων διαίρεσεως τῆς ζωοφόρου εἰς δώδεκα μῆνας λαμβάνομεν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὠρῶν τὴν ἐξῆς διαίρεσιν τῆς αὐτῆς ζωοφόρου :

(Ἐνιαυτός)	Χειμερινὸς ἐξάμηνος	} Χειμὼν	} Μαιμακτηριῶν Ποσειδεῶν Γαμηλιῶν
	Θερινὸς ἐξάμηνος	} Θέρος	} Θαργηλιῶν Σκιροφοριῶν Ἐκατομβαιῶν
	Μετόπωρον	} Πυανοψιῶν	

(Ἔπεται συνέχεια)

I. N. ΣΒΟΡΩΝΟΣ

ΑΙ ΠΑΝΗΓΥΡΕΙΣ ΤΗΣ ΜΕΚΚΑΣ

Καθ' ἕκαστον ἔτος, εἰς ἐποχὴν ἣν τὸ μουσουλμανικὸν ἡμερολόγιον προσδιορίζει, βαθεῖα συγκίνησις διατρέχει ἅπαντα τὸν κόσμον τοῦ Ἰσλάμ. Συνοδίαί παρασκευάζονται. Ἐκ Βηρυττοῦ, ἐκ Καίρου, ἐκ Δαμασκού, ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου, ἐκ τοῦ Σουδάν ἀναχωροῦσι πολυπληθεῖς ὀμάδες ἀνθρώπων, φερόντων βουνοῦζια καὶ κιθάρας. Διότι ἕκαστος καλὸς μουσουλμάνος, ὑγιῆς ἢ ἀσθενής, πλούσιος ἢ πένης, πρέπει ἅπαξ ἐν τῷ βίῳ νὰ ἐκτελέσῃ, τὸ ἱερὸν προσκύνημα. Ὅλα τὰ πλήθη ταῦτα πρὸς ἕν τείνουσι σημεῖον· ὄλον τοῦτο τὸ ἀνθρώπινον κῦμα ὁδεύει πρὸς μίαν πόλιν, τὴν Μέκκαν τὴν ἱεράν, τὸ θρησκευτικὸν κέντρον, τὴν καρδίαν πρὸς ἣν ἅπας ὁ μουσουλμανικὸς κόσμος συνωθεῖται, ἵνα ἐνθερμότερος καὶ ἀδρότερος διαχυθῇ ἐκ νέου μέχρι τῶν περάτων τοῦ εὐρέος τούτου ὀργανισμοῦ, πρὸς ἣν τέλος 100,000 προσκυνηταὶ ἀντιπροσωπεύοντες 100 ἑκατομμύρια πιστῶν ἔρχονται ἵνα προσευχηθῶσι πρὸ τῆς Καάβας κατὰ τὴν παραγγελίαν τοῦ Προφήτου.

Ἐν τῷ βάθει τῆς Ἀραβίας, ὠχυρωμένη ὀπισθεν ἐρήμων σχεδὸν ἀβάτων κρύπτεται ἐν κοιλάδι ἀγρία ἡ Μέκκα. Ἴνα ἔλθωσιν εἰς αὐτὴν οἱ Ἴνδοι προσκυνηταί, ἐπιβιβάζονται εἰς τὰ πλοῖα ἐν Βομβάῃ· οἱ Ἀφρικανοί, οἱ ἐξ Εὐρώπης καὶ δυτικῆς Ἀσίας συγκεντροῦνται οἱ πλείστοι ἐν Σουέζ. Τὰ δύο ταῦτα μεγάλα ρεύματα τῶν προσκυνητῶν συναντῶνται ἐν Δζέδδα, ἐπινεῖφ τῆς Μέκκας ἐν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσῃ.

Ὁ μέχρι Δζέδδας πλοῦς ἀποβαίνει διὰ τοὺς πλείστους εὐσεβεῖς προσκυνητὰς ἀληθῆς μαρτύριον. Συμπιεζόμενοι, ἀκίνητοι ἕνεκα ἐλλείψεως χώρου, καιόμενοι καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν ὑπὸ ἀδυσωπήτου ἡλίου ἢ περιωρισμένοι ἐν ἀτμοσφαίρᾳ ἀσφυκτικῇ ἐν τῷ ὑποκαταστρώματι τοῦ πλοίου διέρχονται τὴν ὥραν καπνίζοντες ἐν σιωπῇ τοιμπούκια, ἐνῶ τὸ μπουρ-γαρι καὶ τὸ τουμπελέκι ἐκπέμπουσι τοὺς ὀξεῖς καὶ μονοτόνους αὐτῶν ἤχους. Μόνον ὀλίγιστοι, οἱ πλούσιοι, προμηθεύονται σκληρὰν τινα κλί-νην 7 ποδῶν μήκους καὶ 2 πλάτους, εἰς διαχωρίσματα ἐν τῷ κύτει τοῦ πλοίου, ἐντὸς ἀτμοσφαιρας μεμολυσμένης ὑπὸ τῶν ἀναθυμιάσεων πίσεως καὶ ἄλλης ἐώλου. Εὐτυχῶς ὁμῶς ἐπὶ τινῶν νέων πλοίων φρον-

τίδες λαμβάνονται πρὸς ἀποσόβησιν τῶν πρώτων τούτων ἐνοχλήσεων ἀπὸ τῶν ἐπιβατῶν, καὶ ὁ πλοῦς ἀποβαίνει ἡπιώτερος καὶ σχεδὸν εὐάρεστος.

Ὅλοι οἱ ἐπιβάται ἐκπέμπουσι στεναγμὸν ἀνακουφίσεως ἅμα φανείσης τῆς Δζέδδα, ἣτις ἐν τούτοις εἶναι ῥυπαρὰ πολίχνη ἐκτισμένη ἐν ἀτελευτήτῳ πεδιάδι, ἐν τῷ βάθει ἀξένου ὄρου, πλήρους πενθίμων καυαγίων πλοίων.

Κατὰ Ἰούνιον, ὅτε εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ μεγάλου προσκυνήματος, ἡ Δζέδδα παρέχει τὴν εἰκόνα νέας Βαβέλ ἐξ ἔθνων· πράγματι εἶναι τὸ θορυβῶδες κέντρον τῆς μουσουλμανικῆς ζωῆς, ἐνθα φυλαὶ τέως ἀλλήλαις ἄγνωστοι συναντῶνται, ὧν αἱ κατοικίαι χωρίζονται ὑπὸ θαλασσῶν, ὑπὸ ἡπείρων, ὑπὸ τοῦ πλάτους τῆς γῆς. Ὁ ὄφθαλμὸς θαμβοῦται ἐκ τοῦ πλήθους τῶν κιθάρων, κυανῶν, πρασίνων, λευκῶν, ἐρυθρῶν, κιτρίνων καὶ ἐκ τοῦ πολυχρώμου τῶν ἐνδυμασιῶν. Βλέπει τις ὑπερφάνους μετὰ καταφρονητικῆς νωχελείας βαδίζοντας ὑψηλοὺς Βεδουίνους, κατίσχονους, μετὰ κατατομῶν ἀετοῦ, ὧν ὁ μακρὸς μανθῦας σύρεται ὀπισθεν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ἄμμου· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοὺς σείχας ἀταράχους καὶ μεγαλοπρεπεῖς, ὡς τοὺς Μάγους τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλαχοῦ φαίνονται οἱ Ἀθησισινοὶ ὑψηλοὶ, λευκοφόροι, οἱ παχύχειλοι κάτοικοι τῆς Νουβίας, οἱ Τοῦρκοι φέροντες ἐπενδύτας καὶ ἐρυθρὰ φέσια, οἱ Φελλάχοι τῆς Αἰγύπτου κυανοχιτώνες, ἔξυπνοι καὶ σκῶπται, οἱ ἐξ Ἀρμενίας ἐλθόντες σοβαροὶ ὡς μοναχοί, οἱ Σύροι εὐειδεῖς καὶ εὐκίνητοι, μετ' ὄφθαλμῶν μεγάλων καὶ στιλβόντων . . .

Καὶ τὴν ἐσπέραν βλέπει τις ὁμάδας λευκῶν σκιαγραφιῶν, αἵτινες, τὸ πρόσωπον ἐστραμμένον πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν ἔχουσαι, εἰσὶ συνηθροισμέναι ἐξω τῆς πόλεως καὶ προσεύχονται εὐλαβῶς κατὰ τὰ παραγγέλματα τοῦ Κορανίου, διὰ τῆς ἐξασκήσεως αὐστηροτέρας εὐσεβείας προοιμιαζόμεναι διὰ τὰς κακοπαθείας τοῦ προσκυνήματος.

Αἰφνης ἡ ἀπέραντος αὐτὴ ἀνάμιξις χρωμάτων καὶ σχημάτων τῶν ἱματισμῶν καθίσταται ἀφανὴς ὑπὸ τὸ ὁμοίοσχημον χράμιον ὅπερ περιβάλλονται ἅπαντες οἱ προσκυνηταὶ ἀφοῦ ξυρισθῶσι τὴν κεφαλὴν. Τὸ χράμιον εἶναι τμημά τι ὑφάσματος ἄνευ ῥαφῆς ὅπερ ῥίπτουσι περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ φέρουσι καθ' ὅλον τὸν χρόνον τοῦ προσκυνήματος. Διότι ὁ Προφήτης ἠθέλησεν ἵνα ἅπαντες, πτωχοὶ τε καὶ πλούσιοι, δοῦλοὶ τε καὶ ἡγεμόνες προσέλθωσιν εἰς τὴν Μέκκαν ὑπὸ τὸ στοιχειῶδες τοῦτο φόρεμα, ὅπερ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας συναναμιγνύει αὐτοὺς ἐν ἰσότητι ἀδελφικῇ.

Περὶ τὴν καθίσταται ἡ μνεῖα ὅτι τὸ προσκύνημα ἀπαγορεύεται τοῖς

Εὐρωπαίοις περιηγηταῖς. Οἱ ἐπιτυχόντες νὰ συμμετάσχωσιν αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ἐνδυμα Μωαμεθανῶν, συχνὰ ἐξελήφθησαν ὡς κατάσκοποι πολιτικοί. Ὁ ἀτυχὴς Charles Hubert, οὗ ὁ τάφος ἀκριβῶς εὐρίσκεται ἐν Δζέδδα, ἀναμφιβόλως ἐγένετο θῦμα κατηγορίας τοιαύτης. Καὶ οἱ δυνηθέντες νὰ ἐξέλθωσιν ἀβλαβεῖς ἐκ τῆς δυσκόλου ταύτης θέσεως, ὡς ὁ κ. Gervais Courtellemont, πρὸς ὃν ἐσμὲν ὑπόχρεοι διὰ πλείστας ἀνεκδότους λεπτομερείας τῆς πραγματείας ἡμῶν ταύτης, θέλουσι πάντοτε ἐνθυμῆσθαι τὴν φοβερὰν ἐκείνην στιγμήν, καθ' ἣν τὸ ἔταστικὸν βλέμμα τῶν τούρκων ὑπαλλήλων διεσέδυε μέχρι τῶν μυχῶν τῆς καρδίας τοῦ ξένου. Ἄμα ἐμφανισθείσης ἐνδείξεώς τινος, ὡς τὸ φέρειν μηχανὴν φωτογραφικὴν, ἣν οἱ μωαμεθανοὶ ἀποστρέφονται, ἐπειδὴ ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἀνθρωπίνης μορφῆς, χεῖρ βαρεῖα πίπτει ἐπὶ τοῦ ὄμου τοῦ περιηγητοῦ καὶ δύο ὄφθαλμοὶ βλοσυροὶ κατατρώγουσιν αὐτόν. Δυστυχία τότε τῷ ἀπίστῳ, ὃν οἱ φανατικοὶ ὑποπτεύουσιν ὅτι θέλει νὰ βεβηλώσῃ τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ οὐτινος ἡ ἀκάθαρτος παρουσία ἤθελε μιάνει αὐτήν.

87 χιλιόμετρα διαχωρίζουσι τὴν Δζέδδα ἀπὸ τῆς ἁγίας πόλεως. Αἱ μεγάλαι ἐπίσημοι συνοδαὶ ἄρχονται τῆς ὁδοπορίας κατὰ Ἰούνιον· μεταξύ δ' αὐτῶν διαπρέπει ἡ τοῦ Μαχμάλ, ἣτις ἀναχωροῦσα ἐκ Καΐρου καθ' ἕκαστον ἔτος, φέρει εἰς Μέκκαν τὸν ἱερόν τάπητα καὶ τὰ δῶρα τῶν μωαμεθανῶν τῆς Αἰγύπτου. Αἱ συνοδαὶ αὗται εἰσέρχονται κατὰ πρῶτον εἰς φρικώδη τινὰ ἔρημον ἐσπαρμένην δι' ἀνθρωπίνων ὄστων, κατόπιν δὲ εἰς χώραν ὀρεινὴν ὀψεως ἀποτροπαίου. Ἡ μετάβασις γίνεται ἐπὶ ὄνων, διὰ μιᾶς ἐντὸς τεσσαράκοντα καὶ ὀκτῶ ὥρων, οὐχὶ ἄνευ ἐπεισοδίων καὶ παθημάτων, ἰδίως κατὰ τὴν ἐπάνοδον, ἕνεκα τῆς κοπώσεως. Καθ' ἣν στιγμήν ὁ προσκυνητὴς διατελεῖ βεβηθισμένος ἐν γλυκεῖ νυσταγμῷ, ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ συνεσταλμένου τριποδισμοῦ τοῦ ὄνου, οὐτινος οἱ κωδωνίσκοι ἠχοῦσιν ἡρέμα ἐν τῇ εὐρείᾳ τῆς ἐρήμου σιωπῇ, τὸ ζῶον ὀπισθοχωρεῖ διὰ μιᾶς, ἵσταται, πίπτει· ὁ ἀναβάτης ἵσταται ὄρθιας, ἔχων τὴν κεφαλὴν τοῦ ὄνου μεταξύ τῶν σκελῶν, ἀκίνητος ἐπὶ τῆς βαθείας ἄμμου, ἐφ' ἧς αἱ πτώσεις ἀκίνδυνοι. Τὸ ζῶον μεθ' ὑπομονῆς ἀναμένει, ἵνα ὁ ἀναβάτης, ὅστις εἶχε ῥιφθῆ πρὸς τὰ ἐμπρός, ἀπαλλάξῃ τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν αὐχένα αὐτοῦ· κατόπιν δὲ ταχέως ἀνορθοῦται.

Ὅλοι οὗτοι οἱ κόποι καὶ οἱ κίνδυνοι ταχέως λησμονοῦνται εὐθύς ὡς ὁ προσκυνητὴς διαβῇ τὴν πύλην τῆς ἱερᾶς γῆς, ἣτις ἀναγγέλλει τὴν γειτνίασιν τῆς Μέκκας.

Ἡ Μέκκα ! ὁ ὀμφαλὸς τοῦ κόσμου, ὁ «οἶκος τοῦ Θεοῦ», τὸ μυστη-
ριῶδες σημεῖον ἐν ᾧ συνεννοῦνται ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ. Πόσα ἑκατομμύρια
μουσουλμανικῶν ψυχῶν ἐστράφησαν ἀπ' αἰῶνων πρὸς τὸν πόλον τοῦτον
τῆς ἑαυτῶν πίστεως ! Πόσα διάπυρα χεῖλη προέφερον τὴν εὐχὴν ταύτην
ἢ ἀνεφώνησαν μετὰ στεναγμοῦ τὴν δέησιν «ἰδεῖν τὴν Μέκκαν καὶ
ἔπειτα ἀποθανεῖν» !

Ἡ εἰς Μέκκαν μετάβασις ἀποτελεῖ ἀξίωμα τι. Ὁ «Χατζῆς» ἦτοι ὁ
προσκυνητὴς εἶναι τίτλος φερόμενος μέχρι τῆς τελευτῆς καὶ ὁ μουσουλ-
μάνος θεωρεῖ αὐτὸν ἀνώτερον τῶν μεγίστων ἐπὶ τῆς γῆς τιμῶν. Οἱ ἐκτε-
λοῦντες κατ' ἔτος τὴν μακρὰν ταύτην ὁδοιπορίαν προὑπαντῶνται ἐπα-
νερχόμενοι ἐν τυμπάνοις καὶ χορδαῖς καὶ συνοδεύονται ὑφ' ὄλων μέχρι
τοῦ ἑαυτῶν χωρίου.

Ὅταν φθάσωσιν εἰς Μέκκαν, τὸ πρῶτον χρέος εἶναι νὰ τεθῶσιν εἰς
συνάφειαν μετὰ τοῦ ἑαυτῶν μετουάφ' οὕτως ὀνομάζεται ὑπάλληλός τις
χρησιμεύων ὡς ὀδηγὸς εἰς ὅλας τὰς θρησκευτικὰς τελετάς, ὡς διερμη-
νεὺς καὶ ἐγγυητὴς τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, ὅστις ξενίζει αὐτοὺς κατὰ
τὴν κοινωνικὴν τάξιν ἣν ἔχουσι καὶ κατὰ τὸ χρῆμα ὅπερ λαμβάνει.
Μετουάφαι εὐρίσκονται ἐν Μέκκᾳ ἐξ ἀπασῶν τῶν μουσουλμανικῶν
χωρῶν. Ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν αὐτοῦ καὶ ἀφοῦ οἱ κόποι τῆς ὁδοιπορίας
λησμονηθῶσιν ὀλίγον, ὁ πιστὸς προσέρχεται εἰς τὸ ἱερὸν τζαμίον τοῦ
Χαράμ. διὰ μέσου τῶν στενῶν ὁδῶν τῆς πόλεως, ἧς αἱ ἀπειράριθμοι
οἰκίαι συνωθοῦνται ἐν τῷ βάθει κοιλάδος μεταξὺ δύο σειρῶν ὀρέων
φρικτῶς ἀποτόμων καὶ ξηρῶν. Τὸ μέγα τζαμίον φαίνεται κεχωσμένον
ἐν τῷ χθαμαλωτέρῳ τῆς πόλεως μέρει, ὡς ὦν ἐν καλιῶ.

Ὁ περίβολος τοῦ Χαράμ. σχηματίζει μεγαλοπρεπῆ ἐσωτερικὴν στοᾶν
ἐκ κιόνων ἐστεγασμένην ὑπὸ ἐβδομήκοντα καὶ πέντε λευκοτάτων τρούλλων
καὶ περικλείει μεγίστην αὐλήν, ἐν μέσῳ τῆς ὁποίας ὑψοῦται κυβικὴ τις
οἰκοδομὴ περιβεβλημένη δι' ὑφάσματος μέλανος· αὕτη εἶναι ἡ Καάβα
πρὸς ἣν ἀτενίζουσι καὶ προσκλίνουσι τὴν κεφαλὴν πεντάκις τῆς ἡμέρας
οἱ πιστοὶ ὅλης τῆς ὑψηλίου. Δὲν εἶναι ὁ τάφος τοῦ Μωάμεθ, ὅστις
κεῖται ἐν Μεδίνῃ· εἶναι ὁ «οἶκος Θεοῦ τοῦ ζῶντος».

Ἐνωρίτατα καθ' ἑκάστην ἡ αὐτὴ αὕτη πληροῦται ὑπὸ πιστῶν, οἵτινες
προσεύχονται ὄρθιοι, τὰς χεῖρας ἔχοντες ἀνατεταμένας μέχρι τοῦ μετώ-
που, τῆς παλάμης οὔσης ἐστραμμένης πρὸς τὰς παρειάς· πίπτουσι κατό-
πιν χαμαί, ἔχοντες τὸ πρόσωπον κεκλιμένον πρὸς τὴν γῆν καὶ ἐγερό-
μενοι ἐπὶ τῶν γονάτων μένουσιν ἐπὶ μακρὸν βεβυθισμένοι ἐν θρησκευτικῇ

ἐκστάσει καὶ προσευχῇ. Ἄμα τελειώσαντες τὴν προσευχὴν ἐνοῦνται πρὸς
τὰς χιλιάδας τῶν πιστῶν, οἵτινες βαδίζουσι περὶ τῆς Καάβας ὀλισθαί-
νοντες ἀκροποδητεῖ καὶ ἀνυπόδητοι ἐπὶ τῶν μαρμαρίνων στιλπνῶν
πλακῶν, προσεμφορεῖς πρὸς φαντάσματα λευκά.

Ἄφοῦ ὁ μετουάφ' ἐπτάκις οὕτως περιφέρει τοὺς ἑαυτοῦ συμπατριώτας,
οἵτινες ψαλμωδοῦσιν αὐτοῦ ὑφηγομένου χαμηλοφώνως τὰς προσευχὰς
τοῦ δόγματος εἰς ὃ ἀνήκουσιν, ὀδηγεῖ αὐτοὺς πρὸς γωνίαν τινὰ τῆς οἰκο-
δομῆς, ἔνθα εἰς ἀνάστημα ἀνθρώπου εἶναι προσηρμοσμένος ἐντὸς ἀργυροῦ
δίσκου μέγας λίθος. Οἱ μουσουλμάνοι πιστεύουσιν ὅτι ὁ ἄγγελος Γαβριήλ
ἐδωρήσατο αὐτὸν πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀβραάμ Ἰσμαήλ. Οἱ προσκυνηταὶ
πρέπει κρατοῦντες τὸν δίσκον ν' ἀσπασθῶσι τὸν ἱερὸν λίθον, ὅστις ἐν τῇ
δευτέρᾳ παρουσίᾳ θελεῖ ἔχει φωνήν, ἵνα κηρύξῃ τὸ ὄνομα τῶν ἀσπα-
σθέντων αὐτὸν διὰ χειλέων καθαρῶν.

Ἡ πρώτη τελετὴ ἢ λεγομένη τοῦ Τουάφ' τελευτᾷ οὕτως· ἵνα τελεσθῇ
δὲ καὶ ἡ τοῦ Σάι, δέον νὰ ἐξέλθωσι τοῦ τζαμίου καὶ νὰ διατρέξωσιν
ὀκτάκις, εἰς βηματισμὸν γυμνασίου καὶ εἰς βῆμα ταχὺ ἐξ ἡμισείας,
τὸ διάστημα ὅπερ χωρίζει στοᾶν τινὰ καλουμένην Σάφα ἀφ' ἐτέρας
ὁμοίαις Μέροβα ὀνομαζομένης, ἣτοι ἐν συνόλῳ 7 χιλιόμετρα καὶ ταῦτα
ψαλμωδοῦντες κατὰ τὸν μετουάφ' προσευχὰς καὶ δεήσεις ἀτελευτήτους.
Ἐπανερχονται κατόπιν εἰς τὸ τζαμίον, ἔνθα ὁ ἐκ τοῦ δρόμου κατατρυ-
χόμενος ὑπὸ τῆς δίψης πιστὸς πίνει τὸ ἱερὸν ὕδωρ τῆς κρήνης Ζέμ-Ζέμ
οἱ χριστιανοὶ καὶ οἱ ἄλλοι ἄπιστοι δὲν δύνανται νὰ πῶσιν οὐδὲ σταλαγ-
μὸν χωρὶς νὰ πνιγῶσι, διότι ἐπὶ μόνῃ τῇ προσεγγίσει ῥυπαρῶν χειλέων
μεταβάλλεται εἰς ὕδωρ δυσῶδες καὶ ὑφάλμυρον.

Κατὰ τὴν δεκάτην ὥραν τῆς πρωίας ὁ προσκυνητὴς γευματίζει τὸ
πρῶτον γεύομενος κρεῶν τινων λεπτῶς κεκομμένων καὶ τηγανιστῶν, ὀλί-
γων ἰχθύων καὶ ὀπωρῶν. Κοιμᾶται κατόπιν μέχρι τῆς προσευχῆς τοῦ
δειλινοῦ καὶ τῆς ἀναπαύσεως ταύτης χρῆζει πολὺ.

Περὶ τὴν δύσιν τοῦ φλέγοντος ἡλίου τῶν τροπικῶν ὁ προσκυνητὴς
καθήμενος ἐπὶ τῶν πλακῶν τοῦ τζαμίου βλέπει τὴν κυανόχρουν σκιάν
τῶν ὠραίων τῆς Ἀνατολῆς ἑσπερῶν ἐκτεινομένην καὶ ἀναβαίνουσαν
μέχρι τῶν κορυφῶν τῶν λόφων· εἶναι αὐτὰ ὥρα ἀνακουφίσεως καὶ
εὐεξίας, ἀναπαύσεως καὶ δρόσου. Θελγόμενος ἀκούει τὴν μελαγχολικὴν
τῶν μουζικῶν φωνήν, οἵτινες ἐκ τῶν εἰς τὰς γωνίας τοῦ ναοῦ τεσ-
σάρων μιναρῶν ἐκπέμπουσιν εἰς τὰς ἐκτάσεις τὴν πρόσκλησιν διὰ τὴν
παγκόσμιον προσευχὴν. Περιστερόμενοι ἐπὶ τῶν λιθίνων ἐξωστῶν, οἵτινες

στεφανούσι τοὺς λεπτοὺς καὶ ὑψηλοὺς πυργίσκους, ψάλλουσι διακοπτόμενοι ὑπὸ λυγμῶν ἀναλυομένων ὡς παράπονον ἐν τῇ ἀπείρῳ γαλήνῃ τῆς ἐσπέρας. Περὶ τὸν «οἶκον τοῦ Θεοῦ» 20000 προσκυνηταὶ ἵστανται ἐν γραμμῇ, ἀκίνητοι ὡς ἀγάλματα, τὸ μέτωπον κεκυφὸς ὑπὸ τὴν φωνὴν τοῦ ἱερέως, ὅστις ἄρχεται τῆς ἐσπερινῆς προσευχῆς. Ἄπαντες ἐπαναλαμβάνουσιν αὐτὴν χαμηλοφώνως καὶ οἱ ψιθυρισμοὶ οὗτοι καὶ οἱ φλοῖσθοι συνεννοῦνται εἰς μεγάλην πνοὴν θερμῆς πίστεως καὶ λατρείας. Τὸ μέγα τοῦτο φῶς, ὑπὸ τὸ χρυσεῖον λυκόφως τοῦ ἀραβικοῦ οὐρανοῦ, θέλει διαμεῖνει ἐν τοῖς ὄμμασι τῶν χιλιάδων τούτων τῶν ἀνθρώπων διαφωτίζον τὸ μέτωπον αὐτῶν ἄχρι θανάτου. Νὰ ζῆση τις τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ ν' ἀποθάνῃ συνεχίζων αὐτὴν καὶ μετὰ θάνατον, ὡς ἄξιον προϊμιον τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἶναι ἡ εὐχὴ παντὸς μουσουλμάνου.

Ἄφοῦ γονυκλιθῶσι δις χαιρετίζουσιν ἀλλήλους διὰ τοῦ σαλάμ καὶ ὁ ἀδελφικός οὗτος χαιρετισμὸς κλείει τὴν τελετὴν. Ἀναχωροῦσι μετέπειτα εἰς τὰ καταλύματα αὐτῶν, ἐνθα διάγουσι τὴν νύκτα ἐπὶ τῶν ἀνδρῶν, ἅτινα σκέπεται τὰς οἰκίας ὅλης τῆς Μέκκας, ἀμυδρῶς φωτιζόμενα ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀστέρων, οἵτινες προβαίνουν διόντες πρὸς τοὺς ἀφρικανικοὺς οὐρανοὺς, ἐν ἀτμοσφαίρῃ διαυγεῖ καὶ ἠδραῖ.

Σκοπὸς τῆς μεταβάσεως εἰς Μέκκην εἶναι ἡ δέησις· ἀλλὰ συμβαίνει ἵνα τὸ προσκύνημα τοῦτο χρησιμεύσῃ ὡς ἐκ περισσοῦ πρὸς συμφέροντα ἤττον ἄλλα. Ἐν ἀπάσαις ταῖς μεγάλαις συναθροίσεσι τῶν ἀνθρώπων ἔμποροι καὶ μεταπραῖται ὠφελοῦνται, μὴ βλέποντες ἐν τοῖς προσκυνηταῖς ἡ πελάτας. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἤδη χρόνους αἱ πόλεις, ἐν αἷς ἔκειντο τὰ μᾶλλον συγκαζόμενα ἱερά, ἦσαν τὰ ἐντευκτήρια τοῦ ἐμπορίου. Ὅμοίως ἐν Μέκκῃ, τῇ ἀγίῃ πόλει, ὑπάρχει κατὰ τὸν καιρὸν τῶν προσκυνημάτων ἡ μεγαλύτερα πανήγυρις τοῦ μουσουλμανικοῦ κόσμου, πρὸς ἣν προσέρχονται οἱ ἔμποροι ἐξ ἀπασῶν τῶν τοῦ Ἰσλαμισμοῦ χωρῶν.

Βλέπει τις τὰ ἐκατέρωθεν τῶν σκολιῶν ὁδῶν κείμενα πρατήρια ἐκχειλίζοντα ὄλων τῶν θαυμασίων καὶ πολυτελῶν προϊόντων τοῦ μυθωδιστέρου ἀνατολικοῦ κόσμου. Φανταστικῶς εἰσι συνσωρευμένα χάλκινα σκευῆ ἐπιπόνως ἐξεργασμένα, ἀγγεῖα, ὑδροχόαι, θυμιατήρια ὑψούμενα ὡς μιναρῆδες, λύχνοι μέγιστοι κρεμάμενοι ἀπὸ τῆς ὀροφῆς, ὡς προεξοχαὶ τοῦ θόλου τῶν τζαμιῶν, τάπητες, μᾶλλινα ὑφάσματα εἰς σωρούς, μετάξινα λουόμενα οἶονεῖ ὑπὸ φωτεινῆς αἴγλης. . . . Ἐν Μέκκῃ, ὡς ἐν ἀπάσαις ταῖς πόλεσι τῆς Ἀραβίας, τὰ ἐπαγγέλματα εἶναι τοποθετημένα κατὰ συνοικίας. Ἐδῶ σφύραι κτυποῦσι τὸ μέταλλον· παρ' ἐκεῖ συγκεν-

τροῦνται μόνον εὐωδία καὶ ἀρώματα ἐξαιρετα ἢ ἐπιπλα ἐκ ξύλου ὀσμὴν ἔχοντος ῥόδου. Οἱ χρυσοχόοι ἰδίως ἀποτελοῦσι μεγάλην συντεχνίαν διευθυνομένην ὑφ' ἐνὸς Σείχου.

Ὅλον σχεδὸν τὸ ἐμπόριον μετέβη εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ἰνδῶν, οἵτινες ἀποτελοῦσι πλεόν τῶν 75 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐνεκα τῶν πανηγύρεων καταπλημμυροῦσι τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν διὰ πανίων βαμβακίνων, διὰ κυματοειδῶν (moirées) μεταξωτῶν κατωτέρας ποιότητος, διὰ τροφίμων, ὡς ἡ ζάχαρις, ὁ καφές, ἡ ὄρυζα, τὰ ἀρωματώδη, διὰ βιομηχανικῶν προϊόντων κτλ. Ὅλα εὐρίσκονται, ἐκτὸς τῶν γαλλικῶν ἐμπορευμάτων, οἴμοι! Ἡ Ἀγγλία ὀλονὲν προοδεύει διὰ τῶν Ἰνδῶν αὐτῆς ὑπηκόων ἐν Μέκκῃ καὶ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ καὶ ἡ κατάκτησις τῆς Αἰγύπτου θέλει ἐπιτρέψῃ αὐτῇ ν' ἀπορροφήσῃ ἔτι εὐκολώτερον τὴν καρδίαν τοῦ Ἰσλάμ. Ἡ Γαλλία ἀφῆκεν αὐτὴν ἐλευθέραν ἐπὶ τῆς ἀφρικανικῆς ὄχθης τῆς Ἐρυθρᾶς Θαλάσσης, ἔστω· ἀλλ' ἄς ἐπιτηρῇ τὸν ἀνταγωνιστὴν ἐν τῇ ἐτέρᾳ ὄχθῃ, ἐνθα ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν ἱερῶν τόπων ἐγείρεται πνοὴ ἠχέσασα, ὑφ' ἧς συγκινεῖται ἅπας ὁ μουσουλμανικὸς κόσμος.

Ἡ ὑπὸ τῶν Ἰνδῶν κατάκτησις τῆς Μέκκας ἔχει ἓνα εἰσέτι ἐπιφωτότερον κίνδυνον, τὸν τῶν ἐπιδημιῶν.

Στρέψαντες τὸ φαινὸν φύλλον τῆς πραγματείας ἡμῶν, ἐρχόμεθα ἤδη ἀποτόμως εἰς τὸ ζοφερόν, τὸ τῆς πανώλους καὶ τοῦ θανάτου.

Ἄφοῦ τελέσωσι πάσας τὰς ὑπὸ τοῦ Κορανίου ὀριζόμενας τελετὰς ἐν Μέκκῃ, οἱ προσκυνηταὶ ὑπάγουσιν εἰς τὸ ὄρος Ἀραφάτ, ἀπέχον αὐτῆς πεζῇ ἑπτὰ ἢ ὀκτῶ ὥρας βορειοανατολικῶς. Τὰ πλήθη καταλύουσιν ἐν ὑπαίθρῳ ὑπὸ χιλιάδας σκηνᾶς· πυρὰ καθ' ὅλην τὴν νύκτα καίοντα φωτίζουσιν αὐτούς. Αἱ πρὸς τὸν Ἀλλάχ ἐπικλήσεις, τὰ εὐφρόσυνα ἄσματα ρυθμιζόμενα ὑπὸ τῶν χειροκροτήσεων καὶ τῶν τυμπάνων, αἱ ὀξείαι φωναὶ τῶν καφεψῶν, οἱ πένθιμοι μυκηθμοὶ τῶν καμῆλων, οἱ χρεμετισμοὶ τῶν ἵππων, τὰ ὄγκανίσματα τῶν ἡμιόνων, οἵτινες σείουσι τὰ ἀπὸ τῶν τραχήλων αὐτῶν κρεμάμενα ἄφθονα χρυσοειδῆ κροτάλια, καθιστῶσι τὰς εἴκοσι καὶ τέσσαρας ταύτας ὥρας, καθ' ἃς διαμένουσιν ἐν Ἀραφάτ, τὴν ζωηροτέραν ἡμέραν τοῦ προσκυνήματος. Τὴν τρίτην μ. μ. ὥραν γίνεται ἡ διδασχὴ καὶ διαρκεῖ μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου. Κατὰ διαλείμματα τεσσάρων ἢ πέντε λεπτῶν ὁ ἱεροκῆρυξ σείει πρασίνην σημαίαν, ἵνα δώσῃ τὸ σημεῖον τῶν κραυγῶν: Labbaika, Allahamma! Labbaika! (Δόξα τῷ Ἀλλάχ, τῷ παντοδυνάμῳ Θεῷ).

Ἐκ τοῦ Ἀραφὰτ οἱ προσκυνηταὶ μεταφέρονται εἰς τὴν ἀγρίαν κοιλάδα τῆς Μούνας ἢ Σκύφον τοῦ Διαβόλου. Χάραγμα τι ἐπὶ τοῦ βράχου, « τὸ ῥῆγμα τοῦ Ἀβραάμ », λέγεται ὅτι ἔγινεν ὑπὸ τῆς μαχαίρας τοῦ πατριάρχου, ἀροῦ ἔσφαξεν ἐν ἱερείον. Τοῦτο τοῦλάχιστον διατείνονται οἱ μουσουλμάνοι, οἵτινες εἰς μνήμην τῆς θυσίας ταύτης σφάζουσι καθ' ἕκαστον ἔτος 120,000 πρόβατα, βοῦς καὶ καμήλους, στρέφοντες τὰς κεφαλὰς τῶν ζώων πρὸς τὴν Μέκκαν, καὶ μεταμορφοῦσι τὴν κοιλάδα ὅλην εἰς ὀστεοδοχεῖον φρικῶδες.

Ἐν τούτοις ἀπὸ τινων ἐτῶν αἱ τουρκικαὶ ἀρχαὶ λαμβάνουσι προφυλάξεις τινάς. Ὄκροδομήθησαν δεξαμεναὶ νεωστὶ διὰ τὰς ἀπονίψεις. Σφαγεῖα ἀσθεστούμενα διὰ τιτάνου ἠγέρθησαν καὶ ἡ κώμη τῆς Μούνας αὐτὴ ἐκαθαρίσθη καὶ κατεστάθη ὑγιεινότερα. Ἐκτὸς τούτου φροντίζουσι ταχέως νὰ θάπτωσι τὰ σφάγια, ἐφ' ὧν καταπίπτουσιν οἱ ἱερακεὶς καὶ πρὸ τῆς τῶν προσκυνητῶν ἀναχωρήσεως, καὶ ἐντὸς ἡμερῶν τινων ἡ ἄμμος τῆς ἐρήμου λάμπουσα καὶ λεῖα σκεπάζεται καὶ τὰ ἐλάχιστα μολύσματα.

Ἐὰν ἄλλως ἐν Μούνῃ συνήθως ἐνσκήπτωσιν αἱ ἐπιδημῖαι, αἵτινες ἐνίοτε ἐπαπειλοῦσι τὴν Εὐρώπην, οὐδόπως ὅμως ἐν αὐτῇ γεννῶνται, ἀλλ' ἐν ταῖς Ἰνδίασι, ἐνθα ἡ πανώλης καὶ ἡ χολέρα διαρκῶς ὑποθάλλονται ὡς τὸ πῦρ ὑπὸ τὴν τέφραν καὶ ἄπειρα πλήθη ἀνθρώπων κυλίουται ἐν τῇ ἐσχάτῃ ῥυπαρότητι. Ἐκ Βομβάης, ἐκ τοῦ Δελχὶ οἱ ἐκ τῶν Ἰνδιῶν προσκυνηταὶ κομίζουσιν εἰς Ἀραβίαν τὸ θανάσιμον σπέρμα, ὅπερ διαδίδεται εὐκολώτερον ἐν Μούνῃ, τῷ τελευταίῳ σταθμῷ τοῦ προσκυνήματος, μεταξὺ χιλιάδων ἀνθρώπων ἐξησθηνημένων ὑπὸ τῶν στερήσεων, ἐξηνητημένων ὑπὸ τῶν κόπων τῆς περιοδείας, ἀπηυδνηκότων ἐκ τῶν ἐπιπόνων ἱεροτελεστιῶν καὶ ὑποβεβλημένων ἄλλως εἰς ἀθλίους ὑγιεινοὺς ὄρους.

Ἡ Ἰνδία λοιπὸν δέον νὰ ἐπιτηρῆται. Ἐπρεπεν οἱ ἐξ Ἰνδίας προσκυνηταὶ νὰ ὑφίστανται σοβαρὰν κάθαρσιν ἅμ' ἀφικόμενοι εἰς Δζέδδαν. Οἱ Ἄγγλοι ὅμως κωφεύουσι, διότι τὸ ἐμπόριον αὐτῶν ἤθελε πάθει! Προτιμῶσι νὰ λέγωσιν ὅτι οἱ Ἀραβες ἐν Μούνῃ ἐπιπίπτουσιν ἐπὶ τῶν πτωμάτων ἅτινα ἐξέθαψαν καὶ καταβροχθίζουσιν αὐτά.

Ἡ ἐπιβλητικὴ εἰκὼν ἣν προεκαλέσαμεν οὐδόπως μόνον τὴν περιέργειαν τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἐνδιαφέρει· δέον ἵνα ἡ παρ' ἡμῖν τοῖς Εὐρωπαίοις ἀντικείμενον σοβαρωτέρων σκέψεων. Ἐνῷ αἱ χριστιανικαὶ δυνάμεις εὐρίσκονται εἰς κίνησιν, κυριεύουσαι τμηματικῶς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ὁ μουσουλμανικὸς κόσμος ἠσυχάζει ἀκίνητος ἐπὶ τῶν λειψάνων

καταρρευσάντων βασιλείων τῆς Μέμφιδος, τῆς Βαβυλῶνος, τῆς Παλμύρας, τῆς Σαμαρκάνδης. . .

Ἡ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ προίσταται ἀπὸ πολλῶν αἰῶνων πασῶν τῶν πράξεων τοῦ βίου τῶν μουσουλμάνων καὶ εἶδομεν ὅποιαν ἐπίδρασιν δὲν ἔπαυσε νὰ ἔχῃ ἐπ' αὐτάς. Θὰ ἦτο ἀδικία καὶ συνάμα ἀφροσύνη τὸ νὰ μὴ ὑπολογίζῃ τις συντόμως τὴν ἐπίδρασιν ταύτην. Βεβαίως οἱ μουσουλμάνοι δέον νὰ γνωρίζωσιν ὅτι δὲν δύνανται νὰ διαβῶσι τὰ ὄρια τοῦ ἡμετέρου κόσμου. Τοῦναντίον ὅμως ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ ὑποδεικνύωμεν αὐτοῖς τὴν ἀξίαν τῶν διδαγμάτων θρησκείας διαφόρου τῆς ἑαυτῶν, ὡς καὶ τὰς εὐεργεσίας πολιτισμοῦ ὅστις ὠφελήθη ἐξ ὅλων τῶν προόδων τῶν νεωτέρων χρόνων, Ἐμπνεύσωμεν αὐτοῖς ἐμπιστοσύνην πρὸς ἡμᾶς. Διδάξωμεν αὐτοῖς ὅτι τὸ πᾶν δύνανται νὰ ἐλπίζωσιν ἐκ τῆς ἡμετέρας συνδρομῆς καὶ προστασίας. οὐδὲν δὲ νὰ φοβῶνται ἐκ τῆς ἡμετέρας γειτνιασεως.

[Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ]

Κ. Χ. Κ.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑΙ ΝΥΞΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Ἐν τῇ τάξει τῶν ὀρεκτικῶν δυνάμεων πρυτανεύει κατὰ πάντα ἡ βούλησις.

Ἐνῶ τὰ ὑλικά ὄντα περιορίζουσι στερεοτύπως τὰς κλίσεις αὐτῶν εἰς τὴν μοιραίαν ἐκτέλεσιν τῶν συνθηκῶν ἃς ἐπιβάλλει αὐτοῖς ἡ φύσις, ἐνῶ τὸ κτῆνος ὑπακούει τυφλῶς εἰς τὰ θέλητρα τούτου ἢ ἐκείνου μεταξὺ τῶν αἰσθητῶν ἀντικειμένων, μόνη ἡ βούλησις δὲν ὑπακούει εἰμὴ εἰς ἑαυτήν. Αὕτη κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἀντὶ νὰ φέρηται ὡς ἐξ ἐνστίκτου πρὸς τὸ ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν αὐτῆς ἀντικείμενον, τούναντίον αἰτιολογεῖ τὰς ὀρέξεις αὐτῆς ἐκ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ιδιότητος τοῦ ἀντικειμένου, ὅπερ ἡ διάνοια προβάλλει εἰς αὐτήν.

Εἶπομεν κατὰ πρῶτον ὅτι ἡ βούλησις κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς. Τοῦτο πηγάζει ἐκ τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος ἣν αὕτη κατέχει μεταξὺ τῶν ὀρεκτικῶν δυνάμεων. Ὁ Θεὸς τυγχάνει ὁ ὑπέροχος κινήτης τῶν ὄντων ἀπάντων. Οὗτος διέπει τὰ πάντα καὶ ποιεῖ ἵνα τὰ πάντα κλίνωσι πρὸς τὸν ἀρχῆθεν ὀρισθέντα ἐκάστῳ σκοπῶν, ἐνῶ ἐκεῖνος διατελεῖ ἀκίνητος. Τὰ πάντα τίθησιν εἰς κίνησιν, τούναντίον ὁμως οὐδὲν κινεῖ αὐτόν.

Ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι, ἐφ' ὅσον ὄν τι προσεγγίζει πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοσοῦτον ἀνήκει εἰς αὐτὸ ἡ ιδιότης νὰ διέπνηται καὶ νὰ κινήται ἀφ' ἑαυτοῦ. Ἐξ ἐναντίας δὲ ἐφ' ὅσον ἀπομακρύνεται τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ τόσον ὀλιγώτερον τῷ ἀνήκει ἡ ἀρχὴ τῆς ἑαυτοῦ κινήσεως.

Τοιοιυτρόπως ἐν τῇ ἱεραρχικῇ κλίμακι τῶν διαφορῶν ὄντων τὰ ἀμοιροῦντα αἰσθήσεων ἕνεκα τῆς ὑλικότητος αὐτῶν εἶναι καὶ τὰ πλέον ἀπέχοντα τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καίτοι δὲ κλίνουσι πρὸς τινὰ σκοπὸν, ἐν τούτοις οὐδεμίαν ἐμπεριέχουσιν ἐσωτερικὴν ἀρχὴν διέπουσαν καὶ ἄγουσαν αὐτά. Ὑπακούουσιν ἀπλῶς εἰς τὰς ὀθήσεις ἐκείνου ὅστις κινήτης ὢν ἀποτυποῖ εἰς αὐτὰ ὀρισμένην τινὰ κίνησιν.

Τὸ κτῆνος διατελεῖ ἐν ἀνωτέρᾳ βαθμίδι ἢ τὰ ὑλικά ὄντα καὶ ἤδη ἀνευρίσκομεν ἐν αὐτῷ ἔχνος τι ἐσωτερικῆς κινήσεως. Οὐχ ἤττον ὁμως τὸ κτῆνος δὲν εἶναι κύριον τῆς κινήσεως ἐκείνης ἢς τὴν ἀρχὴν ἀνευρίσκο-

μεν ἐν αὐτῷ. Καθόσον ἐπὶ τῇ θέξ τοῦ ἀντικειμένου, οὔτινος ὀρέγεται, ἀδυνατεῖ ν' ἀντιστῆ εἰς τὴν ὀρμὴν τῆς ὀρέξεώς του, διότι αἱ ὀρεκτικαὶ δυνάμεις τοῦ κτῆνος, χρώμεναι ἀποκλειστικῶς τοῖς σωματικοῖς ὀργάνοις, προσεγγίζουσιν ἐπὶ τοσοῦτω πρὸς τὴν ὕλην ὥστε δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ὑφίστανται μᾶλλον τὴν κίνησιν ἢ παράγουσιν αὐτήν.

Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸν ὄν πλησιάζει ἐγγύτερον πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ. Ὡς ἐκ τούτου δὲ οὐ μόνον ἐνέχει ἐν ἑαυτῷ τὴν φυσικὴν ἐκείνην κλίσιν πρὸς τινὰ σκοπὸν, ἣτις παρατηρεῖται εἰς πάντα τὰ ἄλλα ὄντα, οὐ μόνον ὡς τὸ κτῆνος ἐκδηλοῖ ἐμπεριεχομένην ἐν ἑαυτῷ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως τῆς ἀγούσης αὐτὸ πρὸς τὸ ἀντικείμενον οὐ ὀρέγεται, ἀλλ' ὅπερ σπουδαιότατον, διατελεῖ πληρέστατα κύριος τῆς κινήσεως ταύτης, διέπει αὐτὴν κατ' ἀρέσκειαν καὶ ἀνθίσταται κατὰ βούλησιν εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν ὀρέξεων αὐτοῦ. Τοιοιυτρόπως περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐπαληθεύει τὸ ῥῆμα τῆς Γραφῆς: Ὑπὲρ ἡ ὀρεξίς σου καὶ σὺ ἐξουσιάζεις αὐτῆς¹. Τοῦτο δὲ συμβαίνει διότι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καθὼς ἡ νόησις οὕτω καὶ ἡ θέλησις οὐδόλως ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν σωματικῶν ὀργάνων. Ἐξ ἐναντίας αὕτη αἵρεται ὑπεράνω τῶν συνθηκῶν τῆς ὕλης καὶ διεισδύουσα εἰς ἐξοχώτερον ὀρίζοντα ἀντὶ νὰ ὑφίσταται τὴν κίνησιν παράγει αὐτήν.

Εἶδομεν ἤδη τίνος λόγου ἕνεκα ἡ βούλησις κινεῖται ἀφ' ἑαυτῆς. Ἐξ ἄλλου τυγχάνει ἡμῖν δῆλον ὅτι ἐγκεῖται ἐν τῇ φύσει τῆς βουλήσεως, ὡς ἐγκεῖται ἐν τῇ φύσει πασῶν τῶν ὀρεκτικῶν δυνάμεων, ἢ τάσις πρὸς τινὰ σκοπὸν. Ἄρα γε ὁ σκοπὸς οὗτος τυγχάνει ἐπιβεβλημένος εἰς αὐτήν ἢ δύναται αὕτη ἐλευθέρως καὶ κατ' ἀρέσκειαν νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ σκοποῦ ἐκείνου ὅστις θὰ προσδιορίσῃ τὴν ἐνέργειαν αὐτῆς;

Ἴνα ἀκριβῶς διευκρινήσωμεν τὴν οικονομίαν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως καὶ καθορίσωμεν, ὅ,τι ἐν αὐτῇ τυγχάνει ἀναγκαῖον καὶ ἐλευθέρων, δέον ἐν πρώτοις νὰ διακρίνωμεν τρία εἶδη ἀνάγκης.

Πρώτη ἀνάγκη εἶναι ἐκείνη ἣν δυνάμεθα κάλλιστα ν' ἀποκαλέσωμεν ἀνάγκην φυσικὴν καὶ ἣτις συγγέεται μετὰ τῆς φύσεως τοῦ ὄντος. Οὕτω τὸ νὰ εἶναι τι συνθεσιμὸν ἐκ μερῶν καὶ νὰ διαλύηται καὶ φθειρῆται ἀποκαθίστησιν ἀνάγκην ἐκπηγάζουσαν ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς ὕλης.

Δευτέρα ἀνάγκη, ἣν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ἀνάγκην τῶν μέσων, εἶναι ἐκείνη ἣτις ἀπαιτεῖ ἐξάπαντος τὴν συνδρομὴν μέσου τινὸς πρὸς

¹ Γένν. Δ'. 7.

ἐπίτευξιν ὠρισμένου σκοποῦ. Οὕτω πρὸς συντήρησιν ἔχει τις ἀνάγκην τροφῆς, ὡς ἐπίσης πρὸς διάβασιν τοῦ ὠκεανοῦ χρῆζει σκάφους.

Τρίτη ἐπὶ τέλος ἀνάγκη, καλουμένη ἀπὸ βίας ἀνάγκη, εἶναι ἐκείνη ἣν ἐπιβάλλει ἡμῖν ἡ βία, ἐξασκοῦσα ἐφ' ἡμῶν ποιᾶν τινα δύναμιν ξένην, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἡμᾶς.

Ἦδη τυγχάνει πρόδηλον ὅτι τὸ τρίτον τοῦτο εἶδος τῆς ἀνάγκης ἀντίκειται ἐκ διαμέτρου πρὸς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Ἡ βούλησις, ὡς πᾶσα ἄλλη τις φύσις, ὑπόκειται εἰς τινὰς ὅρους, εἰς τινὰς συνθήκας ἀποτελούσας μέρος οὐσιῶδες αὐτῆς. Πρωτίστη δὲ μεταξὺ τῶν συνθηκῶν τῆς βουλήσεως εἶναι ἡ φυσικὴ τάσις πρὸς τινα σκοπὸν. Ἐὰν λοιπὸν κατὰ τῆς φυσικῆς ταύτης τάσεως ἀντεπεξήρητο βιαία τις ἐκ τῶν ἐξω ἐνέργεια, αὕτη θὰ κατήργει αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς βουλήσεως, ἢ κάλλιον εἰπεῖν θὰ ἐξεμηδένιζε παντελῶς αὐτήν.

Ἄλλ' ὅμως αὐτὸ τοῦτο δὲν συμβαίνει προκειμένου περὶ τῆς τῶν μέσων ἀνάγκης, κατὰ ἥττονα δὲ λόγον περὶ ἐκείνης ἣν ἀπεκαλέσαμεν φυσικὴν ἀνάγκην. Τὸ ὅτι πρὸς διάβασιν τοῦ ὠκεανοῦ ὀφείλω ν' ἀνέλθω ἐπὶ σκάφους, τοῦτο οὐδόλως ἀποτελεῖ λόγον ὅπως μὴ θελήσω νὰ διαπλεύσω αὐτόν.

Πρὸ παντὸς ὅμως τίνι τρόπῳ δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν δεσμευομένην τὴν βούλησιν ἡμῶν ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι αὕτη ὑποτάσσεται εἰς ὃ,τι ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν πρώτην καὶ οὐσιωδεστάτην συνθήκην αὐτῆς ταύτης τῆς βουλήσεως; Εἶπομεν ἤδη ὅτι πρωτίστος νόμος ἀπορρέων ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς εἶναι ἡ τάσις πρὸς τινα σκοπὸν. Ὑπέκουσα ὅθεν ἡ βούλησις εἰς τὸν φυσικώτατον τοῦτον νόμον οὐδὲν αὕτη ἀπόλλυσιν ἐκ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς. Ὡστε περὶ τῆς βουλήσεως δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐφ' ὅσον αὕτη ἀποτελεῖ ποιᾶν τινα φύσιν, θὰ ἔχη καὶ τινα σκοπὸν ἀποτελοῦντα μέρος οὐσιῶδες αὐτῆς.

Ἄλλὰ ποῖός τις ἄρα γέ ὁ σκοπὸς οὗτος;

Ἐκ τῆς περὶ ἀνθρωπίνης νοήσεως θεωρίας γνωστὸν τυγχάνει ὅτι ἡ διάνοια ἡμῶν ἄρχεται κατ' ἀνάγκην συναινοῦσα πρὸς τινὰς ἀληθείας αἰτινες ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ἀποκαλοῦνται πρῶται ἀλήθειαι, ἀποτελοῦσι δὲ τὴν ἀρχὴν τῶν διανοητικῶν αὐτῆς ἐνεργειῶν καὶ τὴν βᾶσιν τῶν περαιτέρω συλλογισμῶν. Ἐν τῇ τάξει ὅμως τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων ὁ σκοπὸς ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν βᾶσιν πάσης ἐνεργείας, καθόσον ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν πράττει ἄνευ σκοποῦ τινος ὠρισμένου.

Καθ' ὃν τρόπον λοιπὸν ἡ διάνοια ἐν ταῖς ἐνεργείαις αὐτῆς ἄρχεται

ἀπὸ τινων ἀληθειῶν ἐκ τῶν προτέρων καταληπτῶν, αἰτινες ἐξαναγκάζουσι τὴν συναίνεσιν αὐτῆς, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἡ βούλησις ἐν τῇ ἐξασκήσει τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τείνει κατ' ἀνάγκην πρὸς τινα σκοπὸν ὑπέρτατον ἀναγκαῖον.

Ὁ τῶν ὄλων Δημιουργός, ἐν τῇ διακρινούσῃ αὐτὸν ἀπειρῶ ἀγαθότητι, ἠδύοκῆσε νὰ διαρρυθμίσῃ οὕτω τὰ κτίσματα αὐτοῦ ὥστε πάντα νὰ τείνωσι πρὸς τὸ ἴδιον καλὸν ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν τὸν τελικόν. Ἄλλ' ὅ,τι ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν πασῶν τῶν φυσικῶν ὀρέξεων εἶναι τὸ καλὸν τὸ ἐξόχως ποθητόν, δηλαδή ἡ εὐδαιμονία. Ἡ εὐδαιμονία λοιπὸν ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν σκοπὸν πρὸς ὃν ἡ βούλησις ἡμῶν τείνει οὐχ' ἐλευθέρως ἀλλὰ κατ' ἀνάγκην, κατ' ἀνάγκην ὅμως φυσικὴν, οὐδόλως, ὡς ἀνωτέρω εἶπομεν, δεσμεύουσαν ἢ καὶ περιορίζουσαν τὴν ἐλευθερίαν αὐτῆς.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΜΟΣ

ΠΙΝΔΑΡΟΥ
Ο ΕΒΔΟΜΟΣ ΤΩΝ ΟΛΥΜΠΙΟΝΙΚΩΝ¹

ΔΙΑΓΟΡΑΣ ΡΟΔΙΟΥ

πόκτη Ὀλ. 79 = 464 π. Χ.

Στροφή α'.

Ὡς, ὅταν λάβῃ πενθερός
χρυσῆν φιάλην, κορυφήν τῶν ἄλλων κειμηλίων,
καχλάζουσαν ἐκ τοῦ πυρός
τῆς δρόσου τῶν βοτρυῶν,
καὶ μεγαθύμως εἰς γαμβρόν δωρήσῃ νεανίαν,
ὑπὲρ αὐτοῦ προσίνων,
τὸ σκεῦος τὸ ἐγκλείον πρὶν τὸν ἀφροδόλον οἶνον, —
ὡς τότε ἑκείνος ὁ πατὴρ τιμᾷ τὴν κιδεστίαν,
τιμᾷ τὴν χάριν τοῦ παιδοῦ τοῦ γάμου συμποσίου,
καὶ ζηλωτὴν καθίστησι τὴν τύχην τοῦ νυμφίου
καὶ τὴν εὐδαιμονίαν
πρὸ τῶν παρισταμένων
καὶ συγγενῶν καὶ ξένων
διὰ τὴν ἐξ ὁμόφρονος ἀγάπης συζυγίαν.

Ἀντιστροφή α'.

ὁμοίως, πέμπων καὶ ἐγὼ σεμνὸν τῆς Μούσης δῶρον,
νέκταρ χυτὸν, γλυκύν καρπὸν γονίμου διανοίας,
εἰς ἄνδρα ἀθλοφόρον,
εἰς νικητὴν περιδοξὸν Δελφῶν καὶ Ὀλυμπίας,
παρέχω εἰς ἐκείνον
συναισθημάτων χεῖμαρρόν ἀγνῶν καὶ εὐφροσύνων.
Ναί, ἀληθῶς μακάριος ἐκείνος εἶνε μόνον,
ὃν φήμῃ στέφει ἀγαθὴ. Ἀλλὰ κατ' ἄλλον χρόνον
ἢ Χάρις ἄλλον εὐμενῶς προσβλέπει ἀθλητὴν,
ἢ Χάρις ἢ χαρίζουσα εἰς πᾶσαν ἀρετὴν
τὴν αἰγλήν τὴν ἀμάραντον, τὴν θάλλουσαν ζωὴν, —
καὶ τότε ἄλλον ἐξυμνεῖ ἢ φόρμιγγι ἢ γλυκεῖα
καὶ τῶν αὐτῶν ἢ πάμφωνος ἐκείνη ἁρμονία,
ἐνούμεναι εἰς σύμμαχον, εἰς ἡμερτὴν πνοήν.

¹ Ἐξ ὁμοειδοῦς μεταφράσεως ὁλοκλήρου τοῦ Πινδάρου.

Ἐποδός α'.

Καὶ νῦν ἐγὼ μετ' ἀμφοτέρων
κατέβην τούτων τῶν ὀργάνων,
τὸν Διαγόραν ὀδηγόν, τὸν κάλλιστον ἑταῖρον,
πρὸς τὴν ὁδὸν λαμβάνων,
κατέβην ἐκ τῆς χώρας μου εἰς Ῥόδον τὴν ποντίαν,
τῆς Ἀφροδίτης ἀνυστῶν λαμπρῶς δι' ἐγκωμίου
τὴν κόρην τὴν γλυκεῖαν,
τὴν νύμφην τοῦ Ἥλιου,
κατέβην ἵνα εὐκλεῖ βραβεύσω πυγμαχίαν, —
τὸν ἄνδρα τὸν πελώριον, τῆς Τόλμης τὸν υἱόν,
ὃν νίκη ἐστεφάνωσε παρὰ τὸν Ἀλφειόν,
παρὰ τὴν Κασταλίαν,
κατέβην ἵνα καὶ αὐτὸν
τὸν δίκαιον τοῦ νικητοῦ πατέρα, τὸν σεπτὸν
Δαμάγπτον, δι' ἀγαθῶν κοσμήσω ἐγκωμίων,
τὸν κατοικοῦντα εὐκλεῶς μετὰ τοῦ Διαγόρου
καὶ μετ' Ἀργείων ἀχμητῶν
τὴν νῆσον, ἥτις τρίπολις ἐκτείνεται πλησίον
τῆς γῆς τῆς εὐρυχώρου,
τῆς ἀντικρῦ Ἀσίας,
προσβλέπουσα τὸ ἔμβολον ἐκεῖνο τῆς Καρίας.

Στροφή β'.

Οἱ ἐκ τῆς νῆσου τὴν ἀρχὴν κατάγουσι τοῦ γένους
τοῦ παλαιτάτου ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Τληπολέμου, γόνου
τοῦ Ἡρακλέους, αὐτουργοῦ τοῦ πασιγνώστου φόνου,
καὶ θέλω, τὴν ἀλήθειαν μετὰ πολλοῦ τοῦ σθένους
διαλαλῶν, παράδοσιν νὰ διορθώσω νῦν
εἰς τούτων τῶν Ἡρακλειδῶν τὴν γενεάν κοινήν.
Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἔλκουσιν ἐκ τοῦ Διὸς πατρώθεν
τὸ γένος καὶ μητρώθεν
ἐκ τῆς Ἀστυδαμείας,
τῆς κόρης τοῦ Ἀμύντορος· ἀλλὰ τὰς διανοίας
ἀπάντων τῶν ἀνθρώπων
ἀπαύστως περιβάλλει
κατὰ ποικίλον τρόπον
πληθῆς πλανῶν μεγάλην,
καὶ παντελῶς ἀδύνατον νὰ εὕρῃ τις τί μέλλει

Ἀντιστροφή β'.

νὰ εἶνε ἀριστὸν πρᾶχθὲν καὶ ν' ἀποβῆ ἔν τέλει.
Οὕτω καὶ τὸν Τληπόλεμον, τῆς νῆσου τῶν Ῥοδίων
τὸν οικιστὴν, κατέλαβε ποτὲ ὀξεῖα μῆνις,
καί, εὐξεστόν ῥαβδίον
λαβὼν σκληρᾶς ἐλαίας.

ἔφόνευσεν ἐν Τίρυνθι τὸν νόθον τῆς Ἀλκμίνης
 ἐκεῖνον ἀδελφόν,
 ἀπὸ τοῦ οἴκου τῆς μητρὸς ἐλθόντα, τῆς Μιδέας,
 τὸν δυστυχῆ Δικύμιον. Ναί, φρὴν τεταραγμένη
 καὶ ἄνθρωπον σοφὸν
 ἀποπλανᾷ ἐν γένει·
 ὁ δὲ φονεὺς ὁ ἔρμαιον γενόμενος παθὼν,
 εἰς τοὺς Δελφοὺς ἐλθὼν,
 ἐζήτησε μαντείαν
 διδάσκουσαν ἀπαλλαγὴν καὶ κάθαρσιν τελείαν.

Ἐπιφῶδες 6'.

Καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἀπροσίτου
 καὶ εὖσομον θυμίαμα ἐγκλείοντος ἀδύτου
 ὁ Χρυσόκομης, παραινῶν νᾶ παραλάβῃ πλοῖα
 καὶ νᾶ προσπλεύσῃ μετ' αὐτῶν
 ταχύς ἐν εὐθυπλοίᾳ
 ἀπὸ τῆς Λέρνης τῶν ἀκτῶν
 εἰς χώρας θαλασσοστεφεοῦς τὰ εὐχλοα πεδία,
 ὅπου τοῦ Κρόνου ὁ υἱὸς ὁ μέγας καὶ πολὺς
 χρυσᾶς νηφάδας ἐρύριπτεν ὑπὸ χαρᾶς εἰς ὄλην
 τὴν ἐπιμήκη πόλιν
 τὴν ὦραν, ὅτ' ἐξώρμησεν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς
 αὐτοῦ τῆς ἀθανάτου
 διὰ πληγῆς πελέκεως χαλκοῦ καὶ ὀξύτατου,
 ἀποτελέσματος χειρὸς καὶ τέχνης Ἡφαιστείας,
 ἢ Ἀθηνᾶ μετὰ λαμπρᾶς καὶ πλήρους πανοπλίας
 καὶ ἐν μακρᾷ κραυγῇ
 ἀλαλαγμοῦ μεγάλου,
 καὶ ἔφριξεν ὁ Οὐρανὸς ἐκ τοῦ τοιοῦτου σάλου,
 καὶ ἔφριξεν ἡ μήτηρ Γῆ.

Στροφὴ γ'.

Ὁ ἀναξ τότε τοῦ φωτὸς ὁ τὴν ἡμέραν στέλλων,
 τοῦ Ὑπερίονος ὁ παῖς, προέβη ἀναγγέλλων
 εἰς τοὺς υἱοὺς τοὺς προσφιλεῖς ἀπόρρητόν τι μέλλον,
 καθ' ὃ ἡ Ἀθηνᾶ
 θὰ λάβῃ κατοικίαν
 τὰ μέρη τὰ ἀγνά,
 ὅπου τὴν πρώτην εἰς αὐτὴν θὰ θύσῃσι θυσίαν,
 καὶ εἰς τοὺς παῖδας ἔδωκεν αὐτὸς τὴν νοῦθεσίαν
 λαμπρὸν νᾶ κτίσῃσι βωμὸν εἰς τὴν παρθένον πρόωτοι,
 καὶ εἰπ' ἐν τέλει ὅτι,
 σεμνὰ τελοῦντες ἱερά,
 θὰ καταστήσῃσι φαιδρὰ
 τὰ στήθη τοῦ πατρὸς

καὶ τῆς ἀλκιμωτάτης
 ἐκεῖνου θυγατρὸς,
 περιποιοῦντες τὴν χαρὰν τιμῆς δικαιοσύτης.
 Καὶ ναὶ μὲν ζῆλον ἀρετῆς καὶ ἠδονὴν ἐμβάλλει
 εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἡ τιμὴ ἐκεῖνη ἢ μεγάλη,
 ἢν πάντοτε ἡ πρόνοια τοῦ συνετοῦ λαμβάνει·

Ἀντιστροφὴ γ'.

ἀλλ' ὅμως, νέφος ζοφερόν, καὶ λήθη αἴφνης φθάνει,
 καὶ τὴν πορείαν τῶν φρενῶν πλανᾷ τῶν εὐθυτάτων
 εἰς ἄλλας χώρας καὶ μακρὰν τοῦ κύκλου τῶν πραγμάτων.

Κατὰ τοιοῦτον τρόπον

καὶ τοῦ Ἥλιου ἔσπευσαν οἱ παῖδες ν' ἀναβῶσι
 εἰς τὴν ἀκρόπολιν χωρὶς πυρεῖα νᾶ κρατῶσι,
 καὶ δι' ἀπύρων ἱερῶν καθήγισαν τὸν τόπον.
 Καὶ εἰς ἐκείνους ὁ μὲν Ζεὺς πολὺν καὶ περισσὸν
 κατέβρεξε χρυσὸν
 ἀπὸ νεφῶν ξανθῶν·
 ἡ δὲ γλαυκῶπις Ἀθηνᾶ παρέσχεν ὡς μισθὸν

Ἐπιφῶδες γ'.

τεχνῶν ποικίλων γνῶσιν,
 δι' ὧν νᾶ ὑπερέχωσι καὶ νᾶ ἐπικρατῶσιν
 ἀπάντων τῶν θνητῶν,
 ἐργάται μόχθων τῆς χειρὸς λαμπρῶν καὶ θαυμαστῶν.
 Καὶ οὕτως ἔργα ἔλαβον Ῥοδίων τεχνιτῶν
 αἱ ἀγυαὶ τῶν πόλεων τῆς γῆς τῆς Ἑλληνίδος,
 καὶ ἦσαν τὰ ἀγάλματα παρεμφερῆ τὸ εἶδος
 πρὸς ὄντα ἔχοντα ζῶην, καὶ τπλαυγῆς αὐτῶν
 διέλαμπε τὸ κλέος.
 Οὐδὲν δὲ ψεῦδος ἔκρυπτον, ὡς εἶπον οἱ χυδαίως
 περὶ τοιοῦτων κρίνοντες, διότι καὶ σοφία
 εἰσέτι ὑπερτέρα
 προάγει θαύματα εἰς φῶς ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ,
 χωρὶς νᾶ συναναμιχθῆ καὶ τέχνη τις ἕτερα.
 Ὡς δὲ οἱ λόγοι λέγουσιν ἡμῶν οἱ παλαιοί,
 ὅτε ὁ Ζεὺς καὶ οἱ θεοὶ
 τὴν γῆν διεμοιράζοντο, ἡ Ῥόδος φανερὰ
 δὲν ἔστυφε τὸ πέλαγος, τοῦ πόντου τὰ νερά¹,

¹ Αἱ ὁήσεις τὸ πέλαγος καὶ τοῦ πόντου τὰ νερά εἰς ἡμᾶς τοὺς νεωτέ-
 ρους παρίστανται ταυτολογικαί. Ἄλλ' ὁ ποιητὴς εἶπε: «φανερὰν ἐν πελάγει Ῥόδον
 ἔμμεν ποντίῳ». Καὶ ἠδύνατο μὲν τις νᾶ γράψῃ «φανερὰν ἐν πελάγει Ῥόδον ἔμμεν
 ποντίαν», ὡς ἐν Νεμ. Η', 18 λέγεται «ποντία ἐν ποτε Κύπρω», ἀλλ' οὕτω θὰ
 παρέβλεπε τὸ ἐν τῷ 235 [259] Ἀποσπάσματι φερόμενον «ἀκύμονος ἐν πόντου
 πελάγει».

ἀλλ' ἦτο κεκρυμμένη
ἐν ἄλμυρῷ πυθμένι
ἢ νῆσος ἢ φαιδρά.

Στροφὴ δ'.

Ἄπόντος δ' ἐκ τοῦ μοιρασμοῦ ἐκείνου τοῦ Ἥλιου,
οὐδεὶς ἐκ τῶν θεῶν
ὑπέμνησε νὰ τιμηθῆ δι' ἴσου μεριδίου
καὶ ὁ σκορπίζων θησαυρὸν ἀκτίνων ἀγλαῶν.
Καί, ὅτε ἐπανέκαμψεν ἐκ τῆς μακρᾶς πορείας
ὁ Ὑπεριονίδης,
καὶ εἶπε τί ἐκ προφανοῦς ὑπέσθη ἀδικίας,
ἠθέλησ' ὁ Κρονίδης
νὰ ἔλθῃ εἰς διανομὴν καὶ κληρώσειν δευτέραν.
Ἄλλ' ἐκ τοῦ ἔργου ὁ θεὸς ὁ φέρων τὴν ἡμέραν
ἀπέτρεψε τὸν Δία,
διότι, εἶπεν, ἐβλεπεν ἐν μέσῃ τῇ θαλάσῃ
ἐκ τοῦ βυθοῦ προκύπτοντα παχύχλοα πεδία,
γῆν προσφιλῆ καὶ τοῖς θνητοῖς καὶ τοῖς ἐμψύχοις πᾶσι.

Ἀντιστροφὴ δ'.

Καὶ τότε δὲ τὴν Λάχεσιν ἐκέλευσ' ἐν τῷ ἅμα
τὴν στέμματα φέρουσαν χρυσοῦν τὰς χεῖρας ν' ἀνατείνῃ,
καί, ὡς θεὸς ὀμνύουσα, εἰς τῆς Στυγὸς τὸ νᾶμα
τὸν λόγον ν' ἀπευθύνη,
καὶ νὰ ὁμολογήσῃ
ὅτι οὐδέποτε σκοπεῖ τὸν ὄρκον ν' ἀθετήσῃ,
ἀλλ' ὅτι ἐκ συμφώνου
μετὰ τοῦ ἀνακτος υἱοῦ τῆς Ῥέας καὶ τοῦ Κρόνου
καὶ θέλει καὶ ἐγκρίνει
ὡς δίκαιον ἐκείνη
νὰ ἴδῃ μὲν ἢ νέα γῆ τὴν αἰγλὴν τῆς ἡμέρας,
νὰ περιέλθῃ δ' ἔπειτα εἰς τὸν θεὸν ὡς γέρας.
Οἱ λόγοι δ' ἐτελέσθησαν ἐν πάσῃ ἀκριθείᾳ,
διότι προνήχθησαν ἐν πάσῃ ἀληθείᾳ.
Ἀνῆλθε μὲν ἐκ τοῦ βυθοῦ ἢ νῆσος τῶν ὑδάτων,

Ἐποδὸς δ'.

ὡς κτήμα δ' ἔλαβεν αὐτὴν
ὁ προκαλῶν τὴν γενετὴν
ἀκτίνων ὀξυτάτων,
ὁ τὰς ἡνίας ἄρματος χρυσοῦ μὴ καταλείπων
καὶ δι' ἐκείνων σθεναρῶς τὴν βίαν ὑποτάττων
τῶν πῦρ πνεόντων ἵππων.
Ἐκεῖ, τῆς Ῥόδου ἐρασθεὶς ὁ Ἥλιος ποτέ,
τῆς νύμφης τῆς γλυκείας,
ἐγέννησεν ἑπτὰ υἱούς, ὧν ἦσαν θαυμασταὶ

αἱ πάνσοφοι διάνοιαι κατὰ τὸν πάλαι χρόνον,
δωρήματα διαπρεπῆ τῆς τῶν θεῶν εὐνοίας·
εἰς δ' ἐξ ἰκείνων τῶν ἑπτὰ ἐνδόξων ὀμαιμόνων
ἐγένετο κατακτητῆς τῆς νήσου ὀλοκλήρου
καὶ ὁ πατὴρ τριῶν υἱῶν, τοῦ Λίνδου, τοῦ Καμείρου
καὶ τοῦ ὀλίγον πρὸ αὐτῶν τεχθέντος Ἰαλύσου.

Οἱ παῖδες δὲ οἱ τρεῖς,
μερίσαντες ἐξ ἴσου
τὴν χώραν τὴν πατρίαν,
κατῴκησαν χωρὶς.

καὶ ἀπ' ἐκείνων ἔλαβον τὴν κλησὶν καὶ αὐταὶ
αἱ ἔδραι, ὅπου ἔμειναν οἱ πρότοι οἰκισταί.

Στροφὴ ε'.

Ἐνταῦθα ἢ ἀνόρθωσις τελεῖται ἢ γλυκεῖα
ἐκ τῆς ἀρχαίας καὶ οἰκτρᾶς
τοῦ Τληπολέμου συμφορᾶς
ἐν ὀψιγόνῳ ἀλλ' ἀδοῦ τῆς Τύχης εὐμενεῖα,
ἐνταῦθα εἰς τὸν ἀρχηγὸν ἀγνῶς τῶν Τιτυνθίων,
ὡς εἰς θεόν, προσφέρεται κνισθήσασα θυσιά
προβάτων καιομένων
καὶ μετ' ἐκείνης ἑορτὴ ἀγώνων καὶ βραβείων.
Δις τούτων τῶν ἀγώνων
τῶν ἐκθραζομένων
ὁ Διαγόρας ἔλαβε τὰ ἄθλα τὰ ὠραῖα,
τετράκις ἐτι ἐν Ἰσθμῷ ἐστέφθη, καὶ τὸν φθόνον
διύγειρε διπνεκῆ,
τὴν νίκην ἀλλεπάλληλον λαβὼν ἐν τῇ Νεμέᾳ,
λαβὼν ἐν τῇ πετρώδει Ἀττικῇ.

Ἀντιστροφὴ ε'.

Τὸν ἀθλητὴν ἐγνώρισαν καὶ ἢ ἀσπίς ἐκείνη
τοῦ Ἄργου ἢ χαλκίνην
καὶ τὰ ἐν Ἀρκαδίᾳ
καλλιτέχνα ἀγγεῖα
καὶ οἱ ἐν Θήβαις τρίποδες καὶ τὰ τῶν Βοιωτίων
ἀγώνων ἄλλα νόμιμα περὶ τιμῶν ὁμοίων
καὶ ὡς ἐξάκις νικητὴν τὸ ὑφαντὸν βραβεῖον,
ἢ χλαῖνα, ἐν τῇ ὑψηλῇ καὶ τῇ ψυχρᾷ Πελλάνη·
καὶ τῶν Μεγάρων δὲ αὐτὴ ἢ στῆλη ἢ λιθίνη
οὐδὲν διάφορον δηλοῖ. Ἄλλ', ὦ τοῦ Ὀλυμπίου
ὀμίλου πρότιστε θεῆ καὶ τοῦ Ἀταβυρίου
ὑψίστε ἀρχῶν, πάτερ Ζεῦ, τοῦ ἕννου τούτου τίμα
τὸν νόμον καὶ τὸ ῥῆμα,
τοὺς πλήρεις εὐδοξίας
βλαστοὺς τῆς Ὀλυμπίας,

Ἐπιφθέσεις ε'.

καὶ καταξίωσον τιμῆς
τὸν ἄνδρα τὸν λαβόντα
ἐν ἀγωνίσματι πυγμαίης
τὸ ἄθλον τῆς εὐκλείας
καὶ τῆς ἰδίας ἀρετῆς τὴν ἀμοιβὴν εὐρόντα
καὶ τῆς φιλοτιμίας·
ναί, ποίει τοῦτον σεβαστὸν
καὶ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ἀστῶν
καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ξένοις,
διότι οὗτος τὴν ὁδὸν βαδίζει τὴν εὐθεῖαν
τὴν εἰς τὴν ἕβριν ἀπεχθῆ καὶ εἰς τὴν ἀδικίαν,
σοφίας κάτοχος ὀρθῆς, σαφῶς δεδιδαγμένης
ὑπὸ προγόνων ὀνητοῦ, ὑπ' ἀγαθῶν γονέων.
Μὴ, Ζεῦ, τοῦ Καλλιάνατος τὸ σπέρμα τὸ γενναῖον,
τοῦ ἔχοντος κοινὸν
γενάρχη καὶ κλεινὸν
τὸν Ἔρατον, μὴ ἄδοξον ἐν ἀφανείᾳ τήρει·
ναί, σήμερον ἀγάλλεται ἐν εὐφροσύνῃ πλήρει
καὶ μετ' εὐωχιῶν
τῇ βοθειᾷ τῶν τριῶν
καλλίστων θυγατέρων σου, τῶν εὐκλεῶν Χαρίτων,
ἡ πόλις τῶν Ῥοδίων·
ἀλλ' ἄστατα τὰ πράγματα καὶ τῶν εὐτυχιῶν
τῶν οὐρανοδορῆτων,
καὶ αἰφνης ἐν μῆ στιγμῇ ἐπέρχεται ἀλλοῖον
ἀνέμου ῥεῦμα, ἀντίθετον τῶν ἄλλοτε πνοῶν.

ΣΤΑΜΑΤΙΟΣ Δ. ΒΑΛΒΗΣ

ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Ἐν τῇ πέμπτῃ τῆς μεταφράσεως ἀντιστροφῇ ὑπάρχουσιν οἱ ἐξῆς
στίχοι :

καὶ τὰ τῶν Βοιωτίων
ἀγῶνων ἄλλα νόμιμα περὶ τιμῶν ὁμοίων.

Τὸ κείμενον φέρει :

ἀγῶνες τ' ἔννομοι

Βοιωτίων,

κατὰ δὲ τὴν παραδεδομένην ταύτην γραφὴν τὸ μὲν ἐπιθετον Βοιωτίων
κεῖται ἀντὶ τοῦ οὐσιαστικοῦ Βοιωτῶν (Rumpel Lexicon Pindari-
cum ἐν τῇ λ.), ὅπερ ὁμοίως ἀλλαγῶν παρὰ τῷ Πινδάρῳ δὲν ἀπαντᾷ,
τὸ δὲ ἔννομοι διαφόρως ἐρμηνεύεται. — « οἱ συνήθως κατὰ τοὺς νόμους

τελούμενοι» (Σχολ.) ἢ ἐγχώριοι, einheimisch, κατὰ τὸν Mezger
(Pindars Siegeslieder σελ. 444), παραβάλλοντα τὸ ἐν Πυθ. ΙΑ',
7 ἐπίνομον. Νομίζομεν ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψε

ἀγῶνων τ' ἔννομα

Βοιωτίων,

ἦτοι τὰ ἔννομα (=τὰ νόμιμα) τῶν Βοιωτικῶν ἀγῶνων, δηλαδὴ τὰ ἐν
τοῖς Βοιωτικοῖς ἀγῶσι νενομισμένα ἔπαθλα. Πρβ. Ἀπόσπ. 215 [152]:
« Ἄλλα δ' ἄλλοισιν νόμιμα, σφετέραν δ' αἰνεῖ δίκαν ἕκαστος».

Ἀμέσως μετὰ τοὺς στίχους

ἀγῶνες τ' ἔννομοι

Βοιωτίων

ἐν τῷ κειμένῳ φέρεται (κατὰ τὴν μεγάλην ἔκδοσιν τοῦ Christ) ὁ
ἀκόλουθος στίχος :

Αἴγινα Πελλάνα τε νικῶνθ' ἐξάκις.

Ἡ παραδεδομένη δ' ὁμοίως γραφὴ εἶνε

Πελλάνα τ' Αἴγινά τε νικῶνθ' ἐξάκις,

ἥτις ὁμολογουμένως εἶνε ἡμαρτημένη, ἅτε ἀντιξοοῦσα τῷ μέτρῳ. Ἄλλὰ
καὶ ἡ εὐεργής διὰ τῆς προτάξεως τοῦ Αἴγινα καὶ τῆς ἀπαλείψεως τοῦ
τ' διόρθωσις εἶνε σφόδρα καθ' ἡμᾶς δυσπαραδέκτος, οὐ μόνον διότι ἐξο-
βελίζεται τὸ τ', ἀλλὰ καὶ διότι ὁ ποιητὴς γινώσκει μόνον τὸν τύπον
Πελλάνα (Ὀλ. ΙΓ', 109) καὶ οὐχὶ καὶ τὸν τύπον Πελλάνα. Νομίζομεν
ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψε

Πελλάνα τ' αἰπεινά πονήσανθ' ἐξάκις.

Ὅτι τὸ Αἴγινα καὶ τὸ Αἰπεινά οὐδὲν σχεδὸν ἀλλήλων παλαιογραφικῶς
διαφέρουσιν, εἶνε πρόδηλον· ὅτι δὲ καὶ τὸ ΠΟΝΗΚΑΝΘ' ἠδύνατο
νὰ μεταβληθῆ εἰς ΤΕΝΙΚΩΝΘ' (=τε νικῶνθ'), οὐδεὶς βεβαίως περὶ τὰ
τοιαῦτά πως ἔμπειρος δύναται ν' ἀρνηθῆ. Τὸ πονήσαντα ἰσοδυναμεῖ τῷ
ἀγωνισάμενον. (ἴδε Rumpel ἔ. ἀ. ἐν ταῖς λλ. πονέω καὶ πόνος) καὶ
ἐνταῦθα τῷ νικήσαντα. Ὅτι δὲ ἡ Ἀρχαῖκή Πελλάνα (διότι ὑπῆρχε καὶ
Λακωνικῇ Πελλάνα. Πausan. III, 1, 4. 21, 2.) ἦτο αἰπεινή, διδάσκει
ἐν τοῖς Ἀρχαῖκοις ὁ Πausanίας (VII, 27, 1) : « Πηλληνεῦσι δὲ ἡ πόλις
ἐστὶν ἐπὶ λόφου κατὰ ἄκραν τὴν κορυφὴν εἰς ὄξυ ἀνεστηκότος. τοῦτο
μὲν δὴ ἀπότομον καὶ δι' αὐτό ἐστὶν ἀοίκητον· τῷ δὲ χθαμαλωτέρῳ
πεπόλισται σφισιν οὐ συνεχῆς ἡ πόλις, ἐς δὲ μοῖρας νενεμημένη δύο
ὑπὸ τῆς ἄκρας μεταξὺ ἀνεγούσης».

Ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς μεταφράσεως ἐπιφθῶ ὑπάρχουσιν οἱ στίχοι :

Μῆ, Ζεῦ, τοῦ Καλλιάνατος τὸ σπέρμα τὸ γενναῖον,
 τοῦ ἔχοντος κοινὸν
 γενάρχην καὶ κλεινὸν
 τὸν Ἑρατον, μὴ ἄδοξον ἐν ἀφανείᾳ τήρει·
 ναί, σήμερον ἀγάλλεται ἐν εὐφροσύνῃ πλήρει
 καὶ μετ' εὐωχιῶν
 τῇ βοηθείᾳ τῶν τριῶν
 καλλίστων θυγατέρων σου, τῶν εὐκλεῶν Χαρίτων,
 ἢ πόλις τῶν Ῥοδίων.

Ἡ παραδεδομένη τοῦ κειμένου γραφή ἐν τοῖς στίχοις τούτοις κατὰ τὴν προμνημονευθεῖσαν ἔκδοσιν τοῦ Christ εἶνε ἡ ἀκόλουθος :

μὴ κρύπτε κοινὸν
 σπέρμ' ἀπὸ Καλλιάνατος Ἑρατιδᾶν τοι σὺν χαρίτεσσιν ἔχει
 θαλίας καὶ πόλις.

Ἄλλὰ παράδοξος εἶνε ἡ μνεία δύο γεναρχῶν, τοῦ μὲν ἐγγυτέρου, τοῦ Καλλιάνατος, τοῦ δὲ μᾶλλον ἀπομεμακρυσμένου, τοῦ Ἑράτου, ἐν δύο συνεχόμεναις προτάσεσι, περὶ τῆς αὐτῆς ποιουμέναις λόγον οἰκογενείας, τῆς τοῦ Διαγόρου. Νομίζομεν ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψε :

μὴ κρύπτε κοινὸν
 σπέρμ' ἀπὸ Καλλιάνατος Ἑρατίδα τεαῖς σὺν Χαρίτεσσιν ἔχει
 θαλίας καὶ πόλις.

Τὸ τεαῖς ἀποτελεῖ κατὰ συνίζησιν μίαν μακρὰν συλλαβὴν ὡς ἐν Ἰσθμ. Ζ' (Σ'), 50. (Πρβ. καὶ Νέμ. Δ', 78, ὅπου ὡσαύτως τὸ τεὰν ἀποτελεῖ κατὰ συνίζησιν μίαν συλλαβὴν.) Τὸ δὲ «τεαῖς σὺν Χαρίτεσσιν» σημαίνει «τῇ βοηθείᾳ τῶν σῶν Χαρίτων (ὦ Ζεῦ)». Ἀποκαλοῦνται δὲ οὕτως («τεαῖς») αἱ Χάριτες ὡς θυγατέρες τοῦ Διὸς (Ὀλ. ΙΔ', 12—13: «θεῶν κρατίστου παῖδες»). Ὁμοίως ἐν Ὀλ. Δ', 1—3 ὁ ποιητὴς εἶπε :

τεαῖς γὰρ Ὀραι (Ζεῦ)
 ὑπὸ ποικιλοφόρμιγγος αἰοιδᾶς
 ἔλισσόμεναί μ' ἔπεμψαν
 ὑψηλοτάτων μάρτυρ' ἀέθλων.

Εἰς τοῦτο δὲ τὸ χωρίον ὁ μέγας Boeckh (Τόμ. Β', μέρ. 6', σελ. 144) ποιεῖται τὴν παρατήρησιν τήνδε: *Horae deae sunt h. l. non tempestates simpliciter; nam τεαῖς Ὀραι dicuntur, quippe Iovis et Themidis filiae, atque ἔλισσόμεναι, quod est de saltatione: Gedikius quum horas diei intelligeret, nescivit hanc vocis ὥρων vim ea aetate nondum cognitam fuisse, quae utrum Platonis temporibus primum nata sit an postea demum, adhuc ambiguum est. Ἄλλὰ περὶ τοῦ χωρίου τούτου θὰ διαλάβωμεν ἀκριβέστερον ἀλλαχοῦ.*

Σ. Δ Β.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΧΕΣΕΩΣ

ΤΩΝ ΚΟΜΗΤΩΝ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΒΟΛΙΔΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΔΙΑΤΤΟΝΤΑΣ ΑΣΤΕΡΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ Ρ. ΦΑΛΜΠ

Περὶ τὰ τέλη τοῦ 1893 ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τινων ἐφημερίδων ὅτι ὁ γνωστὸς μετεωρολόγος καὶ ἀστρονόμος Ῥοδ. Φάλμπ ἐν διαλέξει γενομένη ἐν Λιψίχ ὑπέδειξε μέγαν κίνδυνον διὰ τὴν γραιαν μητέρα ἡμῶν γῆν. Ὁ τῷ 1866, οὕτως ἔλεγε τὸ ἄρθρον, ἀνακαλυφθεὶς κομητῆς, ὅστις ὡς ἀληθὴς ἐπαναστάτης μὴ ἀναγνωρίζων τοὺς νόμους τῆς κινήσεως τῶν ἄλλων κομητῶν διατρέχει τὸ σύμπαν, θὰ ἐμφανισθῆ πάλιν κατὰ τὸ ἔτος 1899 καὶ θὰ συγκρουσθῆ μετὰ τῆς γῆς κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ἀστρονόμων· ὁ Φάλμπ μάλιστα ὑπελόγησεν ἀκριβέστερον τὴν 1/13 Νοεμβρίου 1899 ὡς ἡμέραν τῆς συρράξεως, ἥτις ἂν δὲν ἤθελε τυχὸν γεννήσει μεγάλην καταστροφὴν, τοῦλάχιστον θὰ παράσχη ἀναμφιβόλως θέαμα πρωτοφανὲς διαττόντων ἀστέρων. Ἐν τούτοις ὁ κ. Φάλμπ ἐν ἐπιστολῇ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ Ἡμερήσιον φύλλον τῆς Βιέννης τῇ 12 Νοεμβρ. (ν. ἡ.) π. ἔ. ἀρνεῖται ῥητῶς ὅτι εἰπέ ποτε τοιαῦτα πράγματα, ἅπερ, ὡς λέγει, εἶναι τοσοῦτον μᾶλλον ἄλογα καθ' ὅσον ἡ τροχιά ἀστέρος μὴ κινουμένου ὡς οἱ ἄλλοι ἀστέρες δὲν δύναται καὶ νὰ ὑπολογισθῆ.

Παραλείποντες τὰ ἄλλα, καλὸν θεωροῦμεν ν' ἀποσπάσωμεν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης παρατηρήσεις τινὰς δυναμένας νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς κατὰ τι περὶ τῆς σχέσεως τῶν κομητῶν πρὸς τοὺς διαττόντας ἀστέρας καὶ τὰς βολίδας, παραπέμποντες συγχρόνως ὡς πρὸς τὰ γενικὰ ζητήματα εἰς τὰ ἐν τῷ Ἐγκυκλοπαιδικῷ Λεξικῷ δημοσιευθέντα περὶ τῶν τριῶν τούτων ἄρθρα τοῦ προῶρος ἀρ' ἡμῶν ἀναρπασθέντος Δ. Κοκκίδου.

«Περὶ τῆς σχέσεως ταύτης οὐ μόνον παρὰ τοῖς πολλοῖς ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀστρονόμοις ὑπάρχουσι πολλαπλῶς συγκεχυμένοι ἰδέαι. Ἐν δημῶδε τινὶ ἔργῳ περὶ ἀστρονομίας, ὀφειλομένῳ εἰς γνωστὸν ἐρευνητὴν τῆς σελήνης καὶ τῶν πλανητῶν ἐν γένει, λέγεται π. χ. ὅτι ὁ περίφημος

Σκιαπαρέλλης, ὁ ἀνακαλύψας τὴν μεταξὺ τῶν σημηῶν διχττόντων ἀστέρων καὶ τῶν κομητῶν ὑπάρχουσαν σχέσιν, ἐθεώρει τὰ σημήνη ἐκεῖνα ὡς τὴν ὕλην τῆς οὐρᾶς ἀπολεσθέντων κομητῶν· ἀλλ' ὁ Σκιαπαρέλλης ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον ἀπέδειξεν, ὅτι δηλαδὴ τὰ σημήνη ἐκεῖνα δὲν προῆλθον ἐκ τῆς οὐρᾶς τοιούτων κομητῶν. Ἐπίσης δὲ ἐσφαλμένως λέγεται ὅτι ὁ Σκιαπαρέλλης δὲν παραδέχεται τὴν συνήθη γνώμην ὅτι διχττόντες καὶ βολίδες εἶναι κατ' οὐσίαν ἓν καὶ τὸ αὐτό, διαφέρουσι δὲ μόνον κατὰ τὸ μέγεθος· διότι ἔγραψε ῥητῶς ὅτι οἱ κατὰ τῆς ταυτότητος αὐτῶν προενεχθέντες λόγοι δὲν ἔχουσιν ἀναγκαστικὸν κύρος. Τὸ δὲ φαινόμενον ὅτι κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν πυκνῶν σημηῶν διχττόντων (κατ' Αὐγούστον καὶ Νοέμβριον) δὲν πίπτουσιν ἐπὶ τῆς γῆς πλείονες βολίδες ἢ κατὰ τὸν λοιπὸν χρόνον, ἐρμηνεύει διὰ τῆς γνώμης ὅτι οἱ λίθοι ἐξ ὧν συνίστανται αἱ βολίδες καταναλίσκονται ἐντελῶς ἕνεκα τῆς καύσεως ἣν ὑφίστανται διερχόμενοι τὴν ἀτμόσφαιραν.

« Ἄλλ' ἀκριβῶς τὸ ζήτημα περὶ τῆς οὐσίας τῆς οὐρᾶς τῶν κομητῶν καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν τῶν διχττόντων καὶ τῶν βολίδων ἔχει μεγίστην ἀξίαν διὰ τὸ ἕτερον ζήτημα, ἂν συνάντησις γῆς καὶ κομήτου ἢ σημήνους διχττόντων δύναται νὰ ἐπενέγκῃ ὀλέθρια δι' ἐκείνην ἀποτελέσματα. Τρίτον ζήτημα περὶ ἐνδεχομένης συναντήσεως γῆς καὶ πυρῆνος κομήτου δύναται νὰ παραλειφθῇ, καθ' ὅσον ἡ μαθηματικὴ πιθανότης τῆς μὴ συναντήσεως εἶναι τοσαύτη ὥστε νὰ πλησιάζῃ πρὸς βεβαιότητα.

« Καὶ περὶ μὲν τῆς οὐρᾶς τῶν κομητῶν ἀπέδειξεν ὁ Σκιαπαρέλλης, ὡς ἄνω ἐλέχθη, ὅτι οὐδὲν τὸ κοινὸν ἔχει μετὰ τῶν σημηῶν τῶν διχττόντων· ἀλλὰ καὶ ἡ πείρα ἐδίδαξε τοῦτο, διότι ἐπανειλημμένως διῆλθεν ἡ γῆ διὰ τοιαύτης οὐρᾶς, οὐδὲν δὲ ἀξιοσημείωτον ἐφάνη πλὴν ἐλαφρᾶς φωσφορίζουσης λάμψεως. Ἄλλως ὅμως ἔχει ὡς πρὸς τὴν ταυτότητα βολίδων καὶ διχττόντων, ἣν παρεδέχθη ὁ Σκιαπαρέλλης. Ἐὰν αὕτη ὑπάρχῃ τῶ ὄντι, τότε περιέχει καὶ μέγαν κίνδυνον, ὡς ἀπέδειξαν μεμονωμένοι τινὲς καταπτώσεις μεζόνων πῶς βολίδων ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ ἔκρηξις τοιαύτης ὑπεράνω τῆς Μαδρίτης τῇ 10 Φεβρ. 1896. Κατὰ τὸ συμβᾶν τοῦτο ἐσιίσθησαν πᾶσαι αἱ οἰκίαι τῆς πόλεως, διερράγησαν οἱ τοῖχοι καὶ ἀναρίθμητοι ὑελοπίνακες ἐθραύσθησαν. Ἐν τούτοις ὅμως πρόπει, καὶ ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Σκιαπαρέλλη, νὰ ἐμμένωμεν εἰς τὴν γνώμην ὅτι βολίδες καὶ διχττόντες δὲν ἔχουσι τὴν αὐτὴν ὑπόστασιν καὶ ὅτι ἀκολούθως σημηῶν διχττόντων οὐδένα ἐπαπειλεῖ κίνδυνον. Διότι καίτοι κατὰ τὰς ἐμφανίσεις τοῦ σημήνου τοῦ καλουμένου ἀπὸ τοῦ Βιέλα τῇ

15/27 Νοεμβρ. 1872 καὶ τῇ 16/28 Νοεμβρ. 1885 ἀπειρον πλῆθος διχττόντων εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀτμόσφαιραν τῆς γῆς, πολὺ ὀλίγοι βολίδες παρετηρήθησαν, ὀλιγώτεροι δὲ λίθοι ἐξ αὐτῶν πεσόντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐρέθησαν ἢ ὡς συνήθως συμβαίνει κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τοῦ ἔτους· καὶ τότε εἰσέτι ἂν παραδεχθῶμεν μετὰ τοῦ Σκιαπαρέλλη ὅτι οἱ λίθοι κατανηλώθησαν διερχόμενοι τὴν ἀτμόσφαιραν, ἐξ ἀνάγκης ἔπρεπε νὰ γίνωνται ὁρατοὶ ἐν μεζόνι ἀριθμῶ.

« Λαμβάνων ὑπ' ὄψιν σπουδαῖα τινὰ γεγονότα, ἐγκρίνω τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ Zöllner ὅτι οἱ μὲν πυρῆνες τῶν κομητῶν εἶναι ὕλαι ῥευσταί, κυρίως ἐξ ὑδρογονανθράκων συνιστάμεναι, αἱ δὲ οὐραὶ αὐτῶν ἀτμῶδη προϊόντα τῆς ἐξατμίσεως τῶν πυρῆνων ὀφειλομένης εἰς τὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου καὶ τὴν ἀναπτυσσομένην ἀπωστικὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὅτι δὲ τὸναντίον αἱ βολίδες εἶναι μικρὰ στερεὰ σώματα, τέλος δὲ οἱ διχττόντες μικρὰ σώματα ῥευστά, ἄπερ ὡς καὶ οἱ πυρῆνες τῶν κομητῶν ὅταν ἀπέχῃσι πολὺ τοῦ ἡλίου εὐρίσκονται ἕνεκα τοῦ ψύχους ἐν πεπηγυῖα καταστάσει (οὕτως ἐτροποποίησε τὴν θεωρίαν τοῦ Zöllner ὁ Zenker). Καὶ τὰ τρία ταῦτα εἶδη κοσμικῶν σωμάτων ἐγεννήθησαν συγχρόνως καὶ δὴ διὰ κατακερματίσεως μεζόνος στερεοῦ σώματος ἔχοντος καὶ ῥευστὰ συστατικὰ (ὡς ἡ γῆ ἔχει τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ αὐτῆς ἐν καταστάσει τήξεως εὐρισκόμενα). Διὰ τὸν λόγον τοῦτον κινουῦνται καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τροχιᾷ, ὡς π. χ. ὁ κομήτης τοῦ 1862 ἀρ. Γ' καὶ τὸ σημηῶν διχττόντων τῆς 10 (ν.) Αὐγούστου (ὅπερ ἀπέδειξεν ὁ Σκιαπαρέλλης), ὁ κομήτης τοῦ 1866 ἀρ. Α' καὶ τὸ σημηῶν τῆς 1/13 Νοεμ. (ὅπερ ἀπέδειξεν ὁ Κ. Πέτερς), ὁ κομήτης τοῦ Βιέλα καὶ τὸ σημηῶν τῆς 15/27 Νοεμβρ. (ὅπερ ἀπέδειξεν ὁ Σ. Βάις).

« Μόνον στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ Zöllner δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν τέλος εἰς πιθανὴν λύσιν τοῦ ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν κυρίου ζητήματος, ἂν ὑπάρχῃσι καὶ σημήνη βολίδων, ὡς γινώσκωμεν τοῦτο περὶ τῶν διχττόντων, καὶ διατί δὲν ὑπάρχουσιν. Ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ ἐγκρίεται καὶ ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ παντὸς φόβου περὶ συρράξεως τῆς γῆς μετὰ σημήνους βολίδων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπησχόλησεν ἐσχάτως μεγάλως τὸν τύπον· καὶ ἐλέγετο μὲν ὅτι δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς κίνδυνος ἐκ μέρους τῶν κομητῶν, καθ' ὅσον πλησιάζαντες ἤδη ἐγγύτατα πρὸς πλανήτας οὐδεμίαν διατάραξιν ἐγέννησαν ὡς πρὸς τὴν τροχίαν τούτων, συγχρόνως δ' ὅμως ἐπιστεύετο ὅτι ὁ πυρῆν αὐτῶν συνίσταται ἐκ συσσωρεύσεως στερεῶν σωματιδίων. Εὐτυχῶς διὰ τῆς φασματοσκοπίας γινώσκωμεν ὅτι δὲν ἔχει

οὕτως, ἀλλ' ὅτι ὁ πυρὴν ἀποτελεῖται κυρίως ἐκ ρευστῶν καὶ ἀτμωδῶν ὑδρογονανθράκων. Ἐν τούτοις μετὰ τούτου δὲν ἐλύθη εἰσέτι ἡ ἄλλη ἀπορία, ἂν ὑπάρχωσι δῆλα δὴ σμήνη βολίδων. Ἐπειδὴ δὲ περὶ αὐτῆς οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος, καλὸν εἶναι νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὴν ἐνταῦθα.

« Εὐθύς ὡς ἐδημοσιεύθη ἡ γνώμη τοῦ Zöllner περὶ τῆς κοινῆς προελεύσεως κομητῶν, διχτόντων καὶ βολίδων ἐκ τῆς κατακερματίσεως πλανήτου, συμβάσης εἰς τὰς ἀπομεμακρυσμένας ἐκτάσεις τοῦ οὐρανοῦ διὰ συρράξεως μετ' ἄλλου πλανήτου, παρεδέχθη αὐτὴν ἀμέσως, διότι ἡ θεωρία αὕτη, καὶ ἂν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὰς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Zöllner προβαλλομένας ἀποδείξεις, δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἀρχικὴν τῶν σωμάτων ἐκείνων ταχύτητα, τὴν οὖσαν σχεδὸν ἴσην πρὸς τὸ μηδέν, ἣν εἶκασε μὲν ἐκ τῆς παραβολικῆς κινήσεως τῶν πλείστων κομητῶν καὶ διχτόντων ὁ Σκιαπαρέλλης, δὲν ἠρμήνευσε δὲ ἱκανῶς. Nūn δὲ τὰ πάντα εἶναι σαφῆ: ἡ σχεδὸν πλήρης ἐκμηδένισις τῆς ταχύτητος αἰτίαν ἔχει τὴν αἰφνιδίαν ἀνακοπὴν αὐτῆς διὰ τῆς συγκρούσεως· ἂν δέ, ὡς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας περιπτώσεις, ἡ ἀνακοπὴ δὲν εἶναι πλήρης, τότε τὰ ἐλαφρότερα συστατικὰ τοῦ κατακερματιζομένου σώματος πάσχουσι τὴν ἀνακοπὴν ἐν μείζονι βαθμῷ ἢ τὰ στερεὰ, ἥτοι ἄλλως: ἡ ἀνακοπὴ εἶναι ἐντελεστέρα πρὸς ταῖς ἐλαφροτέρας οὐσίαις, ἐξ ὧν ἐγεννήθησαν οἱ διχτόντες, τούναντίον δὲ μικροτέρα πρὸς ταῖς στερεαῖς καὶ ὀγκώδεσιν, ἐξ ὧν προῆλθον αἱ βολίδες. Ἐὰν δὲ νῦν ἀμέσως μετὰ τὴν σύρραξιν, ἦτις ὑποθέτομεν π. χ. ὅτι ἐπῆλθεν εἰς τὰ ἔσχατα μέρη τοῦ πλανητικοῦ ἡμῶν συστήματος, ἔνθα δύνανται οἱ ἀποτελοῦντες τοῦτο πλανῆται νὰ συγκρουσθῶσιν πρὸς τοὺς τοῦ γειτνιαζόντος τοιοῦτου, τὸ σύνολον τῶν θραυσμάτων ἐπὶ μίαν στιγμὴν σχεδὸν ἴστατο ἀκίνητον, κατὰ τὴν ἀμέσως ἐπομένην στιγμὴν ἐνεργούσης τῆς ἐλκτικῆς δυνάμεως τοῦ ἡλίου πάντα τὰ ἐλαφρότερα συστατικὰ πρέπει νὰ τραπῶσι τὴν αὐτὴν ὁδὸν καὶ νὰ πέσωσι σχεδὸν κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὸν ἥλιον. Θὰ περιγράψωσι παραβολὴν. Καὶ ἀληθῶς ἡ τροχιὰ τῶν πλείστων κομητῶν καὶ διχτόντων εἶναι παραβολικὴ.

« Ἄλλως δ' ὁμοίως ἔχει ὡς πρὸς τὰς βολίδας. Εἶναι τὰ μάλα ἄξιον σημειώσεως ὅτι αὐταί, καθ' ὅσον παρετηρήθη ἡ ταχύτης ἢ ἡ δύνατο νὰ ὑπολογισθῇ ἡ τροχιὰ αὐτῶν, δὲν ἔχουσι παραβολικὴν ἀλλὰ μείζονα, ὑπερβολικὴν, ταχύτητα καὶ συμφῶνως πρὸς τοῦτο ὅλως ἄλλην τροχιάν

διατρέχουσιν ἢ οἱ κομηταὶ καὶ οἱ διχτόντες. Διὸ καὶ ἦδη ὁ Σκιαπαρέλλης εἶπεν ὅτι ἐκ τούτου πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔχουσι ἐκεῖναι μείζονα ἀρχικὴν ταχύτητα ἢ αὐταί. Ἡ δὲ μείζων αὕτη ἀρχικὴ ταχύτης τῶν βολίδων ἐρμηνεύεται φυσικώτατα ἐκ τῆς παρ' αὐταῖς μικροτέρας κατὰ τὴν σύρραξιν ἀνακοπῆς τῆς ταχύτητος τοῦ ἐξ οὗ ἐγεννήθησαν σώματος.

« Μετὰ τὴν σύρραξιν ὁμοίως ἀμέσως ἐξ ἀνάγκης μεγάλαι διαφοραὶ τῆς ταχύτητος ἐμφανίζονται παρὰ τοῖς διαφοροῖς λίθαις. Μόνον σώματα ὅλως ὁμοίας μάζης ἔπαθον ὁμοίαν ἀνακοπὴν καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ τραπῶσι τὴν αὐτὴν ὁδόν, θὰ μείνωσι παρ' ἀλλήλοις. Ἦδη μικραὶ διαφοραὶ θὰ ἐπενέγκωσι χωρισμὸν αὐτῶν, ἐπειδὴ δὲ ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπάρχωσι μεταξύ τῶν θραυσμάτων πολλὰ ἔχοντα τὴν αὐτὴν μᾶζαν καὶ τὸν αὐτὸν ὄγκον, ἕκαστον θὰ τραπῇ ἄλλην ὁδὸν καὶ ἄλλην ταχύτητα θὰ ἔχη. Ἄρα δὲν δύνανται νὰ ὑπάρχωσι σμήνη βολίδων: νόμος ἀπαράβατος ἀπαγορεύει τοῖς μεγαλυτέροις πως ὄγκοις εἰς τὰς ἐκτάσεις τοῦ οὐρανοῦ νὰ συναθροισθῶσιν εἰς σμήνη ἀπειλοῦντα κίνδυνον εἰς τὰ ἄλλα οὐράνια σώματα».

[Μετάφρ. ἐκ τῆς Γερμανικῆς.]

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΛΟΙΜΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΜΕΣΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Ἡ ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι εἰσέτι κατὰ τὸ πλεῖστον σκοτεινὴ καὶ ἄγνωστος, καίτοι ἐγένετο ὑποκείμενον συγγραφῶν δύο διαπρεπεστάτων ἱστοριογράφων, τοῦ Hopp καὶ τοῦ Gregorovius. Αἱ περισωθεῖσαι περὶ τοῦ βίου τῆς πόλεως κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἰδήσεις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς χρονογράφοις εἶναι οὕτως εὐάριθμοι καὶ ἀσήμαντοι ὥστε ἀδύνατος καθίσταται ἡ ἐξ αὐτῶν καὶ κατ' ἐλάχιστον ἀναπαράστασις τοῦ σκοτεινοῦ αὐτῆς παρελθόντος ἀπὸ τῆς Ε' μέχρι τέλους περίπου τῆς IB' ἑκατονταετηρίδος. Ἐντεῦθεν καθίσταται εὐνόητον, πόσον εὐπρόσδεκτος ὑπῆρξεν ἡ συμβολὴ ἢ παρέσχον ποικίλα μνημεῖα, μάλιστα ἐπιγραφικὰ τῶν χρόνων ἐκείνων, διαφωτίζοντα ἐπαρκῶς πολλὰ σημεῖα τῆς ἱστορίας τῆς πόλεως, περὶ ὧν ἄλλοθεν οὐδὲν περιεσώθη ἡμῖν.

Μεταξὺ τῶν μνημείων τούτων ἀναντιρρήτως πρωτεύουσι τὰ πολυάριθμα ἐπιγραφικὰ χαράγματα (graffiti) ἅτινα εὑρῆνται ἐπὶ τῶν στύλων καὶ τῶν τοίχων πλείστων τῆς πόλεως ἀρχαίων οἰκοδομημάτων. Τούτων ἀξιολογώτατα εἶναι τὰ τοῦ λεγομένου κοινῶς Θεοσίου καὶ τῶν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων, ὧν πάλιν ὑπερέχουσι τὰ τοῦ Παρθενῶνος. Τὰ χαράγματα ταῦτα μείναντα ἐπὶ μακρὸν ἀπαράτηρητα ἐφείλκυσαν τὸ πρῶτον τὴν προσοχὴν τοῦ ἀειμνήστου τῶν ἀρχαιοτήτων ἐφόρου Κυριακοῦ Πιττάκη, ὅστις ἐδημοσίευσεν ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι¹ ὅσα κατώρθωσε ν' ἀναγνώσῃ ταῦτα δ' ἀνεδημοσιεύθησαν ἐν τῷ Corpus Inscriptionum Græcarum² μετὰ τινων ἀσημάντων μεταλλαγῶν. Ἄλλ' ἀτυχῶς ὁ Πιττάκης δὲν ἀντέγραψεν εἰμὴ τὰ διὰ μεγαλυτέρων γραμμάτων γεγραμμένα χαράγματα, παρέχοντα ἥττονας δυσχερείας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν, παρέλιπε δὲ πλείστα ἄλλα κεχαραγμένα διὰ μικρῶν γραμμάτων, ἅτινα ὅμως ἔχουσιν ἴσην πολλάκις δὲ καὶ

¹ Ἐφημ. Ἀρχαιολ. ἀριθ. 1574-1589. 1591-1598. 2447-2454. 2914-2993. 3456-3478.

² Ἐφημ. Ἀρχαιολ. ἀριθ. 9321-9421.

μείζονα τῶν ἄλλων σπουδαιότητα. Πλὴν τούτου ἡ ὑπὸ τοῦ Πιττάκη γενομένη δημοσίευσις στερεῖται ἐν πολλοῖς ἀκριβείας διὰ τὸ δυσεξίτητον τῆς Βυζαντιακῆς γραφῆς καὶ τὴν πολλὴν βλάβην ἣν ὑπέστησαν τὰ χαράγματα ὑπὸ τοῦ χρόνου. Καιριωτάτη δὲ τῆς ἐκδόσεως ταύτης ἔλλειψις εἶναι τὰ περὶ τὰς χρονολογίας ἀμαρτήματα, ἅτινα πολὺ ὑποβιάζουσι τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν αὐτῆς. Πολλῶ ὅμως ὀρθότερον, σχεδὸν ἀπταιστως, ἐδημοσίευσεν τὰς χριστιανικὰς ταύτας ἐπιγραφὰς ὁ Ρῶσσοσ ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος ὁ διατελέσας ποτὲ ἐφημέριος τοῦ ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τῶν Ρῶσσων κατεχομένου ναοῦ τῆς Θεοτόκου Σωτείρας Λυκοδήμου, ἐκδούς ἰδίαν περὶ αὐτῶν μονογραφίαν¹. Ἡ συλλογὴ αὕτη τοῦ Ἀντωνίου εἶναι ὑπὸ ἱστορικὴν ἔποψιν πολύτιμος, διότι περιλαμβάνει πλὴν τῶν ὑπὸ Πιττάκη προδημοσιευθέντων πλείστα ἄλλα χαράγματα διὰ μικρῶν κεχαραγμένα γραμμάτων, ἅτινα ἀπῆλθον λίαν ἐξησκημένους ὀφθαλμοὺς ὅπως ἀναγνωσθῶσι καὶ ἅτινα διέσωσαν ἡμῖν πολυτίμους εἰδήσεις, καίτοι ὁ ἀρχιμανδρίτης Ἀντωνῖνος δὲν ὑπεμνημάτισεν εὐστόχως τὰ πλείονα τῶν χαραγμάτων οὐδ' ἠδυνήθη νὰ ἐξαγάγῃ τὰ ἱστορικὰ πορίσματα ἅτινα ἀφειδῶς παρέχει ἡ μελέτη αὐτῶν. Πρὸς τούτοις ἡ ἐκδοσις τοῦ Ἀντωνίου δὲν δύναται νὰ νομισθῇ πλήρης, διότι οὗτος, καίτοι ἐπανώρθωσεν ἐν τοῖς πλείστοις τὰ χρονολογικὰ ἀμαρτήματα τοῦ Πιττάκη, παρέλιπε πολλὰ χαράγματα ἅτινα ὄντα ἐπιπολιῶως γεγραμμένα παρουσιάζουσι μεγάλας δυσχερείας περὶ τὴν ἀνάγνωσιν.

Ἐν τοῖς τελευταίοις τούτοις τακτέα τὰ νῦν ὑφ' ἡμῶν δημοσιεύμενα παρὰ πόδα, γνωρίζοντα ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν τοιμοῦ ἐν Ἀθήναις κατὰ τοὺς μέσους χρόνους περὶ οὗ ἄλλοθεν οὐδεμίαν ἔχομεν εἰδήσιν, διότι, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ταῦτα ἀνάγονται εἰς τοὺς πρὸ τῆς Φραγκοκρατίας χρόνους, ἐνῶ πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι αἱ μνημονεύουσαι ἐπιδημίας τοιμοῦ ἐν Ἀθήναις εἶναι μεταγενεστέρων χρόνων. Πρώτη δὲ τοιαύτη μαρτυρία εὑρῆται ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς Ἀντωνίου Acciajoli δουκὸς Ἀθηνῶν περὶ τοῦ τοιμοῦ ὅστις ἐνέσκηψεν εἰς Ἀθήνας κατ' Αὐγούστον τοῦ 1423 καὶ ὅστις ἦδη ἀπὸ τοῦ 1422 διέδραμε τὴν Βοιωτίαν, ἐξ ἧς μετεδόθη εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ Μεγαρίδα². Ἀπὸ τῶν χρόνων δὲ τούτων αἱ πηγαὶ αἱ ἀφορῶσαι εἰς ἐπιδημίας τοιμοῦ ἐν Ἀθήναις εἶναι ἐπαρκεῖς, δυνάμεθα δὲ

¹ Χριστιανικαὶ ἐπιγραφαὶ Ἀθηνῶν (ῥωσσιστῆ). Ἐν Πετρούπολει 1874, εἰς 4^{ον} σελ. 84, μετὰ 26 λιθογραφικῶν πινάκων.

² Buchon, *Nouvelles recherches sur la Morée* τόμ. II.

νά εἴπωμεν ὅτι ἔχομεν πλήρη κατάλογον τῶν ἐπιδημιῶν τούτων. Σπουδαιότεραι δ' ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν ἡ κατὰ τὰ ἔτη 1522—1523, ἡς μνεία γίνεται ἐν τῷ *Συντόμῳ Χρονικῷ*¹, ἡ ἐν ἔτει 1534, ἣν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ *Χρονικοῦ Ἀθηναίων* ὅπερ ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον ὁ κ. Σπυρ. Λάμπρος², ἡ ἐν ἔτεσι 1554—1558, ἣν μνημονεύει πλὴν τοῦ *Χρονικοῦ Ἀθηναίων* καὶ χάραγμα τι ἐπιγραφικὸν ἐπὶ τινος τῶν στύλων τοῦ Θεσίου, ἀναγνωσθὲν καὶ δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ εἰδικῶς ἀσχοληθέντος εἰς τὴν μελέτην τῶν χαραγμάτων τῆς Ἀττικῆς κ. Κωνστ. Ζησίου³, ἡ ἐν ἔτεσι 1687—1688 μεγάλη ἐπιδημία, ἣτις ἐνέσκηψεν εἰς τὰς πλείστας τῆς Ἑλλάδος χώρας⁴, ἡ ἐν ἔτεσι 1759—1760, ἡς μνείαν εὐρίσκομεν ἐν τῷ πολυθρλήτῳ *Χρονικῷ* τοῦ Πιττάκη τῷ δημοσιευθέντι ὑπὸ τοῦ κ. Ε. Σταματιάδου⁵, ἡ ἐν ἔτει 1789⁶ καὶ τέλος ἡ ἐν ἔτει 1792⁷.

Ἄλλὰ πᾶσαι αὗται αἱ ἐπιδημιαὶ λοιμῶν ἀνάγονται εἰς χρόνους περὶ ὧν διεσώθησαν πηγαὶ ἐπαρκεῖς ὁπωσδήποτε, περὶ τῶν σκοτεινῶν ὁμῶς μέσων χρόνων οὐδεμίαν μαρτυρίαν ὑπάρχει γνωρίζουσα ἡμῖν τὴν ὑπαρξίν τοιμοῦ. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι κατὰ τοὺς δύο μεγάλους λοιμούς οἵτινες ἠρήμωσαν τὴν αὐτοκρατορίαν, ὁ μὲν πρῶτος ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀρξάμενος ἐν ἔτει 531, ὁ δὲ δεύτερος ἐπὶ τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου Γ' τοῦ Εἰκονομάχου (747), πιθανῶς αἱ Ἀθηναῖοι νὰ μὴ διέφυγον τὸν κοινὸν ἐκείνον ὄλεθρον. Περὶ τοῦ δευτέρου μάλιστα δυνάμεθα θαρροῦντως νὰ εἴπωμεν τεκμηριώμενοι τοῦτο ἐκ τῶν λόγων τοῦ Θεοφάνους⁸, ὅτι μικρὸν διαφέρει τῆς βεβαιότητος ἢ εἰκασία ὅτι καὶ ἐν Ἀθήναις ἐπεδήμησεν ὁ λοιμὸς οὗτος. Διότι περιγράφων ὁ Θεοφάνης τὰ κατὰ τὴν γένεσιν καὶ διάδοσιν αὐτοῦ σημεῖοι ὅτι οὗτος ἀνεφάνη μὲν τὸ πρῶτον ἐν Σικελίᾳ καὶ Καλαβρίᾳ, ἐκείθεν δὲ μετεδόθη εἰς τὴν Μονεμβασίαν ἢ Μονοβασίαν, ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Θεοφάνης, ἐξ αὐτῆς

¹ Πρὸς Κ. Stéphanos, *La Grèce au point de vue naturel, ethnologique, anthropologique etc.* σελ. 507.

² Ἀθηναῖον, τόμ. Σ', σελ. 441.

³ Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας, τόμ. Β', σελ. 22. — Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία Ἀθηναίων*, τόμ. Α', σελ. 149.

⁴ Κ. Stéphanos, *La Grèce etc.* σελ. 508.

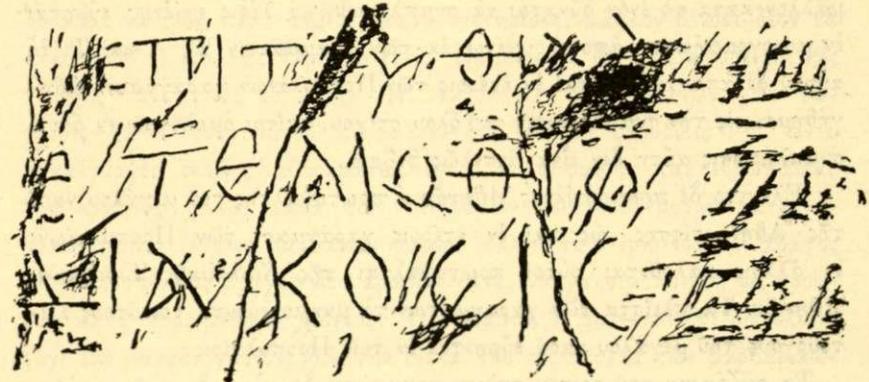
⁵ Οἱ Καταλανοὶ κτλ. σελ. 282.

⁶ Χρονικὸν Πιττάκη παρὰ Σταματιάδῃ ἐν. ἀ.

⁷ Χρονικὸν Πιττάκη.

⁸ Θεοφάν. Χρονογρ. ἔκδ. Bonn. τόμ. I, σελ. 651 κ. ἐ.

δὲ ἐξηπλώθη ἐπὶ τὴν ἄλλην Πελοπόννησον καὶ τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι τέλος ἐνέσκηψε φοβερὸς ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει. Ἄλλ' ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὁ ὑπὸ τῶν δύο χαραγμάτων τῶν προπυλαίων μνημονεύμενος λοιμὸς δὲν δύναται ν' ἀναφέρηται εἰς ἐπιδημίαν προγενεστέρην τῆς Γ' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ χάραγματα ταῦτα εἶναι, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἡ παλαιοτάτη μαρτυρία ἢ γνωρίζουσα ἐπιδημίαν τοιμοῦ ἐν Ἀθήναις. Εὐρηνται δ' ἐπὶ δύο στύλων τῆς δυτικῆς προστάσεως τῶν Προπυλαίων μετὰ καὶ ἄλλων τινῶν ἥττονος λόγου ἀξίων· εἶναι δὲ κατ' ἐπιπολὴν γεγραμμένα καταστάντα ἐπὶ πλέον λίαν ἀμυδρὰ ὑπὸ τοῦ χρόνου καὶ τῆς ἐπηρείας τῶν καιρῶν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τούτων εἶναι κεχαραγμένον ἐπὶ τοῦ πρὸς ἀριστερὰν τῷ εἰσιόντι διὰ τῆς μέσης εἰσόδου, ἐπὶ μιᾶς νοτιοδυτικῆς ἐστραμμένης βῆθδῶσεως εἰς ὕψος 1,72· ἡ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένη ἐπιφάνεια εἶχε μῆκος ἀρχικῶς 0,18, δηλαδὴ σχεδὸν τὸ ὅλον πλάτος τῆς βῆθδῶσεως, ἀλλὰ νῦν σφίζεται τοῦ μὲν πρώτου καὶ τρίτου στίχου μικρὸν πλέον ἢ τὸ ἥμισυ, ὁ δεύτερος σφίζεται μὲν ὅλος, ἀλλὰ τὸ τέλος αὐτοῦ ἐκ τῆς βλάβης ἦν ὑπέστη δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναγνωσθῇ. Τὸ ὅλον ὕψος τοῦ χαραγματος εἶναι 0,5 περίπου, πλὴν δὲ τῶν τριῶν στίχων οὐδεὶς ἕτερος ὑπῆρχε κάτωθεν, ὡς τοῦτο καθιστᾷ βέβαιον ἢ αὐτόθι διατήρησις τοῦ λίθου.

Ἀναγνωστέον τὸ χάραγμα οὕτω·

Ἐπὶ τ[ο]ῦ θα[νατικοῦ]

ἐτελιόθι ὁ . . . . .

διάκος Ἰσ[ίδωρος] (;)

Τὸ δὲ δεύτερον χάραγμα εὐρηται ἐπὶ τοῦ πρὸς δεξιὰν τῷ εἰσιόντι διὰ

τῆς μέσης εισόδου στύλου εἰς ὕψος 0,86 ἐν τινι τῶν πρὸς βορρᾶν ἐστραμμένων ραβδώσεων· κατέχει ἐπιφάνειαν μήκους 0,21, ὕψους 0,9 περίπου.

ΕΠΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΙΚΟΥ
 ΕΤΕΛΙΟΘΙ Ο Α΄ ΨΑΛΤΗΣ ΑΘΗΝ[ΩΝ] (;)
 ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΜΗΝ ΤΗΣ ΕΒΔΟΜΗΣ

Ἀναγινώσκωμεν δὲ τὸ χάραγμα οὕτω·

Ἐπὶ τοῦ θανατικοῦ
 ἐτελιόθι ὁ α΄ ψάλτης Αθην[ῶν] (;)
 (ὁ δεῖνα) . . . . .

Τοῦ δευτέρου στίχου μόνον ἡ πρώτη λέξις ἀναγινώσκεται σαφῶς, τὸ λοιπὸν εἶναι οὕτως ἐφθαρμένον, ὥστε μετὰ πολλῆς δυσχερείας καὶ μᾶλλον κατὰ τὸ ἐνὸν δύναται νὰ συμπληρωθῇ· ἡ λέξις ψάλτης εὑρηται ἐν μονογραφήματι ἀποτελουμένῳ ἐκ τῶν γραμμάτων Ψ, Λ καὶ Τ, ἐξ αὐτοῦ δὲ ἀπαντῶντος καὶ ἐν ἑτέροις τῶν Προπυλαίων χαράγμασιν ὠδηγήθημεν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ὅλου στίχου, καίτοι ὁμολογοῦμεν ὅτι ἡ συμπλήρωσις αὕτη δὲν εἶναι ἐντελῶς βεβαία.

Ἐλέγετο δὲ πρωτοψάλτης Ἀθηνῶν ὁ πρωτοψάλτης τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἀθηνιωτίσσης, ὡς καὶ ἐν ἑτέροις χαράγμασι τῶν Προπυλαίων· ἐν ἄλλοις καλοῦνται οὗτοι πρωτοψάλται τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας Ἀθηνῶν. Τὰ πλείστα τῶν χαραγμάτων τὰ μνημονεύοντα τοιοῦτους λειτουργοὺς τοῦ μεγάλου ναοῦ εὑρῆνται ἐν τοῖς Προπυλαίοις.

Τὰ σφζόμενα τοῦ τρίτου στίχου γράμματα δὲν εἶναι δυνατὸν ν' ἀναγνωσθῶσιν. Ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι εἶναι ἐντελῶς ἀβάσιμος ἡ ὑπόψια μὴ τυχὸν ἐν τῷ στίχῳ τούτῳ ὑπῆρχε χρονολογία· διότι ὁ ἐγχαράξας διὰ τῆς φράσεως «ἐπὶ τοῦ θανατικοῦ» δηλοῖ σαφῶς τὸν χρόνον τοῦ θανάτου τοῦ μνημονευομένου προσώπου, ὡς καὶ ἐν τῷ πρώτῳ χαράγματι, ἐν ᾧ ἀσφαλῶς βλέπομεν ὅτι δὲν ὑπάρχει ἕτερος χρονικὸς προσδιορισμὸς. Τοῦτο εἶναι φυσικόν, ἄλλως τε δὲ εἶναι γνωστὸν ὅτι μέχρι τοῦ νῦν ἐν

ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις πολλάκις ἐπιδημία νόσων καταστρεπτικαὶ καταλιποῦσαι δυσεξαλήπτους ἀναμνήσεις παρὰ τοῖς κατοικοῖς. ἢ ἄλλα δεινὰ τοιαύτης φύσεως οἶον πυρκαϊαί, πλήμυραι κ.τ.λ., χρησιμεύουσιν ὡς χρονολογία ἀσφαλεῖς καὶ πασίγνωστοι. Οὕτω νῦν ἐν Ἀθήναις λέγουσι κοινῶς ἐπὶ τῆς χολέρας συνέβη τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, χωρὶς νὰ προσθέτωσι χρονολογίαν, διότι εἰς πάντας εἶναι ἑναυλον τὸ ἔτος 1854 ὅτε αὕτη ἐνέσκηψεν ἐν Ἀθήναις.

Ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω τὰ προκείμενα χαράγματα εἶναι προγενέστερα τῆς Φραγκικῆς κατακτήσεως. Τοῦτο δὲν χρήζει ἀποδείξεως, διότι εἶναι γνωστὸν ὅτι μετὰ τῆς Βυζαντιτικῆς κυριαρχίας ἐν Ἀθήναις ἐξέλιπεν ἡ ὑπ' Ἑλλήνων κατοχὴ τῆς Ἀκροπόλεως, τὰ δὲ ἑλληνικὰ χαράγματα δὲν ἐξικνούνται πέρα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς IB' ἑκατονταετηρίδος. Τὰ δὲ μεταγενέστερα εἶναι λατινικά, χαραχθέντα κρατούντων τῶν De la Roche καὶ τῶν Acciajoli, καὶ τινὰ Τουρκικὰ νεωτάτων χρόνων. Ἐχομεν λοιπὸν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νῦν δημοσιευόμενα χαράγματα ἀσφαλῶς ἔσχατον χρονικὸν ὄριον (terminus ante quem) τὸ ἔτος 1205, ὅποτε ἀπὸ τῶν ἀρχῶν αὐτοῦ ἐγκατεστάθησαν οἱ Φράγκοι ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως. Ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ ἀνώτατον χρονικὸν σημεῖον εἰς ὃ δύναται τὰ χαράγματα ταῦτα ν' ἀνέλθωσι, νομίζομεν ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ τεθῇ πέρα τῆς I' ἑκατονταετηρίδος, μᾶλλον δ' ὅτι δεόν νὰ ἀναζητηθῇ κατὰ τὰς IA' καὶ IB'. Ἐρειδόμεθα δὲ πρὸς ἀπόδειξιν τῆς γνώμης ταύτης εἰς τὰ ἐξῆς. Ἡ Ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ συγκατελέγετο ἐν τοῖς φρουρίοις¹ δι' ὧν ὁ μεγαλοουργὸς ἐκεῖνος αὐτοκράτωρ ἔγνω νὰ ἀσφαλίσῃ τὰς εὐρωπαϊκάς τοῦ κράτους χώρας κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἀπὸ βορρᾶ κατερχομένων ποικιλωνύμων βαρβάρων φύλων· ἄλλως τε ὁ ἔρημνός καὶ ἄβητος τῆς Ἀκροπόλεως βράχος ἦτο ἀρμοδιώτατος νὰ χρησιμοποιοιθῇ ὡς φρούριον κατὰ τοὺς μέσους χρόνους. Ὡς τοιαύτη δὲ φαίνεται ὅτι διετέλεσεν οὐχὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον, διὰ τὴν ἕνεκα τῆς περιστολῆς τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν ἐπελθοῦσαν ἐλάττωσιν τῶν ἐνεργῶν φρουρίων, ἅτινα ἀπῆτουν καὶ ἄνδρας μαχητὰς ἀναγκαίους κατὰ τὰς κρίσιμους περιστάσεις τῆς μετὰ τὸν Ἡράκλειον ἐποχῆς κατὰ τῶν ἀπ' Ἀνατολῶν φοβερῶν πολε-

¹ Ἡδὴ κατὰ τὴν τρίτην μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα γίνεται μνεῖα τῆς Ἀκροπόλεως ὡς φρουρίου ἐν τινι ἐπιγραφῇ C. I. A. 826: κόσμον τῷ φρουρίῳ . . . . οἰκίους ἀναλώμασι κατεσκεύασε.

μίων, και δαπάνην ὄχι εὐκαταφρόνητον· πλὴν τούτου ἢ τῶν Ἀθηνῶν θέσις ὑπὸ στρατηγικὴν ἔποψιν κατὰ τοὺς μέσους χρόνους δὲν ἐλογίζετο κεκτημένη ἐξαιρετικὴν τινα σπουδαιότητα. Ἐντεῦθεν βλέπομεν ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν αὐτῶν πρὸς τὰς Θήβας, ἐν αἷς συνεκεντρώθη ἡ στρατιωτικὴ τοῦ θέματος τῆς Ἑλλάδος διοικήσις καὶ ἐν αἷς ἠδρενε διαρκῶς ὁ διοικητὴς τοῦ θέματος στρατηγός. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ τῆς Ἀκροπόλεως στρατιωτικὴν ἐγκατάλειψιν ἴσως συνετέλεσε καὶ τὸ ὅτι αὕτη πρωίμως ἤρξατο προσκτωμένη ἱερὸν τινα χαρακτῆρα διὰ τὴν ὁσημέραι αὐξοῦσαν φήμην τῆς Θεοτόκου Ἀθηνιωτίσσης, ἐπ' ὀνόματι τῆς ὁποίας ἐτιμᾶτο ὁ Παρθενῶν. Τὰ μόνα δ' ἔχνη τοῦ στρατιωτικοῦ τῆς Ἀκροπόλεως χαρακτῆρος, πλὴν μέρους τοῦ τείχους ὅπερ ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶναι νομιζομεν χαράγματά τινα ἐπὶ τοῦ πρὸς Δυσμᾶς τοίχου, ἔσθθεν, τῆς βορείας στοᾶς τῶν Προπυλαίων, ἐν οἷς μνημονεύεται πλὴν ἄλλων καὶ τις *Πετρωνᾶς σπαθάριος* ἢ *σπαθαροκαρδιᾶτος*, ἄτινα ἔμειναν μέχρι τοῦδε ἀπαρατήρητα. Ἐκ τῶν χαραγμάτων δὲ τούτων ἐξάγομεν μετὰ πολλῆς πιθανότητος ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἐν τοῖς Προπυλαίοις ἐνδιητᾶτο κυρίως ἡ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως, ὡς τοῦτο ἄλλοτε ἐγένετο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς φραγκοκρατίας καὶ τουρκοκρατίας. Ἀλλὰ διὰ τὴν προϋούσαν φήμην τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνιωτίσσης, ὅποτε ἡ Ἀκρόπολις μετὰ τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ τὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ ναὸν τοῦ ἀγίου Δημητρίου, κατέστη ἐν τῶν ὀνομαστοτέρων προσκνημάτων τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἤρξατο ἐπεκτεινομένη ἡ λατρεία, πλὴν τοῦ Παρθενῶνος, καὶ ἐπὶ ἐτέρων τῆς Ἀκροπόλεως μνημείων· οὕτως ἐν τοῖς Προπυλαίοις γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχε ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τῶν Ταξιαρχῶν¹· πλὴν δὲ τούτου εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐνταῦθα ἐνδιητῶντο καὶ οἱ μητροπολίται Ἀθηνῶν τοῦλάχιστον κατὰ τὰς δύο τελευταίας ἑκατονταετηρίδας τῆς Βυζαντικῆς κυριαρχίας. Εἰς ἐπιβεβαίωσιν δὲ τῆς τοιαύτης τῶν Προπυλαίων χρησιμοποίησεως ἔρχονται τὰ ἐπὶ τῶν στύλων καὶ τῶν τοίχων αὐτῶν περισωθέντα χαράγματα τὰ τε ἐκδομένα καὶ τὰ ἀνέκδοτα. Ταῦτα πάντα ἀναφέρονται εἰς ποικίλους ἐκκλησιαστικούς λειτουργούς, οἷον χαρτουλαρίους, πρωτοψάλτας, πρεσβυτέρους, δομεστικούς, ἱερεῖς, διακόνους κτλ., ἀνήκουσι δὲ, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐχόντων ἐξ αὐτῶν χρονολογίας ἐξάγεται, εἰς τὰς Ι', ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκα-

¹ Mommsen, Athenae christianae σελ. 141, ἀριθ. 38.

τονταετηρίδας. Παλαιότατον δὲ πάντων φαίνεται ἀνέκδοτόν τι χαράγμα ἐπὶ τοῦ δευτέρου στύλου τῆς βορείας στοᾶς μνημονεῦον τοῦ θανάτου ἱερέως τινὸς Θεοδώρου καὶ ἔχον χρονολογίαν *Ϛυλζ'* (929).

Ἐξ ἀμφοτέρων τῶν δημοσιευομένων χαραγμάτων μνημονεῦόντων ἀξιώματα ἐκκλησιαστικὰ καὶ τῆς ἀναλογίας τοῦ χαρακτῆρος τῶν γραμμάτων πρὸς τὰ ἔχοντα χρονολογίας ἐκ τῶν ἄλλων χαραγμάτων ἐκδομένων ἢ ἀνεκδότων ἐξάγομεν ὅτι τὰ δύο χαράγματα τὰ μνημονεύοντα τὴν ὑπαρξιν λοιμοῦ ἐχαράχθησαν εἰς χρόνους καθ' οὓς τὰ Προπύλαια εἶχον ἀποβάλλει τὸν στρατιωτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, μεταβληθέντα εἰς οἶκον λατρείας, ὡς δ' εἶδομεν ἀνωτέρω, πάντα τὰ χαράγματα τὰ ἔχοντα ἐκκλησιαστικὸν χαρακτῆρα δὲν ἀνέρχονται πέρα τῆς Ι' ἑκατονταετηρίδος.

Νομιζομεν δ' ὅτι δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὸν χρόνον τῆς ὑπὸ τῶν χαραγμάτων ἀναφερομένης ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ, ἀνατρέχοντες εἰς τὰς γνωστὰς εἰδήσεις περὶ ἐπιδημιῶν λοιμοῦ ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Εἶναι δ' εὐνόητον ὅτι ἡ ὑπαρξίς λοιμοῦ ἐν χώραις γειτονικαῖς τῇ Ἀττικῇ ἔχει πολλὰ τὰ πείθοντα περὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ, κατ' ἐκείνους μάλιστα τοὺς χρόνους, ὅποτε ἐνεκὰ τῆς ἀτελείας τῶν πρὸς καταπολέμησιν αὐτοῦ μέσων διεδίδετο οὗτος μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος. Τὴν τοιαύτην διάδοσιν ἐν χώραις γειτονικαῖς προσεπιμαρτυροῦσιν ὅσα γνωρίζομεν περὶ νεωτέρων ἐπιδημιῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν ἐνσηψασῶν καὶ ἐν Ἀθήναις. Οὕτω κατὰ τὸν ἐν ἔτεσι 1422—1423 λοιμὸν ἡ νόσος διεδόθη ἀπὸ τῆς Βοιωτίας εἰς Μεγαρίδα καὶ Ἀττικὴν, ἐγένοντο δὲ κατὰ τὸ Σύντομον Χρονικὸν ἐν ταῦτῃ σποραδικὰ κρούσματα ἐν Πελοποννήσῳ. Ὡσαύτως κατὰ τὸν ἐν ἔτεσι 1522—1523 μέγαν λοιμὸν, ὅτε μόνον σποράδην κρούσματα ἐγένοντο ἐν Ἀθήναις, ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν προσεβλήθησαν ἡ Κρήτη, ἡ Ρόδος, ἡ Κέρκυρα, ἡ Ζάκυνθος καὶ αἱ πόλεις Ἄρτα καὶ Ἰωάννινα. Τοιαύτην γενικὴν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἤττον διάδοσιν εὐρίσκομεν καὶ κατὰ τὰς ἐπιδημίας τῶν ἐτῶν 1687—1688, 1759—1760 κ.τ.λ. Ἐκ τούτων ἐξάγομεν ὅτι ἡ ὑπαρξίς λοιμοῦ ἐν χώραις γειτονικαῖς τῇ Ἀττικῇ κατὰ τοὺς χρόνους εἰς οὓς ἀνάγονται τὰ χαράγματα, δύναται νὰ χειραγωγῆσθῃ ἡμᾶς εἰς τὸν ἀκριβέστερον ὀρισμὸν τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οὗτος ἐπεδήμησεν ἐν Ἀθήναις.

Μετὰ τὸν μέγαν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου (747) λοιμὸν οὐδεμίαν τοιαύτην ἐπιδημίαν εὐρίσκομεν προγενεστέραν τῆς ΙΑ' ἑκατον-

ταετηρίδος. Κατὰ δὲ τὴν ἑκατονταετηρίδα ταύτην καὶ τὴν ἐπομένην εὐρίσκομεν ἐν ταῖς πηγαῖς μνημονευόμενας πέντε ἐν ὄλῳ ἐπιδημίας¹ λοιμοῦ. Τούτων ἡ πρώτη εἶναι τοῦ ἔτους 1032 ἀναφανείσα ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ². Δευτέρα εἶναι ἡ ἐν ἔτει 1054—1055 ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐνσκήψασα, ἣτις ὑπῆρξε μάλιστα θανατηφόρος³. Τρίτη ἐπιδημία λοιμοῦ ἀναφέρεται ἐν ἔτει 1076, ἐνσκήψασα ὡσαύτως μετὰ πολλῆς σφοδρότητος ἐν Κωνσταντινουπόλει⁴. Τετάρτη εἶναι ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἀναφανείσα ἐν ἔτει 1084 ἣν γνωρίζομεν ἐκ τοῦ Ath. Kircherus⁵. Πέμπτη τέλος ἐπιδημία εἶναι ἡ ἐν τῇ Βενετικῇ στρατιᾷ τῇ ἐν Χίῳ ἐνσκήψασα ἐν ἔτει 1171⁶. Ἐν ταῖς ἐπιδημίαις ταύταις λοιπὸν δεόν ν' ἀναζητήσωμεν τὸν ὑπὸ τῶν χαραγμάτων ἀναφερόμενον ἐν Ἀθήναις λοιμόν. Ἄλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἀνάγκη ν' ἀποκλεισώμεν τὴν πρώτην τῶν πέντε ἐπιδημιῶν (τὴν ἐν ἔτει 1032), περὶ ἧς γνωρίζομεν ὅτι ἐνέσκηψεν ἀποκλειστικῶς ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Περὶ τῶν ἄλλων δύο, δευτέρας καὶ τρίτης, δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ εἴπη τις ἂν ἐνέσκηψαν ἐν τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐκ τῶν Ἀσιατικῶν ἢ τῶν Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας, διότι γνωρίζομεν ὅτι κατὰ τοὺς δύο μεγάλους λοιμούς, τὸν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ Εἰκονομάχου ἢ Κωνσταντινουπόλις προσεβλήθη τὸ μὲν πρῶτον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ τῆς Δύσεως. Ἡ δὲ ἔλλειψις πάσης μνείας περὶ ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ ἐν ἄλλαις ἐπαρχίαις κατὰ τὰ ἔτη 1054—1055 καὶ 1076 πείθει ἡμᾶς ὅτι πιθανώτατα ὁ λοιμὸς κατ' ἀμφοτέρας τὰς ἐποχὰς ἐπεδήμησεν ἀποκλειστικῶς ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἧς ἡ μεγίστη ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία πρὸς τὰς πλείστας τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου χώρας ἐνεῖχε τὸν κίνδυνον μεταφορᾶς τῆς νόσου ἐξ ἀπωτάτων πολλάκις τόπων. Ἀπομένουσιν ἤδη αἱ δύο τελευταῖαι ἐπιδημίαι τῶν ἐτῶν 1084

¹ Πλήρης καὶ ἀκριβέστατος κατάλογος τῶν ἐπιδημιῶν λοιμοῦ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἀπὸ τῆς Γ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος εὑρηται ἐν τῷ γνωστῷ ἔργῳ La Grèce au point de vue ethnologique etc. τοῦ ἀκαμάτου καὶ πολυμαθοῦς παρ' ἡμῖν ἱατροῦ κ. Κλωνὸς Στεφάνου, οὗ ἀνωτέρω πολλάκις ἐμνήσθημεν.

² Κεδρην. 499. — Ζωναρᾶς, — Γλυκᾶς, 983.

³ Γλυκᾶς IV, 249 (ἔκδ. Βόννης) — Κεδρηνός, 609, 22.

⁴ Γλυκᾶς IV, 615. — Ζωναρᾶς VIII, 227. — Σκυλίτζης, ἔκδ. Βενετίας, 670.

⁵ Scutinum physicomedicum pestis, σ. 246, παρὰ Κ. Stéphanos, αὐτόθι, σελ. 506.

⁶ Sabellicus *Historia rerum Venetarum*. Basiliae, 1556 VII, σ. 187—188, παρὰ Stéphanos ἔ. ἀ.

καὶ 1172, αἰτινες εἶναι ἀμφοτέραι ἀξίαι προσοχῆς. Καὶ ἡ μὲν πρώτη τούτων, ἡ ἐν Μακεδονίᾳ, ὡς ἐκ τῆς γειτνιασέως τῆς χώρας ταύτης πρὸς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, παρέχει πολὺ τὸ ἐνδόσιμον ὅτι ἡ ἐπιδημία ἠδύνατο εὐκόλως νὰ μεταδοθῇ εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην, εἶναι δὲ γνωστὸν ἄλλως τε ὅτι κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπομεν, διὰ τὴν ἔλλειψιν παντὸς περιορισμοῦ μετεδίδοντο αἱ ἐπιδημίαι μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος. Ἡ δὲ ἐν ἔτει 1172, κατὰ ὀγδοήκοντα ὀκτὼ ἔτη μεταγενεστέρα τῆς προηγουμένης, ἀνεφάνη μὲν ἐν τῇ Βενετικῇ στρατιᾷ τῆς Χίου, ἀλλ' εἶναι ἀγνωστον ἂν τὸ μόλυσμα μετεδόθη αὐτόθι ἢ εἰσῆχθη ἐκ τῆς Δύσεως ὑπ' αὐτῶν τῶν Βενετῶν. Ὅπως δὲ δεόν νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι κατὰ τὰς εἰς Ἀνατολὴν στρατείας τῶν Βενετῶν πολλάκις ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς παρέσχε καταφύγιον εἰς τοὺς στόλους αὐτῶν. Καίτοι δ' ὁ λιμὴν οὗτος ἦτο ἔρημος κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, οὐχ ἦττον εἶναι φυσικὸν ὅτι διὰ τὸ ἀσφαλὲς αὐτοῦ ἦτο τὸ ναύλοχον τῶν μικρῶν ἀλιευτικῶν πλοίων τῶν Ἀθηναίων, εἶχε δὲ συνάφειαν μετὰ τῆς πόλεως εἰς ἣν ἦτο εὐκολώτατον νὰ μεταδοθῇ ἐκ τοῦ Πειραιῶς ὁ λοιμὸς. Ἄλλ' ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω, εἶναι ἀγνωστον ἂν μετεδόθη τὸ μόλυσμα τοῖς Βενετοῖς ἐν Χίῳ ἢ μετεφέρθη ὑπ' αὐτῶν τούτων, φαίνεται δὲ πιθανώτερον τὸ πρῶτον, διότι ἂν μετεφέρετο ἐξωθεν, ἀδύνατον νὰ μὴ ἐγένετο κατάδηλον κατὰ τὸν διάπλουν, οὐδὲν δὲ περὶ τούτου λέγεται ἐν τῇ πηγῇ ἣν ἀνωτέρω παρεθέσαμεν. Τούτου δ' ἕνεκα παραμένει ἔχων ὑπὲρ αὐτοῦ πλείονας πιθανότητος ὡς μεταδοθεὶς εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ δὴ τὴν Ἀττικὴν ὁ ἐν ἔτει 1084 ἐνσκήψας ἐν Μακεδονίᾳ λοιμὸς.

Κατὰ ταῦτα μὲν οὕτως ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀξίαν ἦν δύναται νὰ ἔχη ἡ μαρτυρία τῶν χαραγμάτων περὶ τῆς ἐπιδημίας τοῦ λοιμοῦ, νομίζομεν ὅτι αὕτη δὲν στερεῖται σπουδαιότητος ὡς συνεπικουροῦσα εἰς τὰ ὅσα γνωρίζομεν περὶ τῆς ὀλιγανθρωπίας καὶ ἀσημότητος τῆς πόλεως κατὰ τὰς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδας. Ὁ βαθμιαίως τῶν Ἀθηναίων μαρμασμός καὶ ἡ ἀφάνεια εἰς ἣν περιέστη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἀληθῶς ὑπῆρξαν ἀπόρροια πολλῶν καὶ ποικίλων τῆς τύχης καὶ τῶν ἀνθρώπων καταδρομῶν. Κυριωτάτη βεβαίως αἰτία ὑπῆρξε καὶ τῆς γῆς ἡ μεγάλη ἀφορία καὶ ἡ ἔλλειψις τῆς βιομηχανίας ἐκεῖνης δι' ἧς ἀνεδείχθησαν εἰς περιωπὴν ἐπίφθονον πόλεις γειτονικαὶ ταῖς Ἀθήναις, αἱ Θῆβαι καὶ ἡ Κόρινθος. Οὐχ ἦττον ὁμοῦς συνετέλεσαν καὶ αἱ περιστάσεις ὑφ' ἃς ἐβίοντο αἱ πλείσται τῆς Ἑλλάδος πόλεις κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἐκτεθειμέναι εἰς τὴν αὐθαίρεσίαν καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ποικίλων πολι-

τικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων τῶν θεμάτων, οἵτινες ἐπῆρχοντο ὡς λύκοι βαρεῖς ἐπὶ τοὺς ἀτυχεῖς κατοίκους. Ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα δεόν νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα διαφόρου φύσεως, ἅτινα οὐχ ἦττον συνετέλεσαν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀραιώσιν τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Καὶ ὅτι μὲν ἔπαθε πολλάκις ἡ πόλις ὑπὸ σιτοδειῶν εἶναι πιθανώτατον, τεκμαιρόμεθα δὲ τοῦτο ἐξ ὅσων διεκτραγωδεῖ ὁ μακάριος τῶν Ἀθηνῶν μητροπολίτης Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος περὶ μιᾶς τούτων συμβάσεως ἐπὶ τῶν χρόνων του. Νῦν δὲ τὸ πρῶτον γνωρίζεται ἡμῖν ὅτι καὶ ὁ λοιμὸς ἐμάστισε τὰς Ἀθήνας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ἐὰν δ' ἀναλογισθῶμεν ὅτι εἰς τὸν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ Γ' ἐπισυμβάντα λοιμὸν τοσοῦτον ἠρημώθη ἡ Κωνσταντινούπολις, ὥστε ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐποικήσῃ τὴν πόλιν διὰ νέων κατοίκων ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν καὶ περὶ τῆς μεγίστης φθορᾶς ἣν ἐπέφερεν ἡ φοβερά ἐπιδημία κατὰ τοὺς μέσους χρόνους καὶ περὶ τῆς μειώσεως ἣν ἠδύνατο νὰ ἐπενέγκῃ εἰς τὸν πληθυσμὸν πόλεως ταλαιπωρουμένης ὑπὸ ποικίλων ἄλλων δεινῶν, οἷα ἦτο ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὰς ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδας.

K. M. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Ἐκ τῶν ἐν τῷ προηγουμένῳ φυλλαδίῳ ἐκδοθεισῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν αἱ ὑπ' ἀριθ. 2, 19 καὶ 20 ἐδημοσιεύθησαν ἤδη ὑπὸ τοῦ κ. Ch. Bayet ἐν τῇ μονογραφίᾳ αὐτοῦ: De titulis Atticae christianis antiquissimis, ἐν ἧ ἀνεδημοσίευσεν τὰς ἐν τῷ Bulletin de Correspondance Hellénique ἐκδοθείσας ὑπ' αὐτοῦ τούτου ἐπιγραφὰς πρὸς τρεῖς εὐαριθμούς τινὰς ἐν αἷς καὶ αἱ ἀνωτέρω τρεῖς. Πασῶν ὁμῶς ἡ δημοσίευσίς τυγχάνει πλημμελής. Οὕτω τῆς μὲν πρώτης (σελ. 101, ἀριθ. 79 παρὰ Bayet) ἡ ὑπ' αὐτοῦ γενομένη ἀνάγνωσις ἐν τοῖς στίχοις 4 καὶ 5 καθάπερ ἄνω εἶναι ἐσφαλμένη, διότι ὁ λίθος ἔχει σαφῶς κατεπεράνω, τῆς δὲ τελευταίας λέξεως ἡ συμπλήρωσις εἰς παναβύσσοις εἶναι μὲν εὐφυῆς πλὴν τὰ σωζόμενα γράμματα δὲν καθιστῶσι πιθανὴν τὴν τοιαύτην συμπλήρωσιν. Τῆς δὲ δευτέρας ἐπιγραφῆς (σελ. 102, ἀριθ. 81) ἡ δημοσίευσίς εἶναι πάντῃ ἐσφαλμένη, διότι ὁ κ. Bayet ἀναγινώσκει . . . μνημε[ῖον] Ἀνηκητία, ὅπερ ἀντιφάσκει καὶ πρὸς τοὺς δύο κατωτέρους στίχους. Ἐν τῇ τρίτῃ (σελ. 107 ἀριθ. 95) ἡ ἀνάγνωσις ἔχει ὀρθῶς πλὴν ὅτι ἐν τῷ λίθῳ εὐρηται κυμ[η]τίριον ἀντι κοιμητήριον ὡς ἔχει παρὰ Bayet.

K. M. K.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΑΝΕΚΔΟΤΟΣ ΠΑΝΟΥΤΖΟΥ ΝΟΤΑΡΑ¹

Πρὸς τὸν εὐγενέστατον Κύριον Πέτρον Σκυλίτζην Ὀμηρίδην

εἰς τὸ Τζερίγον.

Εὐγενέστατε Κύριε!

ἀπὸ τῶν Σελτζῶν 18 Φεβρ. 1828.

Τὸ ἀπὸ τῆς 4 τοῦ ἐνεστῶτος μηνὸς ἀδελφικόν Σας ἔλαβον κατὰ τὴν 8 διὰ τοῦ ἐξοχωτάτου κυρίου Ι. Κλάδου εὐδοκωθέντος ἐνταῦθα αἰσίως. Ἐχάρον δοξάσας τὸν Ὑψίστον, διότι ἐπληροφόρηθη καὶ ἀπὸ τοῦ γράμματός Σας, καὶ ἀπὸ στόματος τῆς Ἐξοχότητός του περὶ τῆς εὐκαταίας μοι ὑγείας Σας. Ἐπέγγων δὲ καὶ τὰ σημειωθέντα καὶ ὅσον περὶ τοῦ ὁποίου λέγετε γράμματος, ὅτι μὲ ἐστείλατε διὰ τοῦ κοινῶν θεοῦ Κυρίου Κάππαρη, Σᾶς βεβαίῳ, ὅτι δὲν ἔφρασεν εἰς χεῖράς μου. Ἴσως δοθὲν εἰς κανένα ἄλλον κατεσχέθη κατὰ τὸ ἐπιπολάζον ἔθος τινῶν, οἱ ὅποιοι ἀναπτύσσοντες τὰ ξένα γράμματα κατορύσσουσι παρανομώτατα ὡς μὴ ὠφέλε! Περὶ δὲ τῆς πληροφορίας ἧσθε μᾶς δίδετε, ὅτι ἐπαγνώθη ἡ Πολιτικὴ Ὑπάρξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, δι' ἣν καὶ συγγαίρετε προφοιθάζοντες ἀμοιβὰς τῶν ἀγώνων πρὸς ὅσους ἠγωνίσθησαν ὑπὲρ αὐτῆς, Σᾶς λέγω, ὅτι ἂν καὶ ἐδοκιμάσαμεν πολλάκις ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀρχῆς κινδύνους καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς μας συνεισενεγκόντες εἰς πᾶσαν ἐποχὴν ἀνάγκης ἀδρᾶς κατὰ δύναμιν συνεισφοράς. Ἄν ἐθυσιάσαμεν τὸν φίλτατόν μας υἱόν, τὸν ἀξιοτίμητον νέον, τὴν βακτηρίαν τοῦ γῆρας μας, μὴ γενόμενον βιψάσπιδα, ἀλλὰ πεσόντα ἐνδόξως ἐν τῇ κατὰ τὰς πεδιάδας τῶν κλεινῶν Ἀθηνῶν τελευταίᾳ συμπλοκῇ ὑπὲρ τῆς Πατρίδος. Ἄν τέλος πάντων ἐγυμνώθημεν ὅλης τῆς κινήτης μας ὑπάρξεως ἐσχάτως εἰς τὸ Ναύπλιον ἀπὸ τοῦ κακούργου Μανουσάκη καὶ Καρατάτην (γνωστὸς τοῖς πᾶσι δι' ὃ ὑπέσγοντο τοῖς ἐν τῇ Τροιζίνι ἐρμαῖον) καὶ τοὺς συμμάχους των, μ' ὅλον τοῦτο, ἂν καὶ δεινότερα, τὰ ὑπεμείναμεν καὶ τὰ ὑπομένομεν γενναίως, τῆς δὲ ἀληθείας ἕνεκα τῶν λεγομένων Σᾶς ὀμνύομεν μὲ σέβας βαθύτατον τὸ γλυκὺ ὄνομα τῆς Πατρίδος, καὶ μόνον παρηγορούμεθα διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Ἔθνους, καὶ τὴν ὅποιαν ἔλαβε καλὴν τύχην νὰ κυβερνᾶται ἤδη ἀπὸ τοιοῦτον ἔμφρον καὶ ἀποδεδειγμένον βαθύνουν πολιτικὸν μέγαν ἄνδρα, περὶ τοῦ ὁποίου ἡμπορεῖ τινὰς νὰ ἀναφωνῇ στεντορείως, παραβάλλων τὴν ἐξοχότητά του μὲ τοὺς ὅσοι κατὰ καιροὺς ἔλαβον διοικητικὸς οἶακας, τὸ «οἶος πέπνυται, αἱ δὲ σκιαὶ ἀίσσουσιν» ἔχοντες ἐλπίδας ὅτι θέλει ἔλθῃ καιρός. καθ' ὃν πολλοὶ κάγαθοι πολῖται θέλουσι γνωρίσῃ ὅτι ἐπληρώσαμεν μέρος ἐλάχιστον τοῦ πρὸς τὴν Πατρίδα ἀπέιρου χρέους μας. Ἐῖθε δὲ νὰ σᾶς ἀπολαύσωμεν ὅσον τάχιστα διὰ νὰ ἐξηγηθῶμεν προσωπικῶς ὅσα κάλαμος δὲν ἡμπορεῖ νὰ ἐκθέσῃ! Ὁ αὐτάδελφός μου Σᾶς ἀσπάζεται, ὁ δὲ ταπεινὸς Ἀνδρέας Σᾶς προσκυνεῖ. Εὐγνωμονοῦντες σᾶς εὐχαριστοῦμεν, διότι διὰ μέσου σας ἐλάβομεν τὴν τιμὴν νὰ γνωρισθῶμεν μετὰ τοῦ ἐξοχ. Κυρίου Ι. Κλάδου καὶ νὰ ἀνανεώσωμεν τὴν μετὰ τοῦ Μακ. Πατρὸς τοῦ ἀδελφικῆν εὐνοίαν.

Πρὸς τὴν εὐγενεστάτην Κυρίαν θεῖαν προσφέρομεν τὸ σέβας μας ἅπαντες καὶ ἅπασαι ὡς καὶ πρὸς τὰς συγγενικὰς οἰκογενεῖας Κάππαρη καὶ Σκυλίτζη Ὀμηρίδου.

Ὑποσημειοῦμαι ἐν ἀγάπῃ ὁ δοῦλος καὶ φίλος σας

ΠΑΝΟΥΤΖΟΣ ΝΟΤΑΡΑΣ

N. K.

¹ Τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀντίγραφον ἐδόθη μοι πρό τινων ἐτῶν ὑπὸ τοῦ μακαρίτου Εὐσταθίου Ἀθανασιάδου ἀνεψιοῦ ἐξ ἀγγιστείας τοῦ Ὀμηρίδου. N. K.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ὡς ἐκ τούτου δὲν ἦτο ἀξιοθαύμαστον, ὅτι οἱ κιλλίβαντες ὡς ἐπὶ τὸ πλείστον ἦσαν ἄχρηστοι, ὅτι δὲ τοιοῦτον πυροβολικὸν ἐν περιπτώσει πολιορκίας ἠδύνατο νὰ παράσχη ὑπηρεσίας, τοῦτο ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ μόνον Ἀνατολίτης τις, ὧν ἱκανῶς εὐχαριστημένος ἐκ τοῦ πυροβόλου του, ἀν ἤχῃ τοῦτο καλῶς καὶ ἐκσφενδονίζῃ μακρὰν τὴν σφαιραν. Ἐπὶ τοῦ νοτίου μέρους ἐν τῇ εἰσόδῳ τοῦ λιμένος ἴσταντο ὠραῖαι καὶ στερεαὶ ἀποθῆκαι ἤδη ὑπὸ τῶν Βενετῶν κτισθεῖσαι, αἵτινες τοσοῦτον παρημελήθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων ὥστε τὸ δάπεδον καὶ ἡ στέγη εἶχον καταστραφῆ. Πρὸ τῶν ἀποθηκῶν τούτων ἔκειτο ἡ πυρβολοαρχία τὰ πέντε ἀδέροφια, καλουμένη οὕτως ἐκ τῶν πέντε κολοσσιαίων μεταλλίνων τηλεβόλων τῶν 48 λιτρῶν Βενετικῆς κατασκευῆς.

Πρὸς νότον ὄπισθεν τῆς πόλεως ὑψοῦται τὸ φρούριον Ἴτς-καλέ ἢ Οὔτς-καλέ· τὸ πρῶτον δηλοῖ μέσον φρούριον, τὸ δὲ δεύτερον τριπλοῦν φρούριον. Ἀμφότερα τὰ ὀνόματα εἶναι ἀληθῆ καὶ κατὰ τοῦτο χαρακτηριστικὰ ὅτι τὸ μὲν Ἴτς-καλέ κεῖται ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς πόλεως καὶ τοῦ Παλαμηδίου, τὸ δὲ Οὔτς-καλέ σημαίνει τὸ τριπλοῦν τμήμα τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ὄρους. Ἀνατολικώτερον καὶ πρὸς τὸ μέρος τῆς ξηρᾶς ὑψοῦται ἐπὶ τοῦ Ἴτς-καλέ ἐντὸς καὶ ὄπισθεν τοῦ δεξιᾶ κειμένου προμαχῶνος τοῦ ἀνωθεν περιγραφέντος μετώπου τῆς ξηρᾶς, ἡ Ἀρβανιτιά, συγκειμένη ἐκ δύο πρὸς ἀλλήλους συνεχομένων πύργων, ἡμικυκλικῶν καὶ ἱκανῶς εὐρυχώρων. Τὸ ὄνομα δεικνύει ὅτι τὸ ὀχύρωμα τοῦτο εἶχεν ἐμπιστευθῆ εἰς τοὺς Ἀλβανούς, ἀποτελοῦντας ἤδη ἴσως ἀπὸ τῆς Βενετικῆς κυριαρχίας μέρος τῆς φρουρᾶς

¹ Συνέχεια· ἴδε τεῦχος 1, σελ. 55.

τοῦ Ναυπλίου. Ἐκ τοῦ πρὸς τὴν πόλιν μέρους τὰ ὀχυρώματα τοῦ Ἴτς-καλέ ἀπαρτίζονται ἐκ παχέων τειχῶν ἐπὶ τοῦ βράχου ἰδρυμένων καὶ ἐν μέρει κυκλωπέων. Ἐνταῦθα ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Ναύπλιον, ἡ ἔδρα τοῦ βασιλέως Ναυπλίου, ὅστις ἔστειλε τὸν υἱὸν του Παλαμηδῆ εἰς τὴν πολιορκίαν τῆς Τροίας, τὸν δὲ χῶρον τῆς σημερινῆς πόλεως ἀπετέλεσαν μόνον μεταγενέστεραι προσχώσεις. Δύο πύλαι ἄγουσιν ἐκ τῆς πόλεως πρὸς τὴν ἀκρόπολιν, πρὸς ἃς ἀνέρχεται τις δι' ἱκανῶς ἀνωφερῶν ἀναβαθμῶν καὶ κλιμάκων καὶ αἵτινες προασπίζονται ὑπὸ πύργων. Ἡ ἀνατολικὴ πύλη ἄγει εἰς τὸ δεύτερον τμήμα τῶν ὀχυρωμάτων ἐπὶ τοῦ Ἴτς-καλέ, τὸ χωρίζομενον ἀπὸ τῆς κατωτέρω κειμένης Ἀρβανιτιᾶς διὰ παχέος τείχους. Τὸ τρίτον τμήμα πρότερον ἐσχηματίζετο ὡσαύτως ὑπὸ τείχους, ὅπερ ὁμως σήμερον κατὰ μέγα μέρος κατέρρευσε καὶ οὐ ὄπισθεν εὐρίσκειται ὑψηλὸν πρόχωμα ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη κατασκευασθὲν καὶ δυνάμενον νὰ προασπίξῃ τὸ ὑψηλὸν τοῦτο μέρος ἔτι καὶ ἐναντίον τοῦ ὑψηλότερον κειμένου Παλαμηδίου καὶ ἴσως κατεσκευάσθη ἐπὶ σκοπῷ ἵνα ἐν τῇ περιπτώσει τὸ Παλαμηδὶ ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ κατελαμβάνετο προφυλάττη τὴν ἐπὶ τοῦ Ἴτς-καλέ πυριτιδαποθήκην καὶ τὴν ὑποχώρησιν πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης, πρὸς ὃ ἄγει μία πύλη. Ἡ πύλη αὕτη εἶναι σήμερον πεφραγμένη καὶ ἐν μέρει διὰ χώματος κεκαλυμμένη· ἐπὶ δὲ τῆς δυτικῆς κορυφῆς τοῦ Ἴτς-καλέ κεῖται ἡ πυρβολοαρχία ἧτις δεσπόζει τοῦ κόλπου τοῦ Ναυπλίου καὶ ἧτις μοὶ παρέσχε τὴν ὠραιστάτην θέαν ἣν εἶδον ποτέ. Ἀριστερᾶ νοτιοδυτικῶς βλέπει τις τὴν ἐξοδὸν τοῦ κόλπου πρὸς τὸ πέλαγος, τὰ περιβάλλοντα τοῦτον ὄρη τῆς Λακωνικῆς, πρὸς δυσμὰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας, πρὸς βορρᾶν τὴν πόλιν καὶ τὴν πεδιάδα τοῦ Ἄργους, τὰς Μυκήνας, τὴν Τίρυνθα, τὰ ὄρη πρὸς τὸ μέρος τῆς Κορίνθου καὶ τὸ Ἀραχναῖον ὄρος, τὸ ἐκτεινόμενον πρὸς τὴν ἀνατολικῶς κειμένην Ἐπίδαυρον. Κατὰ ταύτην τὴν διεύθυνσιν πλησίον ὑψοῦται ὁ κραταῖος βράχος ὁ φέρων τὸ ἰσχυρὸν φρούριον Παλαμηδὶ καὶ ἀπωτέρω πάλιν πρὸς τὸ μέρος τῆς θαλάσσης ἐκτείνονται τὰ ὄρη τοῦ Καστρίου, τῆς ἀρχαίας Ἐρμιόνης.

Ἐκ δυσμῶν ἡ θάλασσα βρέχει τὴν βᾶσιν τοῦ Ἴτς-Καλέ, οὕτινος οἱ βράχοι καθέτως ἐπικρέμανται καθ' ὅλον τὸ μῆκος. Ἐντὸς τῶν βωγμῶν αὐτῶν δάσος κάκτων ὑλομανεῖ, διὰ τὸν λόγον δὲ τοῦτον ἴσως δὲν ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ὑπάρχῃ συνεχὲς ὀχυρωματικὸν τείχος πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς ἐκτάσεως ταύτης· καὶ ὄντως δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ὅταν τακτικὸν στρατευμα ἐκτελῇ πιστῶς τὴν ὑπηρεσίαν του. Διότι τὸ ὅτι ὀλίγον πρὸ τῆς

ἀφιξείως μου ναῦται τινες Ὑδραῖοι ἢ Σπετσιῶται ἠδυνήθησαν νὰ ἀναρριχηθῶσιν εἰς τὸν βράχον τοῦτον ὅπως ἀπελευθερώσωσι τὸν γέροντα Θεόδωρον Κολοκοτρώνην, μένοντα τότε ἐντὸς τοῦ Ἴτς-Καλέ ὡς πολιτικὸν κατάδικον, ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ἀπιστεύτου ἀμελοῦς ἐπιτηρήσεως, ἴσως δὲ καὶ τῆς συνεννοήσεως τῶν ἐλευθερωτῶν μετὰ τῶν φυλάκων. Ὁ δὲ ἰατρός τοῦ ἐπιτελείου Φρειδερίκος Ζουκκαρίνης ὁ θελήσας ἐν ἔτει 1833 νὰ δείξη τοῖς φίλοις του πῶς ἦτο δυνατὴ ἡ κατάβασις ἐκ τούτου τοῦ βράχου, εἶχε τὸ δυστύχημα νὰ ἐξολισθήσῃ ἡ χεὶρ του ἢ φέρουσα χειρόκιον πρὶν ἢ αὐτὸς πατήσῃ ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ βράχου, καὶ οὕτως ὁ ἰατρός ἐκρημνίσθη κατασυντριβείς ἐντὸς τῆς ἀβύσσου.

Μεταξὺ τῆς Ἀρβανιτιᾶς καὶ τῆς δευτέρας ὀχυρωτικῆς γραμμῆς ἐπὶ τοῦ Ἴτς-Καλέ γίνονται οἱ βράχοι ταπεινότεροι, τείχη δὲ ὑψοῦνται ἐκεῖ ὅπως καταστήσωσιν ἀδύνατον τὴν ἀνάβασιν. Ἐνταῦθα ὑπάρχει πυλὶς διεξόδου ἐκ τῆς Ἀρβανιτιᾶς, ἔχουσα ἀναβαθμὸν ἄγοντα εἰς τὴν τάφρον τὴν ἐκτεινομένην πρὸ τοῦ μετώπου τῆς ξηρᾶς καὶ ἣς τὸ ἄκρον πρὸς τὴν θάλασσαν καλύπτεται διὰ τετειχισμένου βέλους. Πλαγία πυρβολαρχία ἐκ 3 τηλεβόλων ἄπτεται ἐντεῦθεν τοῦ μήκους τῆς βραχῶδους ταύτης νοτίου πλευρᾶς, ἑτέρα δὲ ἐξ 8—10 τοιούτων, στεγαζομένων ὑπὸ ἰσχυροῦ μεσοτοίχου χρησιμεύοντος ὡς διάχωμα ἐναντίον πλευροκοπήματος ἀπὸ τῆς ξηρᾶς, ὡσαύτως ἄπτεται τῆς θαλάσσης κατὰ μῆκος τῆς βάσεως τοῦ Παλαμηδίου· ἡ πυρβολαρχία αὕτη συνέχεται πρὸς τὴν Ἀρβανιτιάν. Δεξαμεναὶ εὐρύχωροι καὶ καλαὶ ἐξασφαλίζουσιν ἐπὶ ἔτη τὴν προμήθειαν τοῦ ὕδατος τῆς φρουρᾶς. Ἐπὶ δὲ τῶν χρόνων τῶν Βενετῶν ἐνυπῆρχον ἐν τῷ φρουρίῳ μεγάλα ἀποθήκαι μετὰ στερεῶν τοίχων. Αἱ ἐπὶ τοῦ Ἴτς-Καλέ τουρικαὶ οἰκίαι ἔκειντο ἐν οἰκτρᾷ καταστάσει στενοῦσαι τοὺς δρόμους κυρίως μεταξὺ τῆς Ἀρβανιτιᾶς καὶ τοῦ μεσαίου ὀχυρώματος, κόπρος δὲ καὶ ἀκαθαρσίαι πανταχοῦ. Ἡ μικρὰ φρουρὰ εἶχεν εὖρει ἄθλιον κατάλυμα ἐντὸς τῶν ἐρειπίων καὶ κάτωθεν τῶν θόλων τῶν πυλῶν.

Ἐκείθεν τῆς τάφρου πρὸς τὴν ξηρὰν ὑψοῦται εὐθυτενῆς μέχρις 700 ποδῶν ἄνω τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης ὁ ἐξ ἀσβεστολίθου βράχος ὁ φέρων τὸ φρούριον τοῦ Παλαμηδίου τὸ κτισθὲν ὑπὸ τῶν Βενετῶν καὶ ὀνομασθὲν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ναυπλίου Παλαμηδούς. Τοῦτο σύγκεται ἐξ ἑπτὰ χωριστῶν φρουρίων καὶ πυρβολαρχιῶν περιβαλλομένων ὑπὸ τείχους μετ' ἐπάλξεων καὶ ἐνουμένων εἰς ἓν ὅλον. Κάτωθεν τούτων εὐρίσκονται 3 μείζονα πρωτεύοντα φρούρια, ἅτινα κείνται λίαν ἐπιδεξίως

τὸ ἐν κατόπιν τοῦ ἄλλου, οὕτως ὥστε οὐδὲν τούτων δεσπόζει τοῦ ἄλλου παρ' ὅλην τὴν σπουδαίαν ἀνισότητά τῆς ἐπιφανείας, ἀλλ' ἕκαστον δύναται νὰ προασπίζηται καὶ νὰ ἀνθίσταται ἐπιτυχῶς κατὰ τοῦ ἄλλου. Ἰδίᾳ ὀχυρὸν εἶναι τὸ ἀμέσως παρὰ τὴν πόλιν καὶ ταπεινότερον κείμενον, ἔνθα συνήθως ἤδρευεν ὁ φρούραρχος.

Πάντα ταῦτα ἔχουσι γοργύρας ἀντεχούσας κατὰ τῶν ὀβίδων καὶ δεξαμενάς, ὡς τὸ Ἴτς-Καλέ, ἐξασφαλίζουσας ἀποχρῶντως τὴν ἀναγκαίαν προμήθειαν τοῦ ὕδατος. Τὸ φρούριον τοῦτο συνδέεται μετὰ τῆς τάφρου ἔμπροσθεν τοῦ δεξιῦ προμαχώνος καὶ μετὰ τῆς Ἀρβανιτιᾶς διὰ κλίμακος κατερχομένης δι' ἐλιγμῶν τὸν κατάκρημνον βράχον, ἣτις ἐξῶθεν προφυλάττεται ὑπὸ τειχῶν μετ' ἐπάλξεων στερεῶν καὶ ὑψηλῶν κατὰ τὴν ἐκάστοτε χρεῖαν, κάτωθεν δέ, ἔνθα δύναται ἀπὸ τῆς ξηρᾶς νὰ ἐνεργήσῃ τὰ πυροβόλα, διὰ θολωτοῦ κευθμοῦ. Εἶτα δὲ ἀπ' αὐτῆς τῆς τάφρου φέρεται προφυλαττομένη ὁδὸς πρὸς τὴν πύλην τῆς πόλεως, ὥστε ἡ συγκοινωνία ταύτης μετὰ τοῦ Παλαμηδίου εἶναι καλῶς ἐξησφαλισμένη. Ὁ κευθμὸς ἐκεῖνος προσέτι προασπίζεται ὑπὸ τάφρων καὶ πρανοῦς προκειμένου καὶ ἔχει τυφεκὴθρας.

Πρὸ τοῦ λιμένος, περὶ τὰ 300—400 βήματα ἀπέχον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως κείται ἐπὶ σκοπέλου τὸ μικρὸν καὶ στενὸν ἐπιθαλάσσιον φρούριον τὸ καλούμενον Μπουρτζι, ἐγκλείον ἐντὸς τοῦ καταφυγίου τοῦ εὐρύχωρον δεξαμενῆν. Τὸ κρηπίδωμα τοῦ πύργου περιστέφει λιθινὴ ἐπαλξις μετὰ ὀπλοθυρίδων, ὧν ὀπισθεν ἴστανται παλαιὰ μακρὰ τηλεβόλα μεγάλης ὀκλής. Τὸ φρούριον εἶναι κατάφορτον τειχῶν καὶ διαχωμάτων, δι' ὧν καθίσταται γωνιῶδες· τὰ βλήματα ἐκεῖ θὰ ἐπέφερον κακὰ ἀποτελέσματα.

Ἐκ τοῦ χωρίου Ἀρείας κειμένου ἐπὶ λόφου περὶ τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπὸ τοῦ Ναυπλίου, διοχετεύεται δι' ὕδραγωγείου εἰς τὴν πόλιν ὑγιεινὸν καὶ ἄφθονον ὕδωρ ῥέον μέχρι τῆς βάσεως τοῦ Παλαμηδίου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου ὡς τὸ ἔδαφος, ἀλλὰ κάτωθεν τῆς βάσεως τοῦ ὄρους τούτου φέρεται δι' ἀψίδων καὶ ἀντηρίδων, ὕστερον δὲ διέρχεται ὑπὸ τὸ πρηνὲς διασταυροῦν τὸν ἐν τῷ βράχῳ ἐσκαμμένον πυθμῆνα τῆς τάφρου, ὑπὸ δὲ τὸν δεξιὸν προμαχῶνα τὴν πρόσοψιν τῆς ξηρᾶς, καὶ διανέμεται ἐν τῇ πόλει τοσοῦτον δεξιῶς, ὥστε οὐ μόνον ὑδρεύει πολλὰς κρήνας κατὰ μῆκος τοῦ τείχους τῆς πόλεως, ἀλλὰ καὶ τὰς κυριωτάτας δεξαμενάς τῆς πόλεως καὶ εἶτα δύναται τὸ περισσεῦον ἔτι νὰ χρησιμεύῃ πρὸς καθαρισμὸν τῶν ὁδῶν καὶ τῶν ὀχετῶν.

Ταῦτα εἶχον νὰ εἶπω περὶ τῆς θέσεως τῆς πόλεως καὶ τοῦ φρουρίου

δπου βραδύτερον ἔμελλον νὰ εἶμαι διοικητὴς καὶ πολυτρόπως νὰ δράσω. Ἄπαντα τὰ ἐξαιρέτα καὶ δαπανηρὰ ἔργα καὶ τὰ μέσα δι' ὧν τὸ Ναύπλιον κατέστη τὸ ὀχυρώτατον προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, κατάγονται ἐκ τῶν Βενετῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν κυριαρχίαν παρημελήθησαν καὶ πολλαχοῦ κατεστράφησαν.

Κατὰ τὴν ἄφιξιν ἡμῶν ἐμαίνοντο ἐν τῇ πόλει τὰ πολιτικὰ κόμματα. Τὸ ὑψηλὸν καὶ δύσβατον Παλαμῆδι κατεῖχε μετὰ τῶν τριῶν ἀδελφῶν του καὶ 200—300 παλληκαρίων περίπου ὁ καπετὰν Γρίβας, Στερεοελλαδίτης, ὅστις πρότερον ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων ἐτέλει χρέη ὑπασπιστοῦ, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ πόλει οἱ ὀπαδοὶ του εἶχον τὴν πυρβολαρχίαν τῆς Στεριᾶς καὶ τὰς παρ' αὐτὴν οἰκίας, ὅπερ ἦτο δυνατόν μόνον διότι πᾶσαι αἱ μεμονωμέναι πυρβολαρχίαι ἐν Ναυπλίῳ κλείονται καὶ ὀπισθεν δι' ἀπλῶν τειχῶν μετ' ἐπάλλξεων, ἵνα ὦσιν εἰς θέσιν νὰ ἀμύνωνται κατ' αὐτῆς τῆς πόλεως· τοῦτο δὲ ἦτο ἴσως μέτρον προφυλακτικόν τῶν Βενετῶν κατὰ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλεως ἢ κατ' ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς. Τοῦ δὲ λοιποῦ μέρους τῶν τῆς πόλεως πυρβολαρχιῶν καὶ τῶν ὀχυρωμάτων ἐκράτει ὁ γηραιὸς Σουλιώτης Φωτομάρας πρὸς ὃν συνετάσσοντο πλείστοι ὀπλαρχηγοὶ Σουλιῶται καὶ Πελοποννήσιοι. Ὁ ἀριθμὸς τῆς φρουρᾶς ἐποίκιλλε κατὰ τὰς περιστάσεις καθ' ὅσον πλείονες ἢ ἥττονες ὀπλαρχηγοὶ εἶχον ἐκστρατεύσει μετὰ τῶν παλληκαρίων των ἢ ἐπανήρχοντο εἰς Ναύπλιον, τὴν τότε πρωτεύουσαν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ μῆνις τοῦ γέροντος Φωτομάρα κατὰ τοῦ νέου αὐθάδους καὶ παρατόλμου μαθητοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ προήρχετο ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκεῖνος διὰ πανουργίας ἀπέσπασε τὸ Παλαμῆδι ἀπὸ τοῦ πρότερον κατέχοντος αὐτὸ Φωτομάρα καὶ ἐγκαθιδρύθη αὐτὸς ἐν τούτῳ, τοιοῦτοτρόπως δ' ἠδύνατο νὰ προξενήσῃ εἰς τὴν πόλιν καὶ τὸ Ἴτς-Καλέ σημαντικὰς ζημίας καὶ κατ' ἀκολουθίαν νὰ θεωρῆ ἑαυτὸν κύριον τῆς τύχης τῆς πόλεως. Κατέχοντος δὲ τούτου ὡσαύτως ἐν τῇ πόλει τὴν πυρβολαρχίαν τῆς ξηρᾶς, τὴν καλουμένην *Τάμπιαν τῆς Στεριᾶς*, δι' οὗ καθίστατο κύριος τῆς πύλης τῆς ξηρᾶς, περιῆλθον οἱ ἄνθρωποι του πρὸς τοὺς τῶν ἀντιπάλων εἰς πολυειδεῖς ταραχὰς καὶ διαπληκτισμούς. Ἄλλ' ἐπειδὴ κατὰ τὸν τουρκικὸν τρόπον ὁ ἀρχηγὸς ἦτο καὶ ὤφειλε νὰ ἦ ὁ προστάτης καὶ ἐκδικητὴς τῶν παλληκαρίων του διὰ τὰ προσγινόμενα αὐτοῖς ἀδικήματα, ἐὰν ἐπεθύμει νὰ διατηρήσῃ τοὺς δορυφόρους του, συχνάκις συνέβαινον αἰματηραὶ σκηναὶ μετὰ τοῦ συρφετοῦ ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων. Ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξιν ἡμῶν εἶχεν ἡ ἐξαγρίωσις τοσοῦτον ἀνέλθει, ὥστε ὁ Γρί-

βας ἐβομβάρδισε τὴν πόλιν καὶ τὸ Ἴτς-Καλέ ἀπὸ τοῦ Παλαμῆδιου διὰ τηλεβόλων καὶ ὀλμων. Τοῦ Φωτομάρα ἀπαντήσαντος ἀπὸ τὸ Ἴτς-Καλέ, τὸ ἐκ τῶν τηλεβόλων πῦρ διήρκεσεν ἐπὶ ἡμίσειαν ἡμέραν, ἐντὸς δὲ τῆς πόλεως συνεκρούσθησαν διὰ τυφεκίων καὶ πιστολίων πρὸς τὸ μέρος τῆς πυρβολαρχίας τῆς Στεριᾶς. Τὰ παράθυρα τῶν οἰκιῶν τῶν καταληφθεισῶν ὑπὸ τῶν ὀπαδῶν τῶν δύο κομμάτων ἐτειχίσθησαν, ἠνεώχθησαν δ' ἐν μέσῳ τῶν τοίχων τυφεκῆθραι.

Αἰτία τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἐμφυλίου τούτου πολέμου ἦτο προσβολὴ ἐκ μέρους τῶν Σουλιωτῶν πρὸς τὰ παλληκάρια τοῦ Γρίβα· οὗτος πρὸς ἱκανοποίησιν ἑαυτοῦ συνέλαβεν ἐκ τῆς πόλεως διὰ τῶν στρατιωτῶν αὐτοῦ πολίτην τινά, ὅστις ἀχθεῖς ἐπὶ τοῦ Παλαμῆδιου ἐβασανίσθη ἐκεῖ, ὡς ἐλέγετο, καὶ ἐθανατώθη. Διὰ τοῦτο ἤθελον οἱ ἄνθρωποι τοῦ Φωτομάρα νὰ καταλάβωσι πάλιν τὴν πυρβολαρχίαν τῆς Στεριᾶς καὶ ν' ἀποδιώξωσι τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ Γρίβα ἐκ τῆς πόλεως. Τὸ πῦρ τῶν μικρῶν πυροβόλων ἤρχισεν ἡδὴ τὴν ἐσπέραν πάσι, δυνάμει ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει τῆς πόλεως, ὁ δὲ Γρίβας φοβούμενος ἴσως ἡδὴ τὴν ἀπώλειαν τῆς θέσεώς του ἐντὸς τῆς πόλεως, ἐβρόντησε διὰ τῶν βαρέων αὐτοῦ τηλεβόλων ἐν καιρῷ νυκτὸς τὴν ἀπειλήν του κατὰ τῆς πόλεως, ὡς ποτε ὁ Ποσειδῶν παρὰ τῷ Βιργιλίῳ τὸ quos ego.

Διαρκούσης τῆς ταραχῆς ταύτης καὶ τοῦ πυρβολισμοῦ ἐκλείσθησαν αἱ θύραι πρὸς τὸ μέρος τοῦ προαστείου ὅπου κατωκοῦμεν, οὕτω δὲ ἀπεκλείσθημεν τοῦ ὕδατος καὶ τῶν τροφίμων τῆς ἀγορᾶς. Ἐμήνυσα τῷ Φωτομάρα καὶ τῷ καπετὰν Δούκα ἀπειλήσας ὅτι ἀμέσως θ' ἀνεχώρουν, ἐξ οὗ ἔμελλον νὰ προκύψωσι δυσάρεστα ἐπακόλουθα διὰ τὴν φήμην τῶν Ἑλλήνων, ἂν μὴ ἐδίδετο ὡς τάχιστα τέλος εἰς τὸν ἀποτρόπαιον τοῦτον ἐμφύλιον πόλεμον. Τὸ αὐτὸ ἔγραψα καὶ πρὸς τὸν Γρίβαν, ἀμφοτέροι δὲ ἐδικαιολογοῦντο καὶ ὑπέσχοντο νὰ ἡσυχάσωσιν ἂν ἐκάτερος τῶν ἀντιπάλων ἤθελε δώσει ἱκανοποίησιν, μετὰ τινὰς δὲ διαπραγματεύσεις ἡ ἡσυχία ἀποκατέστη ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἰς τῶν στασιαρχῶν, ὁ Γρίβας, νομιζῶ, προὔτεινε μετὰ 200 ἀνθρώπων του νὰ συμπλακῆ πρὸς ἴσην δύναμιν τοῦ ἐτέρου μέρους καὶ κατὰ λόγον τοῦ ἀποτελέσματος τῆς μάχης ταύτης ὁ νικητὴς νὰ μείνῃ κύριος ὁλοκλήρου τοῦ Ναυπλίου ὁ δὲ ἡττηθεὶς νὰ ἀποχωρήσῃ τῆς πόλεως καὶ τῶν ὀχυρωμάτων αὐτῆς. Ἡ πρότασις βεβαίως δὲν ἐξελήφθη ὡς σοβαρὰ καὶ ἡ παλληκαρικὴ κομπορημοσύνη δὲν ἔσχε περαιτέρω ἀποτελέσματα.

Ἐν ᾧ χρόνῳ οἱ κύριοι οὗτοι ἔλυνον διὰ τῶν ὄπλων τὰς προσωπικὰς αὐτῶν διαφορὰς πρὸς ζημίαν τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτοῖς φρουρίων καὶ κατεσπατάλου οὐ μόνον τὰ πολεμεφόνδια ἅπερ ἐξ οἴκτου ἐδωρήθησαν αὐτοῖς ὑπὸ τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ καὶ τὰ ἴδια αὐτῶν κατ' ἀδικαιολόγητον τρόπον καὶ ἐξησθένουν αὐτὰς τὰς δυνάμεις ἅς ὤφειλον νὰ χρησιμοποιήσωσι κατὰ τοῦ γενικοῦ ἐχθροῦ, ὁ Ἰβραήμ Πασσᾶς μετὰ τῶν Ἀράβων αὐτοῦ εἶχε σχεδὸν πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον καθυποτάξει ὑπὸ τὸν ζυγὸν αὐτοῦ. Αἱ Πάτραι, τὰ φρούρια τῆς Ναυπάκτου, ἡ Κορώνη, ἡ Μεθώνη, τὸ Ναβαρρίνον ὡς καὶ ἡ Τρίπολις ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ, μόνον δὲ ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς Μάνης, ἐν ἀκάρπῳ καὶ ἀνύδρῳ γωνίᾳ τοῦ Ταυγέτου, πρὸς δὲ ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Μονεμβασίας καὶ ἐν Ναυπλίῳ ἐκυμάτιζον εἰσέτι αἱ σημαῖαι τῆς Ἑλλάδος.

Μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Ἄργους περιεφέροντο Αἰγύπτιοι ἰππεῖς, καὶ ἂν ὁ Ὑψηλάντης μετὰ τινῶν ἑκατοντάδων Ἑλλήνων ἀπέκρουον ἔφοδον τῶν Ἀράβων ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῷ κειμένῳ κατὰ τὴν Ἀνατολικὴν κλιτὸν τοῦ ὄρους ὅστις βαστάζει τὴν ἀρχαίαν ἀκρόπολιν Λάρισαν ἢ Ἄργος, ἢ καὶ κατὰ τοὺς Μύλους ἐνθα ὑπάρχουσι τὰ ἔλη τῆς Λέρνης, ἢ μικρὰ αὕτη ἐπιτυχία ὀλίγον ἐσήμαινε καὶ ἐδήλου μόνον ὅτι ὁ Πασσᾶς δὲν ἐσκόπει ἀκόμη σπουδαίως νὰ κυριεύσῃ καὶ ταύτην τὴν θέσιν.

Ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι τὸ Μεσολόγγιον καὶ ἡ Ναύπακτος εὕρισκοντο ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἐν ταῖς δυτικαῖς δὲ ταύταις χώραις οἱ ὄπλαρχηγοὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ἢ εἶχον ὑποταχθῆ ἢ διετέλουσαν διαπραγματευόμενοι μετὰ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἀθηνῶν ἐφυλάσσετο ὑπὸ 1500 παλληκαρίων, ὁ δὲ πυρὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ, οἱ ὑπὸ τὸν Γάλλον φιλέλληνα Φαβιέρου τακτικοὶ οἱ κομίσαντες εὐτόλμως ἐπὶ τῆς βράχως αὐτῶν πυρίτιδα ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἐνεκλείσθησαν ἐκεῖ ὁμοῦ μετὰ τῶν παλληκαρίων ὑπὸ τοῦ Κιουταχῆ Πασσᾶ¹.

¹ Ὁ τρόπος δι' οὗ ἔφερον τὸν συνταγματάρχην Φαβιέρου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ὅπως συγκρατήσωσιν ἐκεῖ αὐτὸν καὶ τὰ τάγματά του, διότι ἐφοβοῦντο τὴν ἰσχύν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐθνοσυνελεύσει τῇ μελλούσῃ νὰ συγκαληθῆ ὅσον οὐπω, εἶναι ἄξιος διηγήσεως ὡς παρέχων ἀντίληψίν τινα τῆς διαγωγῆς τῶν Ἑλλήνων. Ἐπεδείχθη δὴλον ὅτι ἐπιστολὴ δι' ἧς ἡ φρουρὰ τῆς ἀκροπόλεως ἐγνωστοποιεῖ τῇ Κυβερνήσει ὅτι ἐπασχεν ἐξ ἐλλείψεως πυρίτιδος καὶ ὅτι ὤφειλε νὰ παραδοθῆ ἂν μὴ ἐκομίζετο ἐκεῖ προμήθεια πολεμεφόνδιων. Ἀπηυθύνθησαν τότε πρὸς τὸν Φαβιέρου, ὅστις καὶ ἀνέλαβε νὰ προμηθεύσῃ ποσὸν τι πυρίτιδος τοῖς ἐκεῖ

Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι εἶχε συναθροίσει ὁ Καραϊσκάκης δύο ἢ τρεῖς χιλιάδας παλληκαρία καὶ προζενήσει πολεμῶν ἐναντίον μεμοινωμένων σωμάτων τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ οὐχὶ ἀσημάντους ἤττας. Νῦν δὲ μεγαλύτερον σῶμα ἀποσπασθὲν ἐστράτευσε κατ' αὐτοῦ, ὅστις δι' ἐπιτηδεῶν κινήσεων παρέσυρεν αὐτὸ μέχρι τῶν ἀξένων φαράγγων τοῦ Παρνασσοῦ, ἐνθα ἐξαντληθὲν ἐκ τῆς πείνης καὶ τοῦ ψύχους ἐν μέσῳ ἐχθρικών καὶ ἐρήμων ὁρέων ὑπέστη τέλος παρὰ τὴν Ἀράχοβαν ὀλοσχερῆ ἦτταν καὶ κατὰ μέγα μέρος κατεκόπη.

Τῆς νίκης ταύτης τὰ τρόπαια συνιστάμενα εἰς σάκκους ἀποκοπέντων ὄτων καὶ τινῶν κεφαλῶν ἀνηκουσῶν εἰς τοὺς ἀρχηγούς, ἀπέστειλεν ὁ Καραϊσκάκης εἰς Ναύπλιον, ὡς καὶ τινὰς αἰχμαλώτους ὄφειλοντας νὰ φέρωσι ταῦτα. Ὁ Κωλέττης εἶχεν ἐκ Σκιαθοῦ ὀδηγήσει εἰς Ταλάντι πλῆθος Στερεοελλαδιτῶν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἀποκρουσθεὶς ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ἀποπλεύσῃ, οὕτως ὥστε τὰ τοῦ ἐπισιτισμοῦ ἡδύναντο ἐκ Θεσσαλίας νὰ φθάνωσιν ἀπρόσβλητα πρὸς τὸν σερασκέρην εἰς Ἀθήνας διὰ Λαμίας καὶ Ταλαντίου. Ἡ ἀποκοπὴ τῶν συγκοινωνιῶν τούτων ἦτο ὁ

πολιορκουμένοις. Ἐπὶ τῷ σκοπῷ δὲ τούτῳ ὤφειλεν ἕκαστος τῶν 800 τακτικῶν καὶ φιλελλήνων οὓς ὠδήγει πρὸς τὸ ἐπιχειρήμα τοῦτο νὰ ἄρῃ ἐπὶ τῶν νώτων αὐτοῦ δεμάτιον περιέχον 8—10 λίτρας πυρίτιδος. Τὸ σῶμα ἀπεβιβάσθη παρὰ τὴν Κωλιάδα ἄκραν 1 1/2 ὥραν ἀπέχουσαν τῶν Ἀθηνῶν, διέβηκε τὴν κακῶς φρουρουμένην γραμμὴν τῶν χαρακωμάτων καὶ ἔφθασε, καταλείπουσα ἀριστερᾷ τὸ τεῖχος τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων κατειλημμένης πόλεως κατὰ τὸ μέρος τοῦ Ὁδεῖου τοῦ Ἡρώδου ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, ἀπολέσαν καθ' ὅδον πολλοὺς στρατιώτας ἐν οἷς καὶ τὸν ἀνδρεῖον ταγματάρχην Ρομπέρ ἐν τῷ ἀνίσῳ νυκτερινῷ ἀγῶνι· διότι οἱ τακτικοὶ ὡς φέροντες ἐπὶ τῆς βράχως τὰ σακκίδια τῆς πυρίτιδος δὲν ἡδύναντο νὰ πυροβολήσωσιν, ἀλλὰ μόνον ὅπου εὕρισκον ἀντίστασιν ἤνοιγον τὴν ὄδον διὰ τῆς λόγῃς. Φθάσαντες δὲ ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς διοικουμένης ὑπὸ τοῦ Γούρα, ἔμαθον ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἑλλειψὶς πυρίτιδος, ὅταν δὲ ὁ Φαβιέρου ἐσκόπευε ν' ἀναχωρήσῃ (διότι δὲν ἦτο ποσῶς ἢ πρόθεσις του νὰ κλεισθῆ ἐντὸς ἀκροπόλεως), τὰ παλληκαρία διεκήρυξαν ὅτι ἂν αὐτὸς δὲν ἔμενε ἐκεῖ μετὰ τῶν τακτικῶν του καὶ αὐτοὶ ἤθελον ἀποχωρήσει καὶ παραδώσει τὴν ἀπόρητον ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Τούρκους. Εἶτε, ὡς μὲ ἐβεβαίωσαν, ἐδόθη τῷ Φαβιέρῳ δολία ἐπιστολὴ ὡς τῷ Οὐρίᾳ (ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ), μέλλουσα νὰ κρατήσῃ αὐτὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως, εἶτε ὁ Γούρας καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ὑπελόγιζον ὅτι ἐν ἐνδεχομένη παραδόσει ἔμελλον διὰ γαλλικῆς μεσολαβήσεως νὰ τύχωσι καλυτέρων ὄρων καὶ ἀσφαλοῦς ἐξόδου, συμμεριζομένου τοῦ Φαβιέρου καὶ τῶν ἄλλων φιλελλήνων τὴν τύχην των, τὸ ἀποτέλεσμα ἔμεινε τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Φαβιέρου μετὰ τοῦ μεγαλύτερου καὶ καλλίστου μέρους τῶν τακτικῶν στρατευμάτων παρέμεινε ἐντὸς κεκλεισμένων.

σκοπὸς τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Κωλέττη ὡς καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, ἐνῶ στολίσκος ἐμελλε νὰ ἀποκλείσῃ τὸν πορθμὸν τοῦ Εὐρίπου καὶ νὰ ἐμποδίσῃ πᾶσαν κατὰ θάλασσαν συγκοινωνίαν. Ἡ ἐπιχειρήσις αὕτη καλῶς ἐκτελουμένη ἠδύνατο νὰ ἔχῃ ὡς ἐπακολούθημα τὴν λύσιν τῆς πολιορκίας τῆς ἀκροπόλεως, διότι τὰ πείριξ εἶχον ἐρημωθῆ καὶ ἐξαντληθῆ· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπραττον ἐν ὁμοφωνίᾳ, διὸ καὶ ἡ ἐπιτυχία πάντοτε ὑπῆρξε μονομερῆς μόνον καὶ ὁ σκοπὸς δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιτευχθῆ — ὁ δὲ Κιουταχῆς ἴστατο ἀκλόνητος πρὸ τῶν Ἀθηνῶν. Ἐκ τῶν νήσων, ὧν τὰ πλοῖα καὶ οἱ ναῦται ἐσχημάτιζον τὸ ἑλληνικὸν πολεμικὸν ναυτικόν, μόνον ἡ Ἰδρὰ καὶ αἱ Σπέτσαι ἦσαν ἐτι ἐλεύθεραι. Τὰ Ψάρὰ ἐδηλώθησαν φρικωδῶς διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου, ἐκ δὲ τῶν πρότερον πλουσιῶν κατοίκων αὐτῶν οἱ δυνηθέντες νὰ σωθῶσιν ἐπὶ τῶν πλοίων των κατέφυγον κατὰ μέγα μέρος εἰς Αἴγινα. Αἱ νῆσοι Σῦρος, Τήνος καὶ Νῆξος εὐρίσκοντο πρὸ πολλοῦ ὑπὸ τὴν γαλλικὴν προστασίαν, ἐπειδὴ δὲ μέγα μέρος τῶν κατοίκων ἀνήκει εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν καὶ ὑπάρχουσιν ἐπ' αὐτῶν Δυτικὴ ἀρχιεπισκοπὴ καὶ ἐπισκοπαί, ἀπήλαυον εἶδους τινὸς οὐδετερότητος, καίτοι παρῆσαν πολυειδεῖς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλληνικὴν πολιτείαν, ναυπηγουμένων τῶν πλείστων ἑλληνικῶν πλοίων ἐν Σύρῳ.

Ἡ Χίος ὡσαύτως βαρβάρως ἐτιμωρήθη διὰ τὴν ἀπόπειράν της ὅπως ἐλευθερωθῆ καὶ φρικωδῶς ἐδηλώθη, ὁ δυνάμενος δὲ νὰ σωθῆ κατέφυγεν εἰς Σῦρον. Ἡ δὲ Σάμος μὲν διετηρήθη διὰ τῆς ἀνδρείας τῶν πολυαριθμῶν κατοίκων αὐτῆς ἐλευθέρη, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη, ὡς κειμένη λίαν ἐγγὺς τῆς Ἀσιατικῆς ἡπείρου καὶ ὡς ὀφείλουσα νὰ σκεφθῆ περὶ τῆς ἰδίας ἀσφαλείας, νὰ στερηθῆ πολεμιστῶν εἴτε ἄλλης τινὸς ἐπικουρίας ὅπως χρησιμοποίησῃ ταῦτα πρὸς ἐπιχειρήματα ἐξῶθεν αὐτῆς. Ἐπίσης ἡ μεγάλη νῆσος Κρήτη εἶχεν ἐπαναστατήσῃ, οἱ δὲ Τούρκοι περιορίσθησαν ἐντὸς τῶν φρουρίων των· ἵνα καταλάβωσιν ὅμως ταῦτα οἱ Κρήτες, οὔτε τὰ μέσα, οὔτε τὴν ἐπιτηδειότητα ἐκέκτηντο, μόνον δὲ ἡ ὡς φωλεὰ ἐπὶ βράχου Γραμβούσα, ἡ ὕστερον διαβόητος καταστᾶσα ὡς καταφύγιον τῶν πειρατῶν, εἶχε καταληφθῆ αἰφνιδίως ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ Καλλέργη. Ὀλίγα δὲ ἑκατοντάδες Κρήτες ὀνομαστοὶ ὡς καλοὶ σκοπευταὶ (φήμη κληρονομηθεῖσα ἀπὸ τῶν ἀρχαίων κατοίκων) ὑπῆρέτουν ἐν τῷ ἑλληνικῷ στρατῷ. Ἡ Εὐβοία εὐρίσκειτο ὑπὸ τὴν τουρκικὴν δεσποτείαν, κατὰ ταύτης δὲ ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος, καθ' ὃν χρόνον ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἦτο ἐτι ἐν Ἀθήναις, εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐκστρατεύσῃ μετὰ

τῶν τακτικῶν στρατευμάτων καὶ τινῶν ἑκατοντάδων παλληκαρίων· ἀλλ' ἡ ἐπιχειρήσις οὐ μόνον ἀπέτυχε δι' αἰτίας ἐν αἷς ὁ Φαβιέρος ὀλίγον ἔπταιε καὶ ὧν ὁ κυριώτερος λόγος ὑπῆρχεν ὁ φθόνος καὶ ἡ δυσμένεια ἐναντίον τῆς ἀύξανομένης περιοπῆς τοῦ συνταγματάρχου καὶ ἡ ἀποστροφή τῶν ἀρχηγῶν τῶν παλληκαρίων πρὸς τὸν τακτικὸν διοργανισμόν, ἀλλὰ καὶ ἔσχεν ὡς ἐπακολούθημα μετὰ τὴν ἐπάνοδον μεγάλην λιποταξίαν ἐκ τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Διότι πρὸ μὲν τῆς ἐκστρατείας τὸ τακτικὸν σῶμα ἀνήρχετο εἰς 3 χιλιάδας ἀνδρῶν, ὕστερον δὲ σχεδὸν τὰ δύο τρίτα τούτων διεσκορπίσθησαν.

Ἐκ ταύτης τῆς εἰκόνας καταφαίνεται, πόσον ἀπελπιστικὴ ἦτο ἡ θέσις τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους, οὐ ἡ ἐπικράτεια περιορίζετο μόνον ἐπὶ τοῦ Ναυπλίου, τῆς Μονεμβασίας καὶ μέρους τῆς Μάνης μετὰ τῶν νήσων Ἰδράς, Σπετσῶν καὶ Αἰγίνης καὶ οὐ τὰ μικρὰ στρατεύματα ἐν μέρει μὲν ἐντὸς τῆς ἀκροπόλεως ἦσαν κατάκλειστα, ἐν μέρει δὲ ἄνευ ἀσφαλοῦς βάσεως ἀνὰ τὴν Ἀνατολικὴν Ἑλλάδα ἐπλανῶντο. Ἀλλ' ὅμως τὸ θάρρος δὲν εἶχε διαρραγῆ καὶ ἡ ἐλπίς διετηρεῖτο ἐτι ἀκμαιότατα.

Ἐπιτυχίαι ὅμοιαι πρὸς θαύματα, αἱ συμβαίνουσαι συχνάκις μετὰ δεινὸν ἀτύχημα, ἡ συναίσθησις ὅτι οὐδεμία διαπραγματεύσις ἦτο δυνατὴ μετὰ τῶν προτέρων δεσποτῶν καὶ ἡ πασιφανὴς ἀδεξιότης τῶν Τούρκων ἐν τῷ πολέμῳ, ἡ ἀκατανόητος νωθρότης τῶν Ἰβραήμη ὅστις μετὰ πλείονός τινος λογικότητος καὶ δραστηριότητος ἐφαίνετο ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ ἀγάγῃ εἰς πέρας μετ' οὐ πολὺ τὸν πόλεμον τοῦτον, ἄτε ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ δεινοῦ αὐτοῦ στόλου καὶ ὑπὸ πολυαριθμοῦ καὶ οὐχὶ ὄλως ἀγυμνάστου τακτικοῦ στρατοῦ, τέλος τὸ συναίσθημα καὶ ἡ σχεδὸν μέχρι πεποιθήσεως ἐξικομένη ἐλπίς, ὅτι ἡ πεπολιτισμένη Εὐρώπη δὲν ἤθελεν ἀφήσει νὰ ἐξαφανισθῶσιν οἱ γόνιοι τῆς χώρας ἐκείνης τῆς παραγαγούσης τὸν σπόρον, ἐξ οὗ ἀνεβλάστησεν ἡ ὑψηλὴ παιδείσις καὶ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῆς, ταῦτα πάντα ὑποθαλλόμενα ὑπὸ τῆς ἀφροντισίας τῆς δωρουμένης ὑπὸ τοῦ ὠραίου οὐρανοῦ τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἀφῆκαν τὴν λυχνίδα τῆς ἐλευθερίας νὰ σθεσθῆ ποτε, τοῦναντίον δὲ ἐκάστη μικρὰ ἐπιτυχία κατὰ τῶν Τούρκων ἀνύψου αὐτὴν εἰς λαμπρὰν φλόγα.

(Ἔπεται συνέχεια.)

Kralik R., Sokrates. Wien, Konegen. XXIV, 617 σ. 12^{ov}. M. 7,50.

Ὁ συγγραφεὺς μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ τοῦ ἀντικειμένου πραγματευόμενος δὲν λησμονεῖ διὰ τοῦτο τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, κατώρθωσε δὲ νὰ παραγάγῃ κάλλιστον ἔργον, ὅπερ οὐκ ἄσκοπον θὰ ἦτο νὰ μετενεχθῆ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν, καθ' ὅσον περὶ Σωκράτους ἔχομεν ἐν ταύτῃ μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ κ. Καρακάρη μεταφρασθὲν τοῦ Λασώ, ὅπερ καίπερ καλὸν ὄν, δὲν ἀρκεῖ εἰς ἐμβριθεστέρην μελέτην τοῦ μοναδικοῦ τούτου φιλοσόφου καὶ ἀνθρώπου.

Sieglin W., Schulatlas zur Geschichte des Altertums. Gotha 1899. 64 γεωγραφικοὶ καὶ τοπογραφικοὶ χάρται ἐπὶ 28 σελίδων. 8^{ov}. M. 0,80.

Ὁ μικρὸς οὗτος ἄτλας εἶναι ἀπάνθισμα ἐκ τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ ἄτλαντος τοῦ Σπρούνερ ὃν ἐκδίδει ἐκ νέου ὁ Γουλ. Σιγλίν, διάδοχος τοῦ περιφήμου Κίπερτ ἐν Βερολίῳ. Ἐν αὐτῷ συνελέγησαν μόνον ἐκεῖνοι οἱ πίνακες ὅσοι πρὸ πάντων εἶναι προωρισμένοι πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν γυμνασίων. Ἡ δὲ ἐκτέλεσις αὐτῶν εἶναι καλλίστη.

Mispoulet J. B., La vie parlementaire à Rome sous la république. Μετὰ 16 εἰκόνων, ὧν 11 ἐν παραρτήματι. Paris 1899. IV, 418 σελ.

Οὐ μόνον οἱ ἱστορικοὶ καὶ ἀρχαιολόγοι, ἀλλὰ καὶ οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες θὰ εὐρωσιν ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ ἀνάγνωσμα τερπνὸν καὶ διδακτικώτατον, καθ' ὅσον ὁ συγγραφεὺς κατὰ πάντα κατέχων τὸ θέμα αὐτοῦ, ἐξετάζει τὸν βουλευτικὸν βίον τῶν Ῥωμαίων καὶ παραβάλλων αὐτὸν πρὸς τὰ νεώτερα βουλευτικὰ ἔθιμα καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ μέγιστα ὁμοιάζουσι ταῦτα πρὸς ἐκεῖνον.

Sophokles, erklärt von F. H. Schneidewin und A. Nauck. 8. Bändchen, Anhang von Ewald Bruhn. Berlin 1899. VI, 170 σ. 8^{ov}. M. 2,25.

Τὸ συμπλήρωμα τοῦτο περιέχει τὰς γραμματικὰς καὶ φρασιολογικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Σοφοκλέους, εἶναι δὲ χρησιμώτατον διὰ πάντα περὶ ταύτην ἐργαζόμενον.

Koch W. Kaiser Julian der Abtrünnige. Seine Jugend und Kriegsthaten bis zum Tode des Kaisers Constantins (331-361). Leipzig 1899. M. 5.

Τὸ σύγγραμμα τοῦτο στρεφόμενον περὶ τὰς ἱστορικὰς πηγὰς τῆς ἱστορίας Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου εἶναι σπουδαιότατον, ἀποδεικνύει δ' ἐκ νέου ὅτι ὑπὸ τε τῶν ὑπερασπιστῶν καὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ κατὰ πολὺ ἐξωγκώθη ἡ σημασία αὐτοῦ· εἰς τὰς λεπτομερεῖας δὲ ὁ συγγραφεὺς πολλὰ νέα πορίσματα ἤγαγεν εἰς φῶς, διὸ καὶ συνιστᾶται θερμότατα.

Sanctis Gaetano de, Ἀθῆς. Storia della repubblica ateniese dalle origini alle riforme di Clistene. Roma 1899. VIII, 364 σελ. 8^{ov}.

Καίτοι ὁ συγγραφεὺς εἶναι νεώτατος ἀκόμη, διὰ τοῦ ἔργου ἀναδεικνύεται ἐμβριθεστάτος ἱστοριοδίφης. Ἄλλ' οὐ μόνον τοῦτο· ἀντὶ νὰ διασπᾶται εἰς λεπτομερεῖας, ἔστω καὶ πολυτίμοι καὶ σπουδαιότατοι, συλλαμβάνει διὰ τῆς εὐρείας ἐπισκοπῆσεως αὐτοῦ τὸ σύνολον τῶν διαφόρων περιόδων τῆς ἀρχαιστάτης ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν, καὶ παρέχει οὕτω πληρεστάτην ἅμα καὶ ἀληθεστάτην αὐτῆς εἰκόνα.

¹ Κυρίως ἐνταῦθα γίνεται λόγος μόνον περὶ βιβλίων ἅτινα δύναται ἡ Σύνοδος τῆς Ἀρμονίας νὰ συστήσῃ τοῖς ἀναγνώσταις ταύτης.

Wagner E. und G. v. Kobilinski, Leitfaden der griechischen und römischen Altertümer. 2^a ἔκδ. Berlin 1899. XIV, 188 σ. 8^{ov} μετὰ 26 πινάκων. M. 3.

Ἐν μικρῷ ὄγκῳ μέγα βιβλίον, περιέχον ἐν περιλήψει τὰς ἑλληνικὰς καὶ Ῥωμαϊκὰς ἀρχαιότητας, προωρισμένον μὲν διὰ τοὺς μαθητὰς τῶν γερμανικῶν γυμνασίων, ἀλλ' ἴσως μᾶλλον κατάλληλον διὰ τελειοφοίτους προαλειφομένους δι' ἐξετάσεις.

Boreas Theoph., Das weltbildende Prinzip in der platonischen Philosophie. Διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία. Leipzig 1899. 74 σ. 8^{ov}.

Ἡ μετὰ μεγάλης ἐμβριθείας, ἀγγινείας καὶ αὐστηρᾶς ἐπιστημονικῆς μεθόδου γραφεῖσα διατριβὴ Ἑλλήνος σπουδάζσαντος ἐν Ἀθήναις καὶ Λιψία εἶναι πολῦτιμος συμβολὴ εἰς τὰς περὶ τὴν πλατωνικὴν μεταφυσικὴν σπουδὰς.

Ruge W. und E. Friedrich, Archaeologische Karte von Kleinasien. Μετὰ 2 συμπληρωτικῶν χαρτῶν καὶ λεπτομεροῦς καταλόγου τῶν ὀνομάτων. Halle 1899. VIII σ. μέγα 4^{ov}. M. 3.

Διὰ πάντας τοὺς ἀσχολουμένους περὶ τὴν ἀρχαίαν γεωγραφίαν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁ χάρτης οὗτος θὰ εἶναι χρησιμώτατος. Ἐξετελέσθη ἐπὶ τῇ βάσει τῶν τελευταίων ἐρευνῶν καὶ ἐξετυπώθη μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας καὶ ἀκριθείας.

Ribbeck O., Reden und Vorträge. Leipzig 1899. VI, 308 σ. μέγα 8^{ov}. M. 6.

Πάντες οἱ γνωρίζοντες τὴν ἀξίαν τοῦ ἀποθανόντος συγγραφέως, οὗ ἡ ἱστορία τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως ἐκδίδεται νῦν καὶ ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει, μετὰ μεγίστου ἐνδιαφέροντος θ' ἀναγνώσῃ τὰ ἐν τῷ παρόντι τόμῳ περισυλλεγένητα ἐλάσσονα ἔργα αὐτοῦ, κυρίως δὲ τὰς περὶ Εὐριπίδου καὶ Θεοκρίτου πραγματείας.

Arvanitopullo Ap. S., Questioni di diritto attico. Dei debitori verso lo stato ateniese. Roma 1899 53 σ. 8^{ov}. Lire 1,50.

Εἶναι λίαν εὐάρεστον ὅτι ἀπὸ τινος χρόνου οἱ Ἕλληνες ἀρχαιολόγοι καὶ νομομαθεῖς ἐρευνῶσιν ἐπιτυχῶς τὰ περὶ τοῦ ἀττικοῦ δικαίου. Καὶ ἡ παρούσα δὲ διατριβὴ, στρεφόμενη πρὸ πάντων περὶ τὰς γραφὰς ἀγραφίου, βουλευτέως, ψευδεγγραφῆς καὶ περὶ τὴν ἔνδειξιν, ἀποτελεῖ πολῦτιμον συμβολὴν εἰς τὰ ζητήματα ταῦτα.

Bauer Ad., Die Forschungen zur griechischen Geschichte 1888-1898 verzeichnet und besprochen. München 1899. IV, 573 σ. 8^{ov}. M. 15.

Ἔργον ἐπίπονον, οὐ μόνον ἀπαριθμοῦν τὰ κατὰ τὴν δεκαετίαν 1888 μέχρι 1898 ἐκδοθέντα βιβλία καὶ τὰς διατριβὰς περὶ ἑλληνικῆς ἱστορίας, ἀλλὰ καὶ ἀναλῶν τὰ περιεχόμενα καὶ κρίνον τὴν ἀξίαν ἢ τοῦλάχιστον χαρακτηρίζον τὰς γνώμας τῶν διαφόρων συγγραφέων, ἀποτελοῦν δ' οὕτω πολῦτιμον βοήθημα εἰς τοὺς περὶ τὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος ἡμῶν ἐργαζομένους.

Philippson A., Thessalien und Epirus. Berlin. XII, 422 σ. μετὰ 8 πινάκων. M. 12.

Ὡς ἐκ τῶν σκοπῶν οὓς ἐπιδιώκει ὁ συγγραφεὺς, τὸ σπουδαιότερον μέρος τοῦ ἔργου τούτου κατέχει ἡ γεωλογικὴ ἔρευνα τοῦ ἐδάφους τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου. Οὐχ ἥττον δὲν παραμελοῦνται διὰ τοῦτο οἱ ἄλλοι κλάδοι τῆς γεωγραφίας, πολῦτιμοι δὲ πληροφῶραι δίδονται καὶ τοῖς ἀρχαιολόγοις.

Lycurgi oratio in Leocratem post C. Scheibe adiectis fragmentis edidit F. Blass. Ed. maior. Lipsiae 1899. XLIV, 86 σελ. 8^{ov}. M. 0,90.

Τὸ ὅτι ὁ ἔξοχος τῶν ἀττικῶν ῥητόρων ἐκδότης F. Blass ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ τίτλου τὸ ὄνομα τοῦ πρὸ 50 σχεδὸν ἐτῶν ἐκδότος τὸν αὐτὸν λόγον C. Scheibe, ὀφείλεται καθ' ἡμᾶς μόνον εἰς αἰσθημα σεβασμοῦ. Διότι ἐννοεῖται μὲν ὅτι κατὰ τὴν ἔκδοσιν ταύτην ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν τὴν τοῦ Scheibe ὡς καὶ πάσας τὰς

τῶν ἄλλων φιλολόγων περὶ τὸν Λυκούργον ἐργασίας, ἀλλ' ἐν τούτοις ἡ σημερινὴ ἐκδοσις διαφέρει ῥιζηδὸν τῆς παλαιᾶς, οὐδὲν δὲ σχεδὸν ἐδάφιον ἔμεινεν ἀμετάβλητον. Καὶ πρέπει μὲν ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι πολλὰ εἰς τὴν διάρθρωσιν τοῦ κειμένου συνεβάλλοντο καὶ ἄλλοι· ἀλλ' ὅτι ἐν πολλοῖς καὶ οὐχὶ ἀσημάντοις τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ λόγου ὀφείλομεν εἰς αὐτὸν τὸν κ. Blass, δὲν θ' ἀρνηθῆ καὶ ὁ μὴ παραδεχόμενος πάσας τὰς ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ κείμενον εἰσαχθείσας γραφάς. Τελείαν ἀποκατάστασιν τούτου δὲν δυνάμεθα ν' ἀναμένωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν σήμερον ὑπαρχόντων βοθημάτων, καὶ πάντοτε θὰ μένωσιν, ἂν δὲν εὐρεθῶσι νέα ἀπόγραφα, πολλὰ χωρία ἀμφίβολα. Καὶ ἐν τῇ προκειμένῃ ἐκδόσει ἄλλα μὲν διώρθωσεν ἢ συνεπλήρωσεν ὁ κ. B. δι' εἰκασίας, ἄλλα δὲ ἀφῆκεν ἀνέπαφα, προσθέτων σταυρόν. Ἐν τούτων (67: «καὶ οὐ τοῦτο λογιεῖσθε, εἰ εἰς ἐστὶ μόνος ἄνθρωπος, ἀλλ' + εἰς τὸ πρᾶγμα») ἐν τούτοις φρονούμεν ὅτι θεραπεύεται ἐὰν μεταβάλωμεν τὸ «ἀλλ' εἰς» εἰς «ἀλλὰ τί». [Γ. Μπάρτ]

N E A B I B A I A

Allcroft H. Sparta and Thebes. A history of Greece, 404-362 b. C. London. 392 σελ. Τιμᾶται σελ. 4,6.

Anton H S., Die Mysterien von Eleusis. Naumburg, Schirmer. VIII, 88 σ. 8^{ov} μετὰ 2 εἰκόνων καὶ 1 πίνακος. M. 3.

Ardaillon E., Les mines du Laurion dans l'antiquité. Paris, Fontemoing.

Bacchylidis Carmina cum fragmentis iterum ed. Fr. Blass. Leipzig, Teubner. LXXV, 207 σελ. 8^{ov}. M. 2,40.

Balsamo A. Euripides Hippolitos, con introduzione, commento e appendice crit. Parte I. Introduzione e appendice. Firenze. Lire 5.

Benedetti V. La pedagogia della volontà. Milano. Lire 3.

Bouché-Leclercq A., L'astrologie grecque. Paris, Leroux.

Cara P. Cesare A. De, Gli Hethi-Pelasgi, ricerche di storia e di archeologia orientale, Greca ed Italica. Vol. I, Siria, Asia Minore, Ponto Eussino. 750 σελ. μέγ. 8^{ov}. Lire 15.

Clugnet L. Dictionnaire grec-français des noms liturgiques en usage dans l'Église grecque. Fr. 8.

Dobschütz E. von, Christusbilder. Untersuchungen zur christlichen Legende. II. Leipzig, Hinrichs. IX-XII, 357 σελ. 8^{ov} μετὰ παραρτημάτων. M. 12.

Euripidis Fabulae, edd. R. Prinz et N. Wecklein. I, 1 Medea, ed. R. Prinz, ed. II. quam curavit N. Wecklein. Leipzig, Teubner. X, 29 σελ. 8^{ov}. M. 1,80.

—I, 2 Alcestis, ed. Prinz, ed. II. quam curavit N. Wecklein. Leipzig, Teubner. VI, 60 σελ. 8^{ov}. M. 1,80.

Garrucci P. Raff. Storia dell'arte cristiana nei primi otto secoli della Chiesa. 6 τόμοι ἐν σχήματι φύλλου μετὰ πλείον τῶν 500 πινάκων. Lire 248,40.

Gelzer H., Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Leipzig, Teubner. VII, 134 σελ. 8^{ov} μετὰ 1 πίνακος γεωγρ. M. 4,40.

Herzog Rud., Koische Forschungen und Funde. Leipzig, Dieterich. XIII, 244 σελ. 8^{ov} μετὰ 7 πινάκων. M. 12.

Holwerda H., jun., Die attischen Gräber der Blütezeit. Leiden, J. Brill. 9-201 σελ. 8^{ov} μετ' εἰκόνων. M. 3.

Jerace M., La ginnastica e l'arte greca. Torino. 186 σ. 16^{ov} μετὰ 20 πινάκων. Lire 3.

Leonhard R., Die Insel Kythera. Eine geographische Monographie. Gotha, J. Perthes.

Maria P. Michele De. Philosophia peripatetico-scholastica ex fontibus Aristotelis et S. Thomae Aquinatis expressa. 2^a ἐκδ.

Maria U. De, La favola di Amore e Psiche nella letteratura italiana. Bologna. Lire 4.

Michel, L'Orient et Rome. Étude sur l'union. Fr. 3.

Monumenta palaeographica sacra, p. c. di Fr. Carta, C. Cipolla e C. Frati. 120 πίνακες ἐν σχήματι φύλλου, μετὰ κειμένου. Torino. Lire 120

Nicolaides Cl. Macedonien. Die geschichtliche Entwicklung der macedonischen Frage im Altertum, im Mittelalter und in der neueren Zeit. Berlin, Rade M. 4,80.

Τὸ αὐτὸ ἐν γαλλικῇ γλώσσῃ.

Niese B., Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea. 2. Teil. Vom Jahre 281 v. Chr. bis zur Begründung der römischen Hegemonie im griechischen Osten 188 v. Chr. Gotha, Perthes. XII, 779 σ. 8^{ov}. M. 16.

Pisani, A travers l'Orient. 350 σελ. 8^{ov}. Fr. 4.

Rose Ach., Die Griechen und ihre Sprache seit der Zeit Konstantins des Grossen. Leipzig, Friedrich. X, 332 σελ. 8^{ov}. M. 5.

Schmidt B., Die Insel Zakynthos. Erlebtes und Erforschtes Freiburg i. B., Fehsenfeld. M. 6.

Strzygowski I., Der Bilderkreis des griechischen Physiologus, des Kosmas Indikopleustes und Oktateuch. Leipzig, Teubner. VIII, 130 σ. 8^{ov}. M. 12.

Völker F. Berühmte Schauspieler im griechischen Altertum. Hamburg, Verlagsanstalt 33 σ. 8^{ov} μετὰ 1 πίνακος. M. 0,75.

Wellauer Arthur, Étude sur la fête des Panathénées dans l'ancienne Athènes. Lausanne, Rouge.

Windelband W. Platon. Stuttgart, F. Frommann. 190 σελ. 8^{ov} μετὰ προσωπογραφίας. M. 2.

ΟΛΙΓΑΙ ΛΕΞΕΙΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Ἐκεῖ ὅπου δὲν ἀκμάζει ἡ βιομηχανία νοσεῖ ὁ πολιτειακὸς βίος.

Τὸ σοφὸν τοῦτο ῥητὸν γνωστοῦ Γερμανοῦ κοινωνιολόγου παρέχει, νομίζομεν, τὴν ἐξήγησιν τῆς παρ' ἡμῖν κακοδαιμονίας.

Ἐπεδόθημεν ἀνέκαθεν εἰς τὰς θεωρητικὰς σπουδάς, εἰς τὰς γνώσεις τῆς πολυτελείας, εἰς τὰ ἐπιδόρπια οὕτως εἰπεῖν, καὶ παρημελήσαμεν τὰς πρακτικὰς γνώσεις, τὰ καίρια, τὰ οὐσιώδη, τὸν ἄρτον. Ἡ ζωτικότητα καὶ ἡ εὐημερία τῶν λαῶν μετρεῖται σήμερον διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιομηχανικῶν ἐργοστασίων, ἡ ἰδρύσεις δὲ καὶ ἡ ὑπαρξὶς αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς μορφώσεως καὶ προετοιμασίας τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας εἰς τοὺς πρακτικοὺς κλάδους. Ἡ Γερμανία κατέχει σήμερον τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν κρατῶν τοῦ κόσμου οὐχὶ χάρις εἰς τὸν στρατὸν αὐτῆς, ὅστις εἶναι ἀπόρροια τῆς ὑλικῆς ἢ ἠθικῆς ἀκμῆς τοῦ κράτους τούτου, ἀλλὰ χάρις εἰς τὰ ἐξαιρέτα αὐτῆς πρακτικὰ σχολεῖα καὶ πολυτεχνεῖα, χάρις εἰς τὴν στρατιάν τῶν χημικῶν, βιομηχάνων καὶ ἐπιστημονικῶς μεμορφωμένων ἐμπόρων, οἵτινες καὶ εἰς τὴν ἐν τῷ τόπῳ προαγωγὴν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν κλάδων συντελοῦσι καὶ διασπειρόμενοι ἀνά τὴν ὑφήλιον γίνονται ζωντανοὶ κήρυκες τοῦ παγγερμανισμοῦ καὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν γερμανικῶν προϊόντων καὶ ἰδεῶν.

Δυστυχῶς παρ' ἡμῖν μετὰ τὸν Καποδίστριαν οὐδεὶς τῶν ἰσχυόντων ἐσκέφθη σοβαρῶς περὶ τῆς πρακτικῆς ἐκπαίδευσως, περὶ τῆς ἐνωτίσεως τοῦ λαοῦ διὰ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ γνώσεων, περὶ τῆς μορφώσεως τῶν τεχνιτῶν, περὶ τῆς παραγωγῆς βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων.

Μόνον ἡ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία ἐνήργησε καὶ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ. Οὕτω δὲ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἡ Βιοτεχνικὴ ἔταιρεία, ἐλάχιστα ἔχουσα δυστυχῶς εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς μέσα καὶ ἐλάχιστης τυγχάνουσα ἐνισχύσεως προσπαθεῖ διὰ τῆς ἐσπερινῆς αὐτῆς σχολῆς νὰ καταρτίσῃ τεχνίτας τελειοτέρους, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἡ Βιομηχανικὴ καὶ Ἐμπορικὴ Ἀκαδημία οὐδεμίαν οὔτε ὑλικῶς οὔτε ἠθικῶς ἔχουσα ἐκ μέρους τοῦ κράτους ὑποστήριξιν ἐργάζεται ἐν ταῖς σχολαῖς αὐτῆς ὑπὲρ τῆς πρακτικῆς προπαιδεύσεως καὶ ὑπὲρ τῆς μορφώσεως ἐπιστημόνων γεωργῶν, βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων προσερχομένων εἰς αὐτὴν ἐξ ὄλων τῶν μερῶν τοῦ τε ἔσω καὶ τοῦ ἔξω Ἑλληνισμοῦ.

Ο. Α. ΡΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ